

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૧૪૦૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૮૨૩૧૫૧ ૮૧૮૧૦૧

વિષય ૬ - ૩

લટકાળી લલિતા

કે

પ્રેમની દેવી.

રચનાર,

ઉસમાનભાઈ કરીમભાઈ ખત્રી.

ઉંઝા.

જપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

દામોદર હિરાલાલ બુકસેલર.

ખંભાત.

આવૃત્તિ ૧લી.

પ્રત ૧૦૦૦.

સને ૧૯૨૪.

કીંમત ર-૦-૦.

આ પુસ્તકના સર્વ હક કર્તા પાસેથી પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ-થી હાયમંડ ન્યુબીલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

ઉપોદ્ધાત.

આ પુસ્તકના વાંચક વર્ગને (પુસ્તકની) આજ્ઞાતમાં પ્રસ્તાવના રૂપે કંઈ પણ કહેવું જોઈએ. હાલમાં કેટલાક પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાજ લખવામાં નથી આવતી અને કેટલાકની લખવામાં આવે છે તો તે નજીવી અને સંબંધ વગરની હોય છે. પુસ્તક નાનું અથવા મોટું મોટું હોય પણ પ્રસ્તાવનામાં પુસ્તકનું તાત્પર્ય તથા રહસ્ય સમજાવ્યું હોય તો વાચક વૃન્દને તે પુસ્તક સંપૂર્ણ રીતે સમજાયાથી ફરીફરી મનન કરવાનું (વાંચવાનું) મન થાય છે.

માણસની જીંદગી તપાસતાં તેમાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારનું હેર-ફેર પાછું નજરે આવે છે, અને તેમાં અનિયમિતપણે અથડાઈ કુટાઈ પોતાની જીંદગી પૂરી કરતું હોય એમ આપણને દેખીતી રીતે લાગે છે, કેઈ પણ પ્રકારની નિયમીત વ્યવસ્થા હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. તેથી જીંદગી ગુચવણથી ભરેલી લાગે છે.

સંસારમાં નેહી અને બદી, પુણ્ય અને પાપ, યશ અને અપયશ, જન્મ અને મરણ એ મહાન પ્રભુએ નિર્માણ કરેલા બે જુદા જુદા માર્ગ છે. બદીથી ચાલનાર માણસ આડે માર્ગે ચઢી જઈ દુરાચર-ણ્યમાં પ્રવર્ત થાય છે. અને તે માર્ગમાં સારાસારનો વિચાર ક્યાં વિના અથડાઈ કુટાઈ સારહીન થઈ જાય છે. કલિનો અમલ માણસ પર પુરેપુરો ચતાં શિયળ, સત્ય, ધર્મ, સંપ, રત્નેહ, બુદ્ધિ, લજ્જા અને લક્ષ્મિ એ સઘળાં નાશ પામી. વ્યસન, બ્યાંબચાર, જુગાર, ચોરી, અને લુચ્ચાઈમાં કુલગતા સમજી અનિતિના માર્ગમાં દોસાઈ જઈ સમય આવે કેવાં અધોર કૃત્ત્ય કરે છે. તે આપણે આપણી નજરે જોઈએ છીએ.

દુનિયામાં જીવ પોતાનાં કર્મથી જ જન્મે છે. કર્મથી જ મરે છે અને મુખ, દુઃખ, ભય તથા કલ્યાણને પણ કર્મથી જ પામે છે માટે ઇશ્વર બધું કાર્ય કરે છે એમ માનવું ઉચિત નથી, તો ઇશ્વર જીવોએ કરેલાં કર્મના ફળ આપે છે એમ માની લઇએ તો પણ જોણે જોવું કર્મ કર્યું હશે. તેવાં જળ ઇશ્વર આપી શકશે પણ કર્મ નહિ કરે તેને તે કશું ફળ આપી શકવાનો નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જળની સિદ્ધિ તો કર્મથી જ છે. જેમ મુર્ખ માણસ ખૂટથી ઠંઠાએલા પાણીને જોડી ક્ષ્મ ઝાઝવાના પાણી ઉપર દોડે છે તેમ સ્ત્રી લાંપટ પુરુષોનો સ્વભાવ સ્ત્રીઓની વાર્તાને ક્ષણે ક્ષણે મનન કરવાનો હોય છે. “ તેવા માણસો બકરીના મળાના આંચળ જેવા વ્યર્થ ભૂમિપર ભાર રૂમ થઇ પડે છે. ”

નેહીથી આલનાર માણસ ઇશ્વરનો ભક્ત દયાળુ, શાત ધર્મને પ્રવર્તાવનાર અને લોક હિતાર્થે માટે આત્મભોગ આપનાર સત્ય, દયા, પવિત્રતા, અહિંસા, અલ્પચર્મ, દાન, યોગ્ય અયોગ્યનો વિવેક, જ્ઞાન, તપ, ઇત્યાદિ કર્મોમાં પ્રવર્તે રહી. મહાત્માઓની સેવા કરી, ઇશ્વરનું ભજન કીર્તન કરે છે. જો માણસ સેવા પૂજામાં દેહ સમર્પણ કરે તો ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. કેમકે માણસોનો અવતાર પુરુષાર્થને આપનાર છે, અને દુર્લભ છે. વાસ્તે ઇશ્વરના ચરણને શરણ રહેવું યોગ્ય છે, કેમકે ઇશ્વર સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા હોવાથી સૈદ્ધ અને પ્રિય છે, તેટલા માટે મહુષ્ય દેહ ધારણ કરી આત્માના કલ્યાણને માટે સમજી માણસે યત્ન કરવો જોઈએ. અને સર્વ પ્રાણીઓપર દયા અને ક્રોધ રાગો; કેમકે દયાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. અને જ્યારે પ્રજા પોતે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે કોઇ પણ વસ્તુ દુર્લભ રહેતી નથી. અને પ્રારબ્ધગતિથી પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તે

માણસ અંતર્યામી ભગવાનને પોતાનો આત્મા અર્પણ કરી મોક્ષ ગતિને પામે છે એજ સતકર્મનું ફળ છે.

છેવટે લખનાર વાંચક વર્ગને તેમની સમક્ષ આ પુસ્તક રજુ કરતાં એટલી આશિષ માંગે છે કે આ સંસારમાં દેખાતી અનેક પ્રકારની અથડામણો અને ગુચવણોનો એથી કંઈક સંતોષકારક ખુલાસો મેળવી લેવાનાર પોતાની જીવિમાં સ્થાનિતથી આજળ વધવાને ભાગ્યશાળી થાય. અસ્તુ.

લી. આપનો હિતેચ્છુ

ઉસમાનભાઈ કરીમભાઈ ખત્રી.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ હું	પ્રેમધેલી બાળા	૧
૨ જી	ખખરદાર આગળ વધ્યાતો જનથી જશે ...	૫
૩ જી	હાય ! હાય ! વિધાતા ! આ તારી કેવી કુટિલતા...	૯
૪ થું	દર્દીનો કેશ કે પ્રેમનો વેશ	૧૩
૫ મું	દમા કીસીકા સમા નહિં	૧૯
૬ હું	પ્રેમધેલો ચંદ્ર	૨૭
૭ મું	હું મુસલમાન નહિં થાઉં	૩૨
૮ મું	આશકે જર ! કે જીતાનો માર !	૩૭
૯ મું	પત્ર	૪૧
૧૦ મું	શું આજ લલિતા	૪૯
૧૧ મું	યા ખુદા અમ ક્યા હોગા	૫૫
૧૨ મું	બોલ હું કોનું નામ લઉં ?	૫૯
૧૩ મું	શું ! એજ વિચાર	૬૫
૧૪ મું	ભયંકર ભોયરું	૬૯
૧૫ મું	જોગી અને જોગણ	૭૮
૧૬ મું	બિદાથ જીવન	૮૩
૧૭ મું	નંદનો છુટકારો	૯૦
૧૮ મું	ફુટ ! રંડા નિર્દોષના પ્રાણ લપ્પથ નહિં ...	૯૭
૧૯ મું	પ્રેમોદ્ધાર	૧૦૨
૨૦ મું	મુડી વચ્ચે સોપારી	૧૦૬

૨૧ મું	નિરાધાર લલિતા	૧૧૧
૨૨ મું	સ્ત્રીઓનું સંગૃહસ્થાન	૧૧૬
૨૩ મું	હે! શું ગયા ?	૧૨૨
૨૪ મું	વિચાર નક્કી કર્યો	૧૩૦
૨૫ મું	ઓ ! મારા બાપ !	૧૩૫
૨૬ મું	દીકરાનું દુઃખ	૧૪૨
૨૭ મું	મોહિનીનું પલાયન થવું	૧૪૬
૨૮ મું	હાય ગર્ધ	૧૫૧
૨૯ મું	કપટશંકરની કથા	૧૫૪
૩૦ મું	જનની ખરાબી	૧૬૦
૩૧ મું	પ્રેમી ઉદ્દગાર-બળતામાં ધી	૧૬૮
૩૨ મું	મગનલાલનો ક્રોધીત સ્વભાવ	૧૭૧
૩૩ મું	વેશધારી પુરુષ	૧૭૬
૩૪ મું	લાલ બાગમાં લગ્ન	૧૭૯
૩૫ મું	પાત્રોની પીઠાણુ	૧૮૬

શુદ્ધિપત્રક.

પાત્રું	લિંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૯	૧	યદિકદાચિત્	યદાકદાચિત્
૫૭	૨૧	ધર્મે	ધર્મે
૬૩	૨૨	બહોત	બહોત
૬૭	૨૨	સ્વમવત	સ્વમવત્
૭૨	૭	કદી	કદી
૭૫	૨	અવાગર	અવાગર
૯૨	૭	અત્યારે	અત્યાર
૧૦૩	૨૪	રાતોરાત	રાતોરાત
૧૧૧	૧૪	નાહિ	નાહિ
૧૨૪	૭	પ્રાતકાર	પ્રતિકાર
૧૨૬	૨૨	તયાર	તૈયાર
૧૨૭	૧	જાતીપર	જાતીપર
૧૨૭	૧૭	તેટલેજા	તેટલેજા
૧૩૭	૨	યુક્ત	યુક્ત
૧૪૪	૩	જોઈ	જોઈ
૧૫૬	૭	યત્કિચિત	યત્કિચિત
૧૫૯	૮	દરવાનો	દરવાજો
૧૬૫	૯	ઉપાસ્થત	ઉપસ્થિત
૧૭૬	૧૩	કર્યો	કર્યો
૧૮૨	૨૩	મારા પિતા	મારા માતાપિતા

લટકાળી લલિતા

કે

પ્રેમની દેવી ?

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રેમબેલી બાળા.

મધ્યાહ્ન સમય થતા આવ્યો છે. સ્તંભતિર્થના મધ્યભાગમાં સરિયામ રસ્તાપરના એક સુંદર મકાનની બારીપર હાથ ટેકવી એક તરુણ બાળા વિચારમાં ઉભી રહેલી આપણી નજરે પડે છે. આપની નવલકથાનો નાયક ચંદ્રશંકર તે રસ્તેથી પસાર થતો લલિતા તરફ પૂર્ણ પ્રેમભરી દૃષ્ટિ ફેંકી ચાલતો થયો. ચંદ્રશંકરને જોતાંજ લલિતાના મુખમાંથી પુનઃ ઉદ્ભારો નીકળી પડ્યા.

“દત્ત દર્શન ગયા મેલી, ઉદાસી જીંદગી જાયે;

હવે બહાલા કરો કૃપા, મનની ઇચ્છા સંજળ થાયે.

“બહાલા તમારી મોહબત તેજ મારી જીંદગી છે, તમારો સ્નેહ તેજ મારા જીવનની દોરી છે. અને તેથીજ આજદીન સુધી ટકી રહી છું, તમારા પ્રેમ પાસમાં સપડાયેલી પંખીણીને તમારા સિવાય કોઈ છોડાવનાર નથી. મારા માતા પિતા આ ક્ષાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી, સ્વર્ગે સિધાવ્યા. અને આ દુઃખણીને સંસાર સમુદ્રની અંદર

ધકેલી ચાલતાં થયાં, તેમના વિયોગનું દુઃખ મારા અંતઃકરણને અતિશય રીબાબ્યા કરે છે, પણ તમારો પ્રેમ યાદ આવતાં તે દુઃખને વિસારી દઈ તમારા નામની માળા જપુંછું. તમારા સિવાય આ સંસાર સમુદ્રની અંદરથી તારનાર કોઈ નથી, મારા કાકા કાકીનો સ્નેહ મારા ઉપર હોવા છતાં, તમારા દર્શન વિના કંઈ એન પડતું નથી. તમારા દર્શનની અભિલાષી આપના મુખાર્વિંદને જોવાને વ્યાકુળ બનેલી વિરહ ઘેલી બાળાના હસ્તમાં પરતંત્રતાની બેડીઓ હોવાથી આપના દર્શન દુર્લભ છે. પ્રભુ ! સ્થાય થા ! અને મારા મનગમતા મુગટને મેળવી આપ.”

બોલતાં લલિતા તર્ક વિતર્કના મહાસાગરની અંદર ઝોલાં ખાવા લાગી. વિચાર રૂપી મઝાએ તેના મનને દિવાનું બનાવી દીધું. તે સંસારરૂપી મહાસાગરમાં અથડાતી આમ તેમ જોતી નીચેના ઉદ્ધમારે કાઢવા લાગી.

“ સ્મૃતિ છે એજ મુખડાની, ન દેખી હું દુઃખી છું રે;

ગૃહીને બાંચતો લજ્જા, તમારાની તમેને છે. ” (કલાપી)

“પ્રિય ચંદ્ર ખરેખર તમે ચંદ્રસમાન શીતલ છો. તમારા શીતળ પ્રેમની લહેરો મારા હૃદયને ચીરી મારા અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરી મારા જીગરને શાન્ત કરે છે.

“ સખી કુમુદીની ચંદ્રના દર્શનથી પ્રકુલિત થાય છે. તેમ તમારા દર્શનથી માંડે હૃદય પ્રકુલિત થાય છે. ચંદ્ર જ્યાં ફરે છે ત્યાં સખી કુમુદીની પોતાનું મુખ ફેરવી ચંદ્રના દર્શનનીજ અભિલાષા રાખે છે, અને પાછા ક્યારે પધારશે એમ વિચારે ઉદ્ભવવાથી પોતાની ડાળીને જુકાવી જુકાવીને તેનેજ વંદન કરે છે. તેમ માંડે અંતઃકરણ તમારા મુખાર્વિંદને જોતાંજ ચક્ષુઓથી નીહાળી નીહાળી તમારા પ્રેમનીજ પરીક્ષા કરે છે. હમેશાં સુતાં બેસતાં ઉડતાં આપના નામનીજ માળા જપુંછું. આપના વિના એક પણ પળ એન પડતું નથી. હું

બ્યાં જોઈધું ત્યાં તમારું મુખાચિન્દ મારી સમક્ષ જણાય છે. તમારા મંદહાસ્મથી તમારા પ્રેમનાં કિરણોએ મારા હૃદયને ચીરી શરમના પડદાને દુર હઠાવી, લજ્જાનો ત્યાગ કરાવ્યો છે.

“ બહાલા, મારૂં તન મન અને ધન આપને અર્પણ કરી ચૂકીધું. આપના વિના આ દુનિયા મારે નકામી છે. સંસાર રૂપી સમુદ્રમાંથી તારનાર આપના વિના મારું કોઈ નથી, આપના પ્રેમની યાચના કરું છું. મારા બળતા અંતઃકરણને શાન્ત કરનાર આ બવસાગરમાં આપના વિના કોઈ નથી. હે પ્રભુ ! મારા અંતઃકરણની અભિલાષા પૂર્ણ કરજો.

“ પ્રેમને કારણે સાથે સમ્બન્ધ કંઈએ નથી.

કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ લક્ષમી તે બધી.” કલાપી.

“ ધન માલ ઝરખા વાડી ગાડી આ સર્વ દુનિયાના તોફાની સાધનો તમારા સિવાય નકામાં છે તમારો સ્નેહ તેજ મારૂં સુખ અને સાશ્વતી છે સર્વ સંસારી સુખના સાધનો પ્રેમ આગળ નકામાં છે, જેમ કે—

યદ્ગ્રીચીમિઃ સ્પૃશ્ણસિ ગગનં યચ્ચ પાતાલમૂલમ્ ।

રત્નૈ રુહી પયસિ પયસાયતિ ધત્સે ધરિત્રીમ્ ।

ધિક્સર્વૈતત્તવજલનિધેય યદ્વિમુચ્ચા શ્રુધારાઃ ॥

તીરે નીરગ્રહણરસિકેનાચ્ચગેનોદ્વિજ્ઞ ક્ષતોડસિ ॥

અર્થ—હે સાગર ! મોઝાંવડે તું ગગનને સ્પર્શ કરે છે, રત્નો વડે તું પાતાળને પ્રકાશિત કરે છે, અને ધરતીનું તું આચ્છાદન કરે છે; તારા એ સર્વ પરાક્રમને ધિક્કાર છે. કારણ પાણી લેવાનો રસિયો પ્રવાસી તારા તીરે બેસી આંસુની ધારાઓ મૂકી તારો ત્યાગ કરે છે. (પ્રકીર્ણ) તેમ આ સંસારના અર્ધ દગ્ધ પ્રેમી મનુષ્યો પ્રેમના રાહને પિછાન્યા વિના તારા રસ્તામાં અથડાઈ બુલા પડે છે.

“સ્વાર્થી મનુષ્યો પૈસાની ખાતર પ્રેમ રાખનાર ખરા પ્રેમને જાણતા નથી, પણ પૈસાને ખરો પ્રેમ સમજે છે. અને સંસારને ઝેર સમાન કરી, રખડી રજાળી પોતાનું જીવન દુઃખી હાલતમાં ગાળે છે. તેવા મનુષ્યો કોઈ દિવસ સુખી થતા નથી.

“સંસારમાં શું કામના ધન માલ બગીચા દ્રવ્યને,
પ્રેમ હીન મનુષ્યો આથડે મૃગ જળ સુખ જોધને.”

“તૃપાથી પીડાતો મૃગ, મૃગજળ જોધને નાસે છે તેમ તેમ ઝાંઝવા દુરના દુર દેખાતા જાય છે આખરે નિરાશ થઈ જળ નહિ મળવાથી પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે. તેમ દ્રવ્યને માટે પ્રેમ રાખનાર મનુષ્યોનો પ્રેમ જ્યાં સુધી દ્રવ્ય મળે ત્યાં સુધીજ રહે છે. પછી પળવાર પણ ટકી શકતો નથી, અને પોતાના જીવનમાં અગ્નિનો દાહ પ્રગટાવે છે.

“પ્રેમ તારો રાહ અજા્ય તરેહનો છે, તારા રાહમાં આવનાર મનુષ્યો સંસાર સમુદ્રમાં ગોથાં ખાતાં જણાય છે. જ્યાં તારો વાસ છે ત્યાંજ સ્વર્ગનાં સદૃશાં સુખો સરજાયલાં છે. ખરાં પ્રેમી મનુષ્યોનો મેલાપ થતાં તે સ્વર્ગના સુખોને પણ વિસરી જાય છે. પ્રેમી મનુષ્યોને પોતાના પ્રણયી સિવાય ચેન પડતું નથી, આહાર, નિદ્રા અને ભયનું પણ ખીલકૂલ ભાન રહેતું નથી, તેમ મને ખાવા પીવાનું ભાવતું નથી, નિદ્રાએ ત્યાગ કર્યો છે; મારા શરીરની મને જોટલી ફિકર નથી તેથી વિશેષ મારા ચંદ્રની ફિકર છે. એણે મારા હૃદયને ચોરી લીધેલું છે. તે ખરેખર મારા હૃદયનો ચોર છે.

“જેના અંતઃકરણની અંદર શુદ્ધ પ્રેમ હોય છે, તેનોજ સંસાર અમૃત સમાન હોય છે. પ્રભુ તેમના અને મારા અંતઃકરણની અંદર તેવોજ પ્રેમ રાખે. પ્રભુ ! દીનદયાળ તારી રંક બાળા ઉપર કૃપા કરી મારી આશાઓ સફળ કર, તેજ મારા તન મન અને ધનને હરી

લેનાર ઠગારો છે. તેજ મારા હૃદયનો ચોર છે, મારા હૈયાંનું હરિ લેનાર મારા માથાનો મુગટ છે. તે મારા હૈયાનો હાર છે, તેને હર હમેશાં મારી ડોકમાં પહેરી રાખીશ.

“આવ. મારા હૈયાના હાર!” આવ કહેતાંજ તેને કાંઈ સાંભળ્યું, તેને કાંઈ બોલાવતું હોય એમ લાગ્યું. પોતાના મનને કાણુમા રાખી હંસગતિની ચાલ ચાલતી તરૂણ બાળા ચાલતી થઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

ખબરદાર આગળ વધ્યા તો જનથી જશે ?

મધ્ય રાત્રીનો સમય હોવાથી નગરમાં સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો છે, દરિયા તરફથી આવતા મંદમંદ શિતળ પવનની લહેરોથી આખા નગરમાં પ્રાણી માત્ર નિદ્રા દેવીને શરણે પડેલાં છે. તમરાનો અવાજ શિયાળવાના હુકાહુકનો ધ્વનિ નિડરોનાં કાળજી ઉથલાવી નાંખે તેવો થયા કરે છે. શંકાશીલ શ્વાનનું ભસવું વખનોવખત થયા કરે છે.

મ્યુનિસીપાલિટીના ઝાંખા દીપકનું અજવાળું ફાનસને ભેદી બહાર નિકલતું નહિ હોવાથી અંધકાર તેજ સ્થિતિમાં પોતાની મર્યાદા છોડતો નથી.

આવા સમયનો લાભ લઈ એક જુવાન પુરૂષ કાળા વસ્ત્ર ધારણ કરી એક ખુણાની અંદર સંતાઈ ઊભેલો આપણી દ્રષ્ટીએ પડે છે. અંધકારથી તેણે ગરદનથી તે પગની પાની સુધી કળો ઝભો પહેરેલો હોવાથી આવી અંધારી રાત્રે તે કોણ છે તે ઓળખી શકાય તેમ નથી તેથી તેને ઓળખી કાઢવાની હિંમત ચલાવવી તે તુકસાનમાં ઉત-

રવા જેવું હતું કાળા વસ્ત્રથી ઢંકાએલો પુરૂષ વખતો વખત પોતાના ઊભા રહેલા સ્થાનેથી ખસી આમ તેમ નજર ફેરવતો કોઇને આવવાની રાહ જોતો હોય એમ વારંવાર પોતાના સ્થાનેથી ખસવાથી માલુમ પડતું હતું.

થોડીવાર પછી કોઈ આવતું હોય એવો પગરવ થવાથી સંતા-એલી જગાએથી જરા આગળ આવી જોત્રા લાગ્યો, તુરતજ એક જુવાન પુરૂષ તેના આગળ આવીને ઊભો રહ્યો, તેણે પણ સ્થાન વસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હોવાથી નવો આવનાર પુરૂષ પણ ઓળખી શકતો નહતો.

તેના હસ્તમાં ગુપ્ત શનસ ઝાલેલું હતું અને બીજા હાથમાં રેશ્મ-મની દોરીનો દડો પકડેલો હતો. તે પુરૂષને આવતાંજ પ્રથમ આવી ઊભેલા પુરૂષે તેની સાથે થોડીવાર વિચાર કર્યા બાદ બન્ને ધીમે ધીમે સંતાતા છુપાતા આગળ ચાલવા લાગ્યા. કાળા કૃત્ય કરનાર બન્ને વેશ-ધારી પુરૂષો અગાજીથી નિર્ણય કરેલી જગાએ આવીને થોભ્યા, બન્ને પુરૂષો એક સુંદર હવેલી નીચે ઊભા રહી નીચી ઉંચી દૃષ્ટિ કરી બારીકીથી જોવા લાગ્યા. પણ તેમની દૃષ્ટીએ કંઈ નહિ જણાયાથી મકાનની પાછલી બાજુએ જઈ ધીમેથી સીટી મારતાંજ એક સ્ત્રીએ બારીએથી ડોકીયું ક્યું ને વાદળામાં છુપાયેલો અંદ્ર વાદળાંને ભેદી પૃથ્વી તરફ પોતાનો પ્રકાશ ફેંકે છે. તેમ તેને બન્ને આવનાર પુરૂષો તરફ નીચી વળી જોયું તૈથી બીજા આવનાર પુરૂષે સાથે રાખેલા ગુપ્ત શનસની આપ દખાવી ને તરતજ અંધકારને ભેદી પ્રકાશ થઈ ગયો.

તુરતજ તેણે નંદશંકરને જોતાંજ કાણુ નંદશંકર ? એમ પુછ્યું ને તેણીએ બારીના કડેરા સાથે લાંબુ દોરડું બાંધી એક છેડો નીચે મેથ્યો, તેની મદદથી બન્ને જણુ ઉપર ચડ્યા. રાત્રીનો સમય હોવાથી એક ટીટેકટીવ ફફારનો વેશ ધારણ કરી બદમાસોને પકડવા ખુણે બાંચરે

ફરતો હતો. તેણે આ બે વેશધારી પુરૂષોની વિચિત્ર ચર્ચા જોઈ તેમની પુક પકડી હતી. તે થોડાજ વખતમાં તેમની પાછળ ઊપર ચડ્યો. અને તેઓ શું કરે છે તે મકાનના એક ખુલ્લામાં સંતાઇ જોવા લાગ્યો. વાંચકવર્ગ ! પ્રથમ આવનાર પુરૂષ તે કપટશંકર અને બીજો તેનો દોસ્ત નંદશંકર હતો. તેઓ આવી મધ્ય રાત્રીએ અહીં કેમ આવ્યા છે તે જાણવાની આપણી જિજ્ઞાસા હશે, તે આગળ વાચવાથી સમજશે.

મોહીની બન્ને આવનાર પુરૂષોને લઇ, પોતાના માતા પિતા જે શયનગૃહમાં સુતાં છે, ત્યાં આગળ આવી, અને કપટશંકરને એક ખુલ્લામાં ઊભો રાખી, જ્યાં ડોશીની પથારી હતી, ત્યાં આગળ મોહીની અને નંદશંકર આવ્યા. ડોશીના શયનગૃહની અંદર દીપક પોતાનો પૂર્ણ પ્રકાશ આપી રહ્યો હતો. તુરતજ કપટશંકરે પોતાની કપટની જળો પાથરવા માંડી, પોતાના ખીસામાંથી બેહોશીનું પડીકું કાઢી મોહીનીના માતા પિતાને સુંઘાડ્યું, કે તુરતજ નંદશંકરે દીવાનો પ્રકાશ ખુઝાવ્યો ને ચતુર મોહીનીએ ડોસાની કમરે હાથ ફેરવતાં ઉંડો નિશ્વાસ નાંખ્યો, તેનું મુખાર્વિંદ નિસ્તેજ થઇ ગયું. નંદ ગભરાવા લાગ્યો, પણ મોહીનીને હિંમત આપતો હતો, એટલામાં મોહીનીને કાંઇ યાદ આવવાથી નંદનો હાથ ઝાલી પથારીનો ત્યાગ કરી સામેની દીવાલ પરની ખીટીએ એક પછી બીજી એમ તપાસતાં કુંચીઓનો ઝુમખો હાથ કર્યો ને નંદે પોતાની સાથે રાખેલા ગુપ્ત જ્ઞાનસની ચાંપ દાખી. પ્રકાશ થતાંજ કપટને જ્યાં ઊભો રાખ્યો હતો ત્યાં આવ્યાં. અને ત્રણે જણુ ધીમે પગલે ચાલતાં થયાં. એક પછી બીજો અને બીજા પછી ત્રીજો એમ ખંડો પસાર કરતાં એક મોટી પેટીની પાસે આવ્યાં ને સાથે લાવેલી કુંચીઓથી તાલ્લાનો પ્રતિબંધ ખુલ્લતાં પેટીનું ઢાંકણું ઉઘાડ્યું તથા

જેમ પક્ષી ઉપર બાજ તરાપ મારે છે, તેમ ત્રણેજણ પેટી પર તુટી પડ્યા. અને અંદરથી વસ્ત્રાભુષણો તથા દાગીનાની પોટલી બાંધી આગળના ખંડમાં આવ્યા, અગાઉથી સંકેત કરી મુકેલ હોવાથી મોહીનીએ તૈયાર કરી મુકેલા ભાથાની પોટલી કહેતાજ નંદે ઊપાડી ચાલવા માંડ્યું. તેટલામાં “ખબરદાર આગળ વધ્યા તો જનથી જશો !” કહેતાં જ એકદમ સફેદ વસ્ત્રધારી ફકીર તેમની સામે આવી ઉભો રહ્યો. આમ અચાનક ફકીરને આવેલો જોઈ ત્રણે જણ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું, રોમાંચ ખડાં થઈ ગયા, અને એક બીજાની સામું જોવા લાગ્યાં અને મૌનધારી ઊભા રહ્યા. થોડી વાર પછી મોહીની હિમતથી જીરુસાના આવેશમાં મોટેથી બોલી ઊઠી.

“હરામખોર, અમને અટકાવનાર કોણ છે ?” એા દુરાચરણી, તને જોઈ મારા હૃદયમાં ક્રોધની જવાળાઓ પ્રગટે છે, તું હરામખોરીના શીખર ઉપર પૂર્ણ ચઢી ચૂકી છે, છતાં મને હરામખોર કહે છે તેનો જવાબ આ તમંચાથી આપી તારા પાપના પ્રાયશ્ચિતની પૂર્ણાહુતી અત્યારે મારા હાથે થવાની હોય એમ જણાય છે.”

“ચૂપ, ચંડાળ તારે આ બાબતમાં વધુ બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી, જે અતિશય લવારો કરીશ તો જનથી જઈશ, માટે તું જે માર્ગે આવ્યો હોય તે રસ્તો પકડ, એમ છે તો લે તેનું ફળ” કહેતાંજ ફકીરે તમંચાનો ઘોડો દબાવ્યો, દાબતાની સાથે મોટો અવાજ થયો ત્રણે જણ બાજુ ખસી જવાથી બહાર ખાલી ગયો. આ તકનો લાભ લઈ ત્રણે જણ આવનાર ફકીર ઉપર તુટી પડ્યા. તે સાવધ થઈ સામો જવાબ વાળવા તૈયાર થાય તે અગાઉ મોહીનીએ એકદમ આવનાર ફકીરને જોરથી ધક્કો મારવાથી નીચે ગબડી પડ્યો. તે તકનો લાભ લઈ ત્રણે જણ બારીએથી રવાના થઈ ગયાં. ફકીર સાવધ બયો

હાય ! હાય ! વિધાતા ! આ તારી કેવી કુટિલતા. ૯

અને બારીએથી નીચે ઉતર્યો. પોતાના ખીસામાંથી ગુપ્ત ક્ષાનસ કાઢી તેમના પગલાં તપાસવા લાગ્યો. પગલું જણાતાં તરતજ તે દિશા તરફ રવાના થયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

હાય ! હાય ! વિધાતા ! આ તારી કેવી કુટિલતા ?

સમસ્ત ભારતવર્ષના પુરાતન નેત્ર રૂપી વિશાળ મોહમયી (સ્તંભતિર્થ) નગરી, તેનો વિશાળ રાજમાર્ગ અને પ્રભાતનો સમય, એટલે પછી નગરની વિચિત્રતા અને મનોહરતા માટે પૂછવુંજ શું હોય વાં ? પ્રભાતમાં લગભગ આઠ વાગ્યાનો વખત થવા આવ્યો હતો. સૂર્યનારાયણનો આકાશમાં પૂર્ણરીતે ઊદય થઈ ચૂક્યો હતો. રાત્રીની વિશ્રાંતીનો ઉપભોગ લઈને સ્ત્રી પુરૂષો પોતાના ભિન્ન ભિન્ન કાર્યોમાં ગુંથાઈ ગયાં હતાં.

વાણીઆ અને બ્રાહ્મણ વર્ગની સ્ત્રીઓ દોડાદોડ કરતી દેવ દર્શન માટે જતી જોવામાં આવતી હતી. કેટલીક સ્ત્રીઓ દર્શન કરીને પોતાના ઘર તરફ જતી આપણી નજરે પડતી હતી. શ્રીમંત સ્ત્રી પુરૂષો પોતાની ઘેડા ગાડીઓમાંજ જતા આવતા દેખાતા હતા. કેટલાક દુકાનદારો માલને સાફસુફ કરી ગોઠવતા તો કેટલાક ગ્રાહકોની વાટ જોતા, અને કેટલાક આવેલા ગ્રાહકોને તેમની ઈચ્છા મુજબ જુદો જુદો સામાન બતાવી, તેમને સંતુષ્ટ કરવાના કાર્યમાં ગુંથાયલા હતા. એ પ્રમાણે સૂર્યના પ્રકાશ સાથે ઊદયગતો પણ પૂર્ણ પ્રકાશ થયેલો દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. કેટલાક દુરાચરણી અને લુબ્ધા મનુષ્યો માર્ગમાં ગમે તેવા દીપ્તિ કર્યા કરતા હતા. એવા સમયમાં એ ગામમાંના એક

પથથરથી નાળુક પાંધેલા છાપરા વગરના અને ધાખાવાળા, ધરમાં આપણે અત્યારે ભૂતકાળને ભેદીને પ્રવેશ કરવાનો છે.

ધરમાં દીવાલો પર તકતા ઠાંગેલા હતા, હાંડી તેમજ ઝુમરથી દીવાનખાનું શણગારેલું હતું, દીવાનખાનાના મધ્યભાગમાં એક સુંદર આરસનું ગોળ ટેબલ હતું, જેને ફરતી ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. આ ફરનીચરને જોતાં એ કોઈ સાધન સંપન્ન શ્રીમંતનું ઘર હોવું જોઈએ. દીવાનખાનાની એક બાજુએ સુંદર પલંગપર વીજ વર્ષનો નવયુવાન પુરૂષ અત્યાર સુધી નિંદ્રાને આધીન થયેલો જણાય છે. તેનું મુખાર્વિંદ તેજોમય અને અર્ધ ઉઘાડી ચક્ષુઓથી લાવણ્યમય દેખાય છે, તે પુરૂષ લલિતાને નાનપણથી ઝોળખતો હતો. લલિતા તેની નજદીકમાં રહેતી હતી બાળપણથી તેઓ સાથે રમતાં હતાં. તે પ્રથમથીજ તેના તરફ પ્રેમભરી દૃષ્ટિથી જોતો હતો, અને કેટલીક વખત બંને હાસ્ય વિનોદ કરતાં હતાં. તેણે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં વર્ણુ-વેલી લલિતાને તરૂણાવસ્થામાં જોઈ ત્યારથી તેનું મન દિવાનાની માફક તેના તરફ આકર્ષાયું, અત્યારે નિંદ્રામાં પણ તે તેના વિચારો કરતો. ધડીકમાં હસતો, ધડીકમાં નિશ્વાસ નાખતો હતો. અનેક વિચાર તરંગોમાં તણાતાં તણાતાં તેને એક રહસ્યમય સ્વપ્ન લાગ્યું.

એ સ્વપ્નમાં તેણે કોણ જાણે શું જોયું કે જેના પરિણામે તે “હાય ! હાય ! વિધાતા ! આ તારી કેવી કુટિલતા !” નિંદ્રામાંજ એવો ઉદ્ગાર કાઢી ચમક્યો-ભડક્યો-કંપ્યો ? અને જાગ્યો. જાગતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો.

“કોયલ આંખે ટહુકા કરે, ચાંચે સાખ કરપાતિ ફરે;

ટાકુ તો પણ તે નવ ડરે, હું ધમ્મું કે સાખજ ગરે.

(રણુછોડમાઝ.)

“પ્રભુ ! તારી કળાનો પાર કોઇ પાંખી શક્યું નથી, પ્રભુ તારી ઇચ્છા આગળ મનુષ્યની ઇચ્છા નકામી છે, મનુષ્યો પોતાના તરંગોમાં હવાઇ મહેલો ચણે છે, પરંતુ ઇશ્વર ઇચ્છા સિવાય બધું નકામું છે. મનુષ્યની સ્વપ્નાવત્ ઇચ્છા જોત જોતામાં અદ્રશ્ય થઇ જાય છે.

“પૃથ્વીમાં સમાન શીળ ને સ્વભાવજ એક બીજનું આકર્ષણ કરી શકે છે. અર્થાત બીજનું દુઃખ જોઇને દુઃખી કાણુ થાય છે ? જોને પોતાનેજ દુઃખનો અનુભવ થયેલો હોય છે તેજ. તેવીજ રીતે જોની વૃદ્ધિ થઇ છે, તેને જોઇ પ્રસન્ન તથા ખરેખરો સંતુષ્ટ થાય છે. બીજને શી પડી છે ? અંદ્રશંકરની દૃષ્ટિને દૃષ્ટિની એ પ્રસન્નતા વિશેષ રમણીય અને આકર્ષક ભાસી તેનું એજ કારણ કે, આજે કેટલોક વખત થયા લલિતાના દર્શનનો ભાગ્યશાળી થયો નહોતો. તેતો આજે આમ એકા-એક નિદ્રામાં પોતાને અહો ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો. આમ એકા-એક નિદ્રામાં પોતાની સમક્ષ હસીત મુખે આવી ઊભેલી જોઇ પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો; પ્રભુ ! મનુષ્યના હૃદયની અંદર પ્રેમ રેડનાર તુંજ છે, પ્રેમનાવમાં બેસાડીને સંસાર રૂપી સમુદ્રની અંદર હડસેલી મુકે છે, તે ક્યાં અને કઇ જગોએ ક્યા વખતે કયે પાર ઉતરશે તે દેવી વિધાતાના હસ્તમાં છે. નાવિકા વિધાતા દોરી પોતાના હસ્તમાં રાખે છે, પાર ઉતારવું અથવા દુઝાવી સંસારના દુઃખરૂપી વાદળમાં દાખી દેવાનું કાર્ય તે દેવી વિધાતાનેજ સોંપેલું છે.

“વાહ ! પ્રેમ, તારો અજબ અમ્લકાર છે, તારી ખાતર હજારો પ્રેમી જંગલો જંગલ બટકતાં થયા છે. અહાલેક જગાવી બાવા બની રહ્યા છે. મોટા મોટા મહાપિ ઋષિઓ પોતાનું જપ તપ ભુલ્યા છે. પ્રેમનો મહિમા કેવો નમસ્કાર યોગ્ય છે ? તેનાથી વાંસનું વન મહેલ સમાન ભાસે છે. અધિકાર એકદમ ઠીવા જેવો થાય છે. પૃથ્વીનું તળીયું પલંગ જેવું

થાય છે. પથર પળ સુંવાળા ગિરીકારૂપ થાય છે. કચરો કસ્તુરી થાય છે, ને ખીજી શું દહીયે ? જે પ્રેમના દ્રષ્ટિપાતથી સ્નેહી યુવક યુગલ આવો ચમત્કાર અનુભવે છે. તેને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.” કહેતાંજ નીચેનું કવિત લલકાર્યું.

“પ્રથમ નજરે પડતાં મને, દીવાનો થઇને હું રહ્યો;

પલક એકમાં ચાલતાં, તુજ સન મુખ હું જોતો રહ્યો.

ચંદ્રસમ તુજ મુખહું, નિહાળતાં ખુશ હું થયો;

લલિત તુજ મુખ જોઇને, ભાન હું છુટી ગયો. (રણછોડભાઈ)

“લલિતાને જોતાંજ મારા હૃદયમાં પ્રેમ ઉદભવી જિભરામ આવે છે. મારૂં હૃદય તેને મલવા તલપી રહ્યું છે.” ચંદ્રશંકરના હૃદયમાં પ્રેમનો અગ્નિ સળગી રહ્યો છે, તેના હૃદયમાં ખીજી કાંઈ ચિંતા નથી. ચારે તરફથી લલિતાના વિચારોએ તેના મનને ભ્રમિત કર્યું છે, તેના હૃદય-માં મંદિર કરી રહેલી લલિતા હતી. તે ઉન્મત પેડે આમ તેમ દી-વાલો તરફ તો ધડીકમાં પારી તરફ જોવા લાગ્યો અને બોલ્યો.

“પ્રેમની દેવી તમે છો, પ્રેમ દેવા આવજો;

પ્રેમની પ્યાલી ભરીને, તમે પાવા આવજો.

“ઓહ ! પ્રેમ તને હસ્ત, પગ, નેત્ર, કાન, અને ચક્ષુઓ નહિ હોવા છતાં આખું જગત તને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. છતાં તેમને દુઃખના દાવાદળમાં નાંખી દુરથી હાસ્ય કરે છે. વાહ પ્રેમ તારો ચમત્કાર અજ્ઞાન તરેહનો છે તારી ખુશી ન્યારી છે.

ઓહ ! લલિતા. + + + + +

પ્રેમને ભજીએ, ભવપાર તરીએ;

મિત્રો મહારા, પ્રેમ સાગર તરીએ;

જીહી આ સંસારની માયા.

તન જોખન ધન વાદળ છાયા.

ખરા પ્રેમીઓ પ્રેમીને પીછાણે એ—મિત્રો ?

રણછોડભાઈ.

તાળીઓ પાડી ગાવા લાગ્યો, બાવરાની માફક ઉન્માદ થયો હોય એમ ગાતો ગાતો નાચવા ફૂંદવા લાગ્યો. તેને અતિશય શ્રમ અને મગજ ઉપર વધારે અસર થયેલી હોવાથી ચક્કરી આવી જમીન ઉપર બેશુદ્ધ થઇને પડ્યો. ધનકારો થતાંજ તેના માતા પિતા બાળુના ખંડમાંથી આવ્યાં. અને “ભાઈ ચંદ્રશંકર” કહી તેની પાસે બેઠાં. તેને બેશુદ્ધ થયેલો જોઈ શુદ્ધિમાં લાવવા માટે ઉપચારો કરવા લાગ્યા. પ્રિય વાંચક! આ તરણુ પુરૂષ તે બીજો કોઈ નહિ પણ બેશુદ્ધ પડેલો ચંદ્રશંકર હતો. હવે પછી આપણે તેને ચંદ્રના નામથી ઓળખીશું તેને શુદ્ધિમાં આવતા સુધી આપણા તર્ક રૂપી ઘોડાને બીજા બાળુ દોડાવી-એ તમે તમારે પાછળથી આવજો હું તો આગળ જઈને બેસીશ અને તે તરફની હકીકત અંક પૃષ્ઠ ઉથલાવતાંજ તમને જણાવીશ.

પ્રકરણ ૪ થું.

દર્દીના કેસ કે પ્રેમનો વેશ.

“પ્રેમ તારો રંગ મગજને ખુબ ભભાવે છે;

બનાવી પ્રેમ ઘેલા તું અજબ તું ઢંગ બતાવે છે.” ખત્રી.

ચંદ્રશંકરના પ્રેમમાં ઘેલી થયેલી બાળા પોતાની કાકીના બોલાવવાથી નીચે આવી હતી. તેનું મુખાર્વિંદ જેમ ગુલાબના ફુલને અતિશય ગરમી લાગવાથી કરમાયેલું હોય છે, તેમ લલિતાના મુખાર્વિંદ પર નિસ્તેજ અને ઊદાસીનતાની છાયા છવાયેલી જોઈ પુત્રી

પ્રેમ રાખનારી ધનલક્ષ્મીએ પોતાની છાતી સાથે દાખી તેના શુભે શુભાખી ગાલ ઉપર ચુંબન કરતાં પુનઃ બોલવા લાગી.

“બેટા! લલિતા તું આજે કેમ બિદાસ દેખાય છે? તને શું થાય છે? તને જે થતું હોય તે કહે? એમ કહી ધનલક્ષ્મી તેના પ્રતિ ઉત્તરની રાહ બોલવા લાગી. ધરતી બીંડ અને પેટની પીંડ કાણુ બાણી શકે? તેમ લલિતાને શું દરદ છે તે બિચારી કાંઈ બોલી શકી નહિ અને સ્તબ્ધ બિભી રહી તેમ તેમ કાકી વધારે ને વધારે પુછવા લાગ્યા. લલિતા કાકીને જવાબ આપવાને બદલે નાના બાલકની મારફત રડવા લાગી, હુસકા ઉપર હુસકા ખાવા લાગી અને કાંઈ જવાબ આપી શકી નહી. લલિતાની આવી સ્થિતિ જોઈ ધનલક્ષ્મીને બિન્ન બિન્ન વિચારો ઉદ્ભવવા લાગ્યા, શાન્ત બની દાહીએ અંગુલી રાખી પુનઃ વિચારમાં પડી, આત્મગત બોલવા લાગી. “ઓ પ્રભુ! લલિતાને શું થતું હશે? તેને શું દરદ થતું હશે, ત્યારે શું તેના માતા પિતા યાદ આવ્યાં હશે? ના, ના. તે પ્રમાણે આજસુધી થયું નથી, અને આજે આમ એકાએક થવું અસંભવિત છે. અમે તેના માતા પિતા કરતાં વધારે પ્રેમ રાખીએ છીએ. શું તેના કાકા ખીજ્યા હશે?” એમ ધનલક્ષ્મીને અનેક વિચાર તરંગો થયા કરે છે. એટલામાં લલિતા બેશુદ્ધ થઈ જમીન પર પડી પડતાંજ ધનલક્ષ્મી અભરાઈ અને તેના કાકાને બોલાવવા દોડી ગઈ.

લલિતા બેશુદ્ધિમાં પણ આમથી તેમ અને તેમથી આમ પાસા બદલવા લાગી, તે શુદ્ધિમાં આવતાંજ તેના મુખમાંથી અચાનક ઉદ્ગારો નિકળવા લાગ્યા, ધનલક્ષ્મી અને મગનલાલ આવી પહોંચ્યા અને લલિતાને બોલતી સાંભળી ઉભા રહ્યા અને તે શું બોલે છે તે સાંભળવા લાગ્યા.

“ અવગણુનો અપરાધ મારો, ચંદ્ર લક્ષે નવ લેશો;
તમારા લાભ શુભ દર્શનનો, પ્રસન્ન થઇ ચંદ્ર દેશો. ”

(રણુછોડભાઈ.)

આપણી નવલકથાની નાયિકા લટકાળી લલિતાના વિચારોમાં અનેક પ્રકારનાં પરિવર્તન થવા લાગ્યાં, તે પોતાના પ્રેમને અંતઃકરણમાં દબાવી શકી નહીં. પણ ચંદ્રશંકર માટે તેના હૃદયમાં ભક્તિ ભાવ આવ્યો, તેને ચંદ્રશંકરના ગુણોની કથા અનેક મનુષ્યોના મુખથી સાંભળતાં તેના મનમાં ચંદ્રશંકરની સ્મૃતિ થયા કરતી હતી, આંજીમાં કાણુ ઉશ્તુ છે તેનું તેને બીલકુલ ભાન રહ્યું નહિ. એટલામાં તેની આંજીમાં પડેલી ચોપડી તરફ દષ્ટિ ગઇ તુરત તે તેણે વાંચવા લીધી. ચોપડીને ખોલતાંજ નિચેનો શ્લોક તેના વાંચવામાં આવ્યો.

“ વિનાશ્રયણ શોભન્તે પંડિતા વનિતા લતાઃ ”

અર્થાત પંડિતો, સ્ત્રીઓ, અને લતાઓ આશ્રય વિના શોભતા નથી, એટલે કે પંડિતાને ધનવાનના આશ્રયની જરૂર છે. લતાઓને વૃક્ષના આધારની અગત્ય છે, તેમજ સ્ત્રીઓને પતિનો આશ્રય અવશ્ય હોવોજ જોઇયે.

અખળાઓને પતિ વિનાનું જીવન ભારપ અને શુષ્ક લાગે છે. એમ કહેતાંજ શ્રાવણ ભાદ્રપદ માસમાં આકાશમાંથી જેવી રીતે જળ વૃષ્ટિ થવાથી ભૂમિ બીની થઇ જાય છે, તેવી રીતે અત્યારે લલિતાના નયનોમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવાથી તેના વસ્ત્રોનો પલ્લવ બીનો થઇ ગયો. અને તેને સર્વત્ર અંધકારની છાયા છવાયલી દેખાવા લાગી. તેના કાકા કાકી કેટલીક વારથી ત્યાં આવીને તેની આવી અવસ્થાનું અવલોકન કરતા હતા, તેનું પણ લલિતાને ભાન હતું નહિ. તેના કાકા કાકીની તેની આવી ખરાબ સ્થિતિ જોઇને તેને માટે તેમના

હૃદયમાં અત્યંત દયા અને કરુણા ઉત્પન્ન થઇ. તેને શાન્ત કરવાના હેતુથી તેમણે કહ્યું કે “લલિતા! તેં આજે આ શું કરવા માંડ્યું છે ?” એમ કહેતાંજ તેના કાકા કાકી સહામા આવી ઉભા રહ્યા, થોડીવારે તે જમીન ઉપરથી ઉઠી.

મૌન ધારણ કરી ક્ષુધા પીડીત વાઘણની પેઠે આમ તેમ ફરવા લાગી. ધનલક્ષ્મી અને મગનલાલે તેના સહામું જોયું, અને લલિતાના મૃદુ ભાષણની રાહ જોવા લાગ્યા. પણ તે ક્યાં? એકાએક લલિતા તેમના સહામી આવી ઉભી, ગુસ્સામાં ડોળા કાઢવા લાગી, જાણે બીવડાવતી હોય તેમ એકી ટસે જોઇ રહી. ત્યાર પછી એકદમ ખડ-ખડાટ હસી પડી. ઉન્માદીનીની પેઠે એકદમ તે ચુપ રહી ગઇ. વળી તે હાથની આંગળી ઉપર કાંઈક ગણવા લાગી, તે બિષણ વ્યક્તિ જેવું ને વિકટ હસવું, અને તે વિચારમય ગણવું જોઇ તેના કાકા કાકી બિચારા બહીવા લાગ્યા, અને તેમના હાંજ ગગડી ગયાં.

વળી પાછી તે ફરતી ફરતી તેમની સહામી આવી ડોળા કાઢવા લાગી, હોઠ પીસવા લાગી, અને જાણે કાંઈ મારવા જતી હોય તેમ હોઠ પીસી હાથ ઉગામવા લાગી. પણ થોડીજ વારમાં પાછી શાન્ત થઇ મૃદુ હાસ્ય કરતી કરતી જમીન ઉપર આલોટી પડી, નવાં સુંદર વસ્ત્ર અને શુશોભીત સુવર્ણના અલંકારો બગડે છે તેનું તેને બાન રહ્યું નહિ. લલિતા પાછી એકદમ ઉભી થઇ ગઇ. તે શું કરે છે ? શું કરશે ? તે શા માટે આમ કરે છે ?

આ સમગ્ર વિચારો તેના કાકા કાકી કરતા હતા. એટલામાં તો લલિતા તેમની પાસે જઇ ઉભી, તેણે પોતાના કપાળ પર જોરથી હાથ ઠોક્યો, તરતજ ભોંય પર પડતાંજ એક ભયંકર ચીસ પાડી, તે ભયંકર ચીસ વડે આખું મકાન પ્રતિધ્વનીત થયું. મકાનમાં આ શું ?

બચંકર ચીસ શાની ? ચીસ સાંભળી ધરના નોકર ચાકર બધા ભેગા થઇ ગયાં. આડોશી પાડોશી આબ્યાં, સ્ત્રી પુરુષોની બીડ થઇ બધાએ મકાનમાં આવી જોયું તો લલિતાને બેશુદ્ધિમાં પડેલી જોઇ, બધાં સ્ત્રી પુરુષ તરફ તાકી તાકી જોવા લાગી. પુનઃ બચંકર લાગી. વળી બુદ્ધિ પર આલોટવા લાગી અને હાથના આંગળા ગણવા લાગી. ત્યારે બધાએ જાણી લીધું કે તે ઉન્માદિનિ થઇ છે, તેનું ચિત્ત ભ્રમિત થયું છે. ત્હેના મ્હોડામાંથી કવચિત્ત “ચંદ્ર-ચંદ્ર” એવો શબ્દ નીકળતાં તેની કાકી ધનલક્ષ્મીએ જાણી લીધું કે તે ચંદ્રશંકરને માટે જ ગાંડી થઇ છે. કારણ કે લલિતાને ચંદ્રશંકરને ઘેર જતાં તેમજ કેટલી વાર છુપી રીતે એકઠાં થયેલાં ધનલક્ષ્મીના બાઇએ જોયેલાં હતાં, ત્યારથી તેઓ હરવખત તે સંબંધી ધનલક્ષ્મીને કહેતા હતા. પણ તે માનતી નહતી. પણ અત્યારે ધનલક્ષ્મીને સમજાયું કે “લલિતાનું મન ચંદ્રશંકર સાથે જોડાયેલું છે.” પરંતુ તેનો અત્યારે સ્ફોટ નહીં કરતાં પોતાના નોકર રામાને વૈધને બોલાવી લાવવા કહ્યું. અને પોતાના પતિ સાથે લલિતાની સારવાર કરવા લાગી.

આ સમયે લલિતાની મનોવૃત્તિ સારાસાર વિચાર કરવા જેવી હતી નહીં, લગભગ તેની સ્થિતિ ગાંડા જેવી બાસતી હતી, તેના શરીરના પ્રત્યેક અવયવ-પ્રત્યેક નસમાં કુળ્ગરી થવા લાગી, તેના ગુલાબી મ્હોરે એકદમ શીડકો પડી ગયો. તેની આવી સ્થિતિ જોઇ દરેક મનુષ્ય દિઃગમ્ભીર થઇ તેની સામા એકી ટસે ટગર ટગર જોવા લાગ્યા.

“માનસીક તંતુની નખળાઇને લીધે એમ થયું. ચક્રમાં જ પતિ ગયું એટલું સહભાગ્ય ! નહિ તો કેટલીક વાર એમાંથી વિપરિત પરિણામ નિપજે છે !”

લલિતાની પથારી પાસે બેસી વૈદ્ય ઉપર પ્રભાણું કહેતા હતા. વૈદ્યનો સ્વભાવ માયાળુ અને બહુ દયાળુ હતો. ત્હેમણે વૈદ્ય-શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેઓ ગરીબોને મફત દવા આપતા હતા, અને ત્હેમને અડધી રાત્રે પણ ઉપયોગી થતા. આવીને પ્રથમ લલિતાને તપાસ્યા પછી ઉપર લખ્યા મુજબ મગનલાલને અને ધન-લક્ષ્મીને વૈદ્ય આશ્વાસન આપતા હતા.

“જલ્દી સાર થશે કે નહિ, વૈદ્યરાજ ?” આંખમાંના આંસુ હુંછતાં હુંછતાં ધનલક્ષ્મીએ ધીમેથી પુછ્યું.

“આરામ થશે હોં બહેન ! એમ મમરાઓ ના પણ એણે બહુ સંભાળવી જોઇએ દિવસમાં ચાર પાંચ વાર ખોરાક આપજો, દુધ, ઘી, વિગેરે પૌષ્ટિક પદાર્થો તો હમણાં નિયમસર આપ્યાં જ કરજો. તેનું મગજ ભ્રમિત થયેલું છે તેની અતિશય વિચાર શક્તિને લીધે જ પ્રકૃતિની આ સ્થિતિ થયલી લાગે છે.”

“હા હમણાં તો એ વિચારમાં ને વિચારમાં આમતેમ ફરતી હતી, અને તેથી જ તેની તખીયતને નુકશાન થયેલું મને લાગે છે.”

વૈદ્યરાજ બહુ દયાળુ હતા. લલિતાની પ્રકૃતિ સુધારવાને માટે યોગ્ય સલાહ આપતા હતા. અને ઐષધ આપ્યું, આમ ઘણા દિવસ સુધી અનેક ઐષધી કરી પણ જીવનની આશા રહી નહિ, છતાં આવી અવસ્થામાં પણ તેના મુખમાંથી માત્ર “ચંદ્ર” નું નામ નીકળે છે તેની આવી અવસ્થા જોઇ ચિકિત્સક વૈદ્યે કહ્યું; “લલિતા ધિરજ રાખ ચંદ્ર તને જરૂર મળશે.”

તેજ દિવસથી તેને આરામ થવા લાગ્યો, પ્રતિદિન આશાની આશા આપવાથી તદ્દન આરામ થઇ ગયો.

મગનલાલને વૈદ્યે કહ્યું કે “લલિતાનું” મન ચંદ્રચંદ્ર સાથે લગ્ન

કરવા વિચાર હોય એમ એની આજદીન સુધીની ચેષ્ટા જોતાં મને લાગે છે, ” ચંદ્રશંકરનું નામ સાંભળતાં જ લલિતાને જાણે કાંઈ ઐર્ષયી મળી હોય તેમ એતનમય થઈ, અને વૈધના મુખ સામું જોવા લાગી.

લલિતાની આવી સ્થિતિ જોઈ વૈધના મુખમાંથી પુનઃ ઉદ્દગારો નીકળી પડ્યા.

“આ તે હદીનો કેશ કે પ્રેમનો વેશ ? ” વૈધરાજના મુખમાંથી આમ એકાએક ઉદ્દગારો નિકળવાથી મગનલાલ વિચાર કરવા લાગ્યા. મગનલાલને વિચારમાં પડેલા જોઈ વૈધ ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;

“મનઃ યઃ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ ” મનજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે, એ નિયમ અનુસાર અત્યારે તો લલિતાનું મન ચંદ્રશંકર તરફ અત્યંત બંધન બન્યું છે જ કારણ થયેલું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. અસ્તુ.

પ્રકરણ ૫ મું.

દગા કીસીકા સગા નહિ.

દ્વિતીય પરિચ્છેદમાં વર્ણવેલી ઘટનાને ત્રણ દીવસ વીતી ગયા છે બાનુ સૂર્યનારાયણના અસ્તાચલ ગમનને થોડોજ સમય થયેલો છે. રક્તવર્ણ આકાશમાં કિચિત્ સ્થામતાની છટા પ્રસરેલી જોવામાં આવે છે.

અહીંવાળા ઝાડી પ્રદેશમાં કોઈ આરામ લેવાનું સ્થાન જણાતું હતું નહિ, પવન મુસવાટા ભેર વાતો હતો, ત્રણે જણ થાક્યા જેવાં જણાતા હતા.

“આપણે કંઈ વિશ્રાંતિ લેવા જેવું સ્થાન આવે તો ત્યાં જરા આરામ લેઈએ.” મોહિની બોલી.

“હા, પણ અહીં કંઈ તેવું સ્થાન નજરે પડતું નથી. હમણાં આપણે કોઈ ગામની પાસે આવી લાગીશું.”

“ઠીક જોઈએ,” મોહિની લાગણી રહિત સ્વરે બોલી. આમ તેઓ વાતચીત કરતાં માર્ગક્રમણ કરતાં ધીમે ધીમે ડગલાં બરતાં હતાં, અંતે તેઓ ઝાડી વટાવી એક ચઢાણ ઉતર્યા કે નદીના કિનારા પાસે એક વિશાળ વૃક્ષ તેઓની નજરે પડ્યું, નંદશંકરે તે વૃક્ષ આગળ જમીને જોયું તો તે વડને વડવડાઓએ છોક જમીન સુધી નીચે ઉતરી જમીનના ભુગર્ભમાં પ્રવેશ કરેલો હતો, તેથી તે વડના ગર્ભભાગમાં કેટલાક મનુષ્યો સંતાઈ રહે તો કોઈ રસ્તે જનારની નજર પડે તેમ હતું નહીં, આ સ્થાનની વિચિત્ર ઘટનાને જોઈને તે તરતજ કપટ અને મોહિની હતાં ત્યાં પાછો ફર્યો અને બોલ્યો, “આપણે ત્યારે અહીં જરા આરામ લઈશું ?”

“હા, મારાથા તો હવે એક ડગલું આગળ વધાય એમ લાગતું નથી.” મોહિની બોલી, “વારૂ તો આપણે અહીં આરામ લઈશું.” કપટશંકરે જવાબ આપ્યો.

એટલું કહી ત્રણે જણ તે વિશાલ વડવૃક્ષ તળે આવ્યાં. અને તેના ગર્ભભાગમાં જઈ વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા.

મોહિની મુસાફરીના શ્રમથી થાકીને લોથ થઈ ગઈ હતી, તેના માથાના કેશ છુટા વેરાયલા હતાં, તેના વાળની લટ તેની ડોકપર આવી શિથિલતાથી આલિંગી રહી હતી. તેના શરીરનો ભાગ સ્હેજ કંપતો હતો. પવનના સુસવાટાને લીધે વૃક્ષના ડાળા અને પાંદડાઓનો ખણખણાટ કરતો અવાજ આવતો હતો. તે સિવાય ત્યાં

સર્વત્ર નિસ્તબ્ધતા વ્યાપી હતી. કપટશંકર આ દેખાવ ક્ષણભર જોઈ રહ્યો.

કપટશંકર આમ તેઓને જોડેલા મૂઢી બહાર આવ્યો અને આમ તેમ ફરતાં તેની નજરે સાથે લાવેલા ભાથાની પોટલી પડેલી જણાઈ તે લઈ પાછો આવ્યો, અને તે મોહિનીને આપી.

મોહિનીએ તુરતજ પોટલી છોડી વડના પાંતરા પર ભોજન પદાર્થ મુક્યો. ત્રણે જથ્થુ નિશ્ચિત્તી ભોજન કરવા લાગ્યા.

થોડીવારમાં તેઓ ભોજન કરી રહ્યાં. પાણી પીવાને માટે એક જ જામ હતું. કપટશંકરે કહ્યું. “મોહિની, આપણી પાસે માત્ર એકજ ખાણું છે, આપણે ત્રણેએ તેના વડેજ પાણી પીવું પડશે.”

“કંઈ નહીં તેમાં શું થઈ ગયું ?” મોહિની બોલી.

“ચાલો ત્યારે આપણે નદીએ જઈ પાણી પીધયે નહીં તો એક જથ્થુને અતિશય ફેરા પડશે. માફ કરજો.”

“આ સ્થાનમાં કંઈ પણ મળી શકે એ તદ્દન અસંભવિત છે, નહીં તો ક્યાંઈથી વાસણ લાવી પાણી પાત. ન’દે કહ્યું. “સાર ? આમ ત્રણે નદીએ જઈ પાણી પીવું શું ખોટું છે ?” કપટે કહ્યું. “ખોટું નહીં તો શું ? આપ શહેરના વસનારને જંગલમાં ભટકવું, મિથાજના ખાના રને આવું આણુ પાતળુ ભોજન અને આમ નદીવું પાણી પીવું ક્યાંથી રૂએ ?” મોહિની બોલી.

“પ્રિયે ! કપટે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, ક્ષણભર એમ માનો કે હું રોજ મિથાજ જમું છું. તો મને આજના ભોજનથી અતિશય આનંદ થવો જોઈએ, કારણ કે રોજની રોજ જે ચીજ ખાવામાં આવે તેનાથી એક પ્રકારનો કંટાસો આવે છે.” આમ વાર્તાલાપ કરતાં ત્રણે જથ્થુ નદીએ જઈ હાથ મોં ધોઈ પાણી પીધું. અને પાછા વડતળે આવી ત્રણે જથ્થુ વિમાંતી લેવા સાર સુતા.

થોડો સમય વીત્યા બાદ નંદશંકરને જાણતો જાણી કપટે મોહીની સાથે નીચે મુજબ વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો.

“મોહીની ! તું કોઇ પણ પ્રકારના સંશય વિના કહી દે કે તારા મનનો ખરેખરો ભાવ શો છે ? મને તો એમજ ભાસે છે કે તમે માત્ર વિનોદ વાર્તાજ કરો છો.” મોહીનીએ કહ્યું.

“નહિ, નહિ. મોહીની ! હું તારાથી વિનોદ નથી કરતો. હું ખરેખરા અંતઃકરણથી કહું છું કે હું તને નહી તજી દઉં,” કપટે કહ્યું.

“જો તમે મને તજીને ન જાઓ તો હું તમને છોડીને કેવી રીતે જઇ શકું વાર ?” મોહીની બોલી.

“હું તો એમજ કહું છું કે જ્યાં સુધી આપણી સાથે નંદશંકર છે ત્યાં સુધી આપણી આશાઓ ફળીભૂત થવાની નથી.” કપટે પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

“હવે વધારે દિવસ જંગલોમાં ભટકવાથી શો લાભ થવાનો છે ? ધણા દિવસથી આપણે ઘેરથી નાશી છૂટવાની જે ઇચ્છા હતી, તે પણ પુરી થઇ ગઇ. હવે વિના કારણ નંદશંકર સાથે રહેવાથી સમયનો વ્યર્થ વ્યય થવાનો છે.” મોહીનીએ તેના વિચારને ઉદ્દેશીને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

આમ વાતોમાં વખત ક્યાં ગયો તે જણાયું નહીં જેતજેતામાં સંધ્યા વ્યતીત થઇ; પૃથ્વી પર અંધકાર છવાવા લાગ્યો; પક્ષીઓનો કક્કરવ કાને પડવા લાગ્યો. કપટે જિઠ્યો અને બોલ્યો, “મોહીની આપ હવે આરામથી શયન કરો. થોડીવાર આરામ લીધા પછી પ્રભાત થતાંજ નંદને સૂતો મેલી આપણે બન્ને ચાલતા થઇશું.” મોહીની ઉભી થઇ અને બોલી, “આપ ક્યાં જાઓ છો ?” “હું ક્યાં જવાનો હતો ? હું આ વડવાઇઓ પાછળ જઇ જરા ભેટીશ.” મોહીનીના અહેરા પર

રહેજ શીકાશ છવાઇ તેણે ભય બ્યંજક સ્વરે કહ્યું. “બહાલા! મને અહીં એકલાં સતાં ખીક લાગે છે.” “પણ હું કયા દૂર છું? હું પણ અહીંજ છુને આપ કહો તો આ બાજુમાંજ સૂઈ રહું, પછી?” “તો આપ અહીં સુખે આરામ કરો. હુંજ તે વડવણ્ણો પાછળ જઈને પડી રહીશ.” મોહીની બોલી. “ના, જી, એમ ના બને શું આપ અહીંના કરતાં ત્યાં વધારે સુરક્ષિત છો?” મોહીની ચુપ રહી. કપટશંકર એક વજ્ર પાથરી તેના પર આડો પડ્યો. મોહીની પણ થોડે દૂર જઈ સુતી નંદશંકર ઉપર મુજબનો વાર્તાલાપ સાબળી તર્ક વિતર્કના મહક સાગરમાં ઝોળા ખાતો, અનેક વિચાર તરંગો કરતો હતો. આ સ્થાનમાં વડની ઘટામાંથી કોઇ કોઇ જગાએ ચંદ્રનો મંદ પ્રકાશ પડતો હતો. કપટ અને મોહીનીના તરફ નંદશંકર જોઇ રહ્યો, અને વિચાર કરવા લાગ્યો. કપટશંકરની લાંબા વખતની મિત્રાઇ છતાં, આ વખતના પરિચયે તેના મન પર જુદીજ છાપ પાડી હતી. વિચાર રૂપી મચ્છે તેના મનને ઘેરી લીધું હતું.

તે ઉઠ્યો અને જોયું તો કપટ અને મોહીની ગાઢ નિદ્રામાં પડેલા જણાયા. તેણે જાંચુ જોયું આ તો મધ્ય રાત્રિનો સમય થવા આવ્યો છે. તરતજ નંદે પોતાનો ઝબો પહેરી લીધો, પોતાનું ગુપ્ત શનસ અને રેશમનો દડો પોતાની ઝાળીમાં નાંખ્યા, પોતાની દ્રષ્ટી બંને જણ ઉપર પડતાંજ તેને કાંઈ વિચાર થઇ આવવાથી પોતાના મનને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો. “મધ્ય રાત્રિનો સમય થઇ ગયો છે. નીડર થઇ પડી રહેવું? હસવું અને ભોટ ફાકવો બંને સાથે બની શકે નહિ.”

“એક તો શકદાર હોયે એટલે છુપી રીતે પલાયન કરવાનું છે વારતે ચાલ રાતનો સમય ઠીક છે. વારતે ચાલતો થઉં નહીં ઉતરી

પ્રભાત થતાંજ બાળુના ગામમાં કોઇ ધર્મશાલામાં મુકામ કરું.”

એમ વિચાર કરે છે એટલામાં કપટ અને મોહિનીનો વાર્તાલાપ યાદ આવ્યો અને વિચાર પલટાયો, “આલ રામ જે મનુષ્ય આપણને અધવચ નિરાધર મુકી ચાલ્યા જવા માંગે છે, કપટે પુરેપુરી કપટની જાળ પાથરી છે તો તેને તેના કપટને પુરેપુરો સ્વાદ ચખાડું,” એમ કરી કપટ અને મોહિની સુતેલાં છે ત્યાં હળવેથી પગનો અવાજ ન થાય તેમ નંદશંકર ગયો. કપટને જોતાં જ મિત્રામ્ર યાદ આવી, અને બોલ્યો, “તને સ્ત્રી હરણ કરવામાં મદદ કરી તોપણ કપટ તારી હજી નીચતા ન ગઇ. કપટ અને મોહિનીના આચરણ નઠારા હતાં તે જાણવા હતાં હું ટગાયો. હવે હું કેટલાક વર્ષ સુધી સ્વદેશમાં જઇ શકવાનો નથી. કારણ મોહિની ગામમાંથી નાહી તેની ખમર પોલીસને પડેલી, એક તો સ્ત્રી હરણ કર્યું અને બીજી દાગીનાની ચોરી, ગુન્હેગાર પાકા થયા છીયે. ગામમાં જવાય તેમ નથી.”

“પોલીસ મુશ્કેટાટ બાંધી લઇ ગયા સિવાય રહેશે નહિ. નકામી જેલ જત્રા ભોગવવી પડશે.” તુરતજ તેને પેલો પ્રકીર યાદ આવ્યો. નક્કી તેણે આપણી પુંઠ પકડી હશે, વારતે ચાલ તેમનું જેમ થવાનું હશે તેમ થશે. ‘અણી ચૂક્યો સો વર્ષ જીવે.’

“એ કહેવત મુજબ આ વખતે બચી ગયાતો, કોઇ નામ લેનાર નથી,” આવી રીતનો વિચાર કરી ચાલવા જાય છે, એટલામાં તેને પાછો વિચાર સૂઝ્યો, અને તેજ સ્થિતિમાં પાછો બબડ્યો.

“નંદશંકર, તું જઇશ ક્યાં, ધર તરફ જવાનો રસ્તો બંધ થઇ ગયો છે. પાસે પૈસા સરખી પણ નથી, કરવું શું ? ઠીક છે કપટશંકર કને રૂપિયા છે તે અને મોહિની ને ત્યાંથી લીધેલી દાગીનાની પોટલી છે તે લઇ ચાલતો થઈ, પૈસા છોડીને ચાલતો શકે ? અત્યારથી

આવા વિચારો કરે છે. તો પાછળથી શું આવવાના હતા. નિર્દયની દયા થી ? ‘હણતાને હણવો એમાં પાપ નથી.’ માટે હવે કંઈ વિચાર કરવાની જરૂર નથી, કંઈ આદત આવશે તો મનની ઉમેદ મનમાં રહી જવાની, કદાચ પોલીસના પંજામાં ફસાયા તો પૈસા હશે તો રૂશ્વત આપી છુટીશું.” એમ દ્રઢ નિશ્ચય કરતો નંદશંકર કપટશંકરના માથા આગળ આવી રૂપીઆ તથા દાગીનાની બાંધેલી પોટલી ઉપાડી ચાલતો થયો. જ્યાં સુધી કપટશંકર તથા મોહિની સૂતા છે તે વડતું ઝાડ દેખાયું ત્યાં સુધી પાછળ દ્રષ્ટિ કરતો કરતો છેક નદીના પ્રવાહ સુધી આવી લાગ્યો. નદીના પ્રવાહ આગળ આવતાં જ ખમચ્યો પાણી જોરથી વહેતું હતું. સામે પાર જવાની તેની હિંમત ચાલી નહી. પુનઃ નિશ્વાસ નાંખી આમ તેમ જોતો ઉભો રહ્યો. પોતે આવા પુર જોશથી વહેતી નદીમાં તરી શકે તેટલી તેની હિંમત નહોતી, પોતે છુપી રીતે ચોરી ફેંકી નાસી આવેલો તથા મભરાવા લાગ્યો. તેને વિચારો ઉદ્ભવવા લાગ્યા. કદાચ તેઓ જગી ઉઠશે, તો દાગીના તથા રૂપીઆ બાંધેલી પોટલી તપાસતાં ગુમ થયલી માલમ પડશે, અને મને બાજુમાં સુતેલો નહી જુએ તો તુરત મારી પુંક પકડશે, અંદરના પ્રકાશને લઇને પોતે ઉભો છે તે કિનારે એક લાંબુ લાકડું તણાઇ આવતું નજરે પડ્યું; તે તણાઇ આવતા લાકડાને જોઇ હિંમત આવી, પોતાનાં વસ્ત્રો સંગ્રેહવા લાગ્યો. અને લાકડું પોતાની નજદીક આવતાં જ ધોતીઆનો કછોટો મારતો કે નદીમાં ઝંપલાવ્યું. પરિશ્રમ વેઠી લાકડાને પકડી તેના આશ્રયથી પાણી કાપતો, પાછું વાળી જોતો સામે કિનારે પહોંચ્યો, અને પુનઃ વેગથી આગમન કરવા માંડ્યું.

ચાલો હવે આપણે કપટ અને મોહિની તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવીએ,

તેઓ અતિશય પરિશ્રમ અને થાકને લીધે જંગલમાં એકાન્ત જગો મળવાથી નિર્ભયતાથી આરામ લઈ રહ્યા છે. પ્રભાતનો સમય થઈ ગયો છે. બાનુ સૂર્યનારાયણનો આકાશમાં પૂર્ણ હૃદય થઈ રહ્યો હતો વડની ડાળીઓમાંથી કોઇ કોઇ જગાએ તેનાં ફિરલુ પડતા હતા. મોહીનીના મુખાર્વિંદ પર સૂર્યનારાયણના ફિરલુનો પ્રકાશ પડતાં જ આજસ મરડી નિદ્રાનો ત્યાગ કરી મોહીની બેઠી થઈ, કપટશંકરની પાસે જઈ તેને ઉઠાડ્યો. બન્ને જણુ નદીએ ગયા માટી ધસી દંત ધાવન કરી, નદીમાં સ્નાન કરી આવતાં જ કપટને નંદનો પ્યાલ થયો. પોતાને ઉઠ્યાને બહુ વખત થયેલો છે વાસ્તે ચાલો તેને સૂતો મેલી ચાલતા થઈએ, એમ વાર્તાલાપ કરતા કપટ અને મોહીની પોતે સૂતા હતા તે જગ્યાએ આવ્યા. સાથે રાખેલી ડાળીમાંથી કાળો ઝમો ઉપાડતાં જ દાગીના તથા રૂપીઆ બાંધેલી પોટલી ન દેખતાં ગભરાયો અને નંદ જે વડવાઈઓ પાછળ સૂતો હતો ત્યાં ગયો. મોહીની ટુરતજ કપટની પાછળ ચાલતી થઈ. નંદ જ્યાં સૂતો હતો ત્યાં તેને નહીં જોતાં નિશ્વાસ નાંખી પુનઃ મોટેથી ગભરાટમાં “ઓ મારા બાપરે-એ” બુમ પાડી રડવા લાગ્યો. કપટશંકરને રડતો જોઈ મોહીનીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું તેની આંખમાંથી આંસુની ધાર વહેવા લાગી. ધીરજ રાખી આશ્વાસન આપતી પૂછવા લાગી, “હાય! હાય! કેમ રડો છો? અને તો કહો, કેમ બોલતા નથી કહીદો એટલે તેનો ઉપાય કરૂં.”

મોહીનીને એકે પ્રશ્નનો જવાબ નહીં મળવાથી અધીરો બની ગઈ અને કહેવા લાગી “શું નંદશંકર નથી તેથી આપ આમ રડો છો, આપણે તેને સુકી નાશી જવાના હતા તો તે આપણી આશા સરળ થઈ. ખેર તે નાશી ગયો તો ઇશ્વરેજ આપણી વચ્ચેનો કાંટો દૂર કર્યો જાયજો.”

દેગાલ દિલ્લિયા રાગા નાંદિ.

૧૯૧૭

“ના, ના, તેમ નથી તે હરામખોરે આપણને દગો દીધો આપણું સર્વસ્વ લઇ ગયો, અને આપણને બીજા માંગતાં કર્યા જે હતું તે બધું લઇ પલાયન કરી ગયો. હવે શું કરવું, ક્યાં જવું, મધ્યાન્હ સમય થવા આવ્યો છે, ખાતું ક્યાંથી, પાસે એક પાઇ પણ રહી નથી, તો શું થઇ ગયું. કહેતાં જ મોહીની ખોલી, ‘દગા ફીસીકા સગા નહિ.’ આપણો દગો આપણને જ નહયો ‘ખાડ ખોધે તે પડે’ તે મુજબ થયું, ગભરાવવાનું કંઇ કારણ નથી. હો આ એરિંગ અને બાળુના ગામમાં જઇ તેને વેચી ખાવાનું લઇ આવો. એમ કહી કપટશંકરના હાથમાં એરિંગ આપ્યું. કપટશંકર અને મોહીનીએ બાળુના ગામ બહીનો રસ્તો પકડ્યો નદીને કિનારે ચાલતાં થોડે દુર એક ગામ દેખાયું તે બહી વળ્યા બન્ને જણ ગામની નજદીક આવ્યા. કપટશંકર અને મોહીનીએ ગામ બહાર ધર્મશાળામાં સુકામ કર્યો. ધર્મશાળાની એક ઓરડીમાં મોહીનીને એસાડી એરિંગ વેચવા સારૂ કપટશંકર ગામમાં ગયો.

પ્રકરણ ૬ હું.

પ્રેમધેલો ચંદ્ર.

થોડોક સમય વિત્યાબાદ ચંદ્રશંકર શુદ્ધિમાં આવ્યો, તેના માતા પિતાએ તેને આશ્વાસન આપી તેને સુખ જવાનું જણાવ્યું.

હજી ચંદ્રશંકરના મગજમાંથી લલિતાના વિચારો દુર થયા નથી, તે વિચારમાં ને વિચારમાં પાછો નિદ્રાદેવીને આધીન થયો, નિદ્રામાં પણ તેનું સ્મરણ કરતો હતો, એટલામાં તેણે શરીરથી સ્વપ્નામાં

લલિતાને પોતાની સનમુખ ઉમેલી જોઇ, અને બોલ્યો: “શું આ તારું લાવણ્યમય મુખ ? લલિતા ! લલિતા ! આવ, આવ, જેઠું તારા વસ્ત્રાભુષણ.” [એમ કહી નિંદ્રામાં હાથના આળા કરતો બોલવા લાગ્યો] “આ તારા ઘોળા વસ્ત્રની ચોળી, લીલી ઝોડણી, અને અંગે ધારણ કરેલાં આભુષણ નિહાળતાંજ હું ચમક્યો” વળી કહેવા લાગ્યો.

“કુર્લંબ પ્રીતિના મનોરથના પ્રતિકુળ ભાગ્યવાળી, હું આલિંગન દબને તારી પાસે માંગી લઉં છું કે: ‘જે તું માફ કરેલાં કરવા ધ્રુવતી હોય તો તારા હૃદયમાં મને ધારણ કરી, તારા સૌભાગ્યને મણિ ચંદ્રનેજ સ્વીકારજે;’ ના, ના. લલિતા ! ચંદ્રના પ્રણામને તો પાછા ઠેલવા નજ ધટે.”

[પોતાના આશયને સ્વીકારતી હોય તેમ] હરખાતો ‘વાહ, મારા ઉપર કૃપા કરી ખરી ?’ એમ કહી બે હાથ લાંબા કરી બેટવા જાય છે. તેવાજ પોતાના હાથ છાતી સાથે અથડાયા. તુરતજ તેની આંખો ખુલી ગઈ. લલિતાને પોતાની સનમુખ ઉમેલી ન જોતાં એકદમ સ્તબ્ધ થઇ ગયો. અને વિચારના વમનમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો. તર્ક વિતર્ક કરતો નિચે મુજબ ઉદ્ગાર કાઢવા લાગ્યો.

ટન-ટન-ટન દરબારગઢના દરવાજાના ટાવરમાં ખારના ટકોરા થયા. બાળુના દિવાનખાનામાં ચંદ્રશંકરના પિતા બેઠા બેઠા લખતા હતા. છેલ્લો ટકોરો સાંભળતાંજ તેમની દીવાલ પર ટાંગેલા ધડીઆળમાં જોયું, અને બોલ્યો: “ શું ખાર વાગ્યા ? વખત કાંઈ જણાય છે ! ત્રણ કલાક થયા ! લખવા માંડેલા ચોપડા બાંધી લેખણે એકઠા કર્યા. જમવાનો સમય થયા આવ્યો છે; ચાલ ચંદ્રશંકરને જમાડું,” ચંદ્રશંકર જે ઝોરડામાં સુતો હતો ત્યાં આવ્યા. તેને બોલતો સાંભળી તે શું બોલે છે તે છુપી રીતે સાંભળવા લાગ્યો.

“ ન આશા સંધાતી નથી પડતી ભાગી જડ થકી;
મુઝાતું પ્રેમે આ ચિત, લલિત વિયોગે નકી;
થયું છે ના કાંધ, પશુ સમ ઉભો હા અહોં અરે;
લખ્યું છે વિધાતા, અતિશય વિપત્તિ દીલ દમે.”

(રણુછોડભાષ).

ઉપરનું કાવ્ય ખોલી રહ્યો. અંદ્રશંકરની નસેનસમાં “ લલિતા, લલિતા. ” થઈ રહ્યું, તે લલિતામયજ થઈ ગયો. લલિતાનું સુંદર સ્વરૂપ અંદ્રશંકરના અક્ષુઓ સમક્ષ નાચવા લાગ્યું. તે લલિતાને જોવા ઉન્મત થઈ ગયો. તે દીવાલો અને બારીઓ તરફ જોવા લાગ્યો, હૃદયમાં પ્રેમ, મનમાં ઉત્સાહ અને શરીરમાં યૌવનના અસ્ત્ર મળવાથી ક્ષણ માત્રમાં પોતાના પિતાની સનમુખ જઈ ઉભો રહ્યો. નજર કરી જોતાં અન્નેની દ્રષ્ટિ પરસ્પર મળવાથી શરમી દો થઈ ગયો. નીચે દ્રષ્ટિ કરી પોતાના પગ સામુ જોવા લાગ્યો, તેજોમય મુખાવિદ પર ઉદાસીનતાની છાયા છવાઈ ગઈ. તે વિચારમાં ને વિચારમાં શાન્ત થઈ ઉભો રહ્યો. અંદ્રશંકરના પિતા તેના ઉદ્ભવગારે ઉપર વધારે ધ્યાન દેવા લાગ્યા, ચિંતાથી તેમનું હૃદય બળવા લાગ્યું.

તેના પિતા બુદ્ધિશાળી હતા. અંદ્રશંકરના ખોલવા પરથી તેના મનના વિચારો સમજી ગયા. છતાં પોતે કાંઈ સાંભળ્યું ન હોય તેમ અજાણ્યા થઈ ખોલ્યા, “ભાઈ અંદ્રશંકર આલ જમવાનો સમય થવા આવ્યો છે. માટે હાતણુ કરી સ્નાન કરી લે.” કહેતાજ અંદ્રશંકર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તેના પિતા રમણઅંદ્ર વિચારના વમળમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યા, તેમને અંદ્રશંકરના મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દો યાદ આવ્યા.

‘સંધાતી, મુઝાતું, લલિતા, વિધાતા, વિપત્તિ,’ એ શબ્દોએ તેમના

મનને ભ્રમિત કર્યું; ચંદ્રશંકર સ્નાન કરી આવ્યો, બન્ને જણ સાથે જમવા ગયા. જમી રહ્યા પછી ચંદ્રશંકર પોતાના શયનગૃહમાં ગયો. અને તેના પિતા રમણચંદ્ર દિવાનખાનામાં જઈ બેઠા, કેટલોક સમય થઈ ગયો પાછુ ચંદ્રશંકર તરફ ધ્યાન ખેંચાયું અને તેના શયન ગૃહ તરફ આલવા માંડ્યું. ચાલો હવે આપણે ચંદ્રશંકર તરફ દૃષ્ટિ ફેરવીએ.

ચંદ્રશંકર પોતાના શયનગૃહમાં આમતેમ આંટા મારતો હતો. તેને પાછા અનેક વિચારોએ તેના મનને ઘેરી લીધુ. “શું મારા પિતાએ જાણ્યું હશે?”

“શું મારી ચેષ્ટા જોઈ હશે? આજે કેમ તેઓ મારી સાથે ખીલકુલ બોલતા નથી?”

“તેમને મારાપર તિરસ્કાર ઉપજ્યો હશે, અરે હું શા માટે આવા ખોટા વિચારો કરું છું?”

“તેમને શું કરશે? ધરમાંથી કાઢી મૂકશે?” એમ કહેતાંજ ચંદ્રશંકર ઉદ્વિગ્ન ચિત્તે ત્યાંજ બેસી ગયો. ચંદ્રશંકરના નેત્રામાંથી પ્રબળ અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી, તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર નીકળી શક્યો નહિ—તે દિગ્મૂઠ બની ગયો. તે આ અસાર સંસારના સમસ્ત મોહમાયા આદિ પદાર્થોને પોતાના મનમાંથી દૂર કરવાની ચેષ્ટા કરતો હતો. તોપણ લલિતાની અગ્નિમયી સ્મૃતિ તેના હૃદયને વારંવાર બાળીને દગ્ધ કરતી હતી. એટલામાં કોઇના પગલાનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો.

ચંદ્રશંકરે એમ ધાર્યું કે, ‘શું લલિતા આવી હશે!’ પોતાના હૃદયને શાંત કરીને તે પ્રેમની માર્ગ પ્રતિક્ષા કરતો બેટવા તૈયાર થઈ બેઠો. તુરંતજ તેણે પોતાના પિતાને પોતાની સમક્ષ આવતા દીકરા, ‘તે અત્યારે અહીં’ શામાટે આવતા હશે?’

ચંદ્રશંકરના મ્હાન મ્હેરા તરફ જોઇ તેના પિતા બોલ્યા; “કેમ આજ તારી તબીયત ઠીક નથી થું?”

“નહિ, પિતાશ્રી કંઈજ નથી.”

“બેટા!” રમણચંદ્રે કહ્યું:—“મેં સાંભળ્યું છે કે તું લલિતાને ચાહે છે અને તારી લલિતા સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા છે, એ થું ખરી વાત?”

ચંદ્રશંકર નીચું જોઇ રહ્યો.

“બેટા! તારી મરજી વિરુદ્ધ કંઈ કામ કરવા હું ખુશી નથી, સમજ્યો? વાસ્તે જે વિચાર હોય તે કહી દેજે, થું તું આ સંબંધ થાય તો રાજી છે?”

જાણે સ્વપ્નમાં બોલતો હોય તેમ તેણે ધીમેથી, “હા” કહ્યું.

“થું તું હમણાંજ સંબંધમાં જોડાવા ઇચ્છે છે?”

“આપની મરજી હોય તો મને વાંધો નથી.” ચંદ્રશંકરે કહ્યું.

“એવું થું વહી જાય છે?”

“નહિ, પિતાશ્રી! જે આપનો વિચાર હોય, તો પછી હમણાં કર્યું તો થું? અને ચાર દહાડા રહીને કર્યું તો થું?”

“વારું, મારા ચંદ્ર! તું જેમ કહીશ એમ કરીશું થયુની? જો, હું જરા તારી માતૃશ્રીને પુછીને લગ્ન સંબંધી લલિતાના કાકાને પુછાવી ગોઠવણ કરીશ,” એટલું કહી તેના પિતા રમણચંદ્ર દિવાનખાના તરફ ચાલતા થયા.

ચંદ્રશંકર તુરતજ ખારીએ આવી પોતાની સ્થિર દ્રષ્ટિથી રસ્તા પરના જતા આવતા જન સમુહ પર દ્રષ્ટિ ફેંકતો હતો. આજ તેનું વદન હમેશની માફક પ્રફુલ્લ નથી, તેનું વદન ખીડાયલા કમળના જેવું ભાસે છે.

તેના નયનમાં હમેશનું તેજ નથી, તેના બદનપર એક પ્રકારની શીકાશ છાંછ છે. જાણે પાષાણનું પુતળ હોય એમ તે અત્યારે ભાસે છે. જે સંબંધમાં તે જોડાવા માંગતો હતો, તે પોતાની ઇચ્છાપૂર્વક લલિતાના કાકાએ સ્વીકારેલો નહતો. તે અંદ્રશ્ચંકર સારી રીતે જાણતો હતો.

જેના પ્રતિ તેનો આટલો બધો પ્રેમ દેલવા લાગ્યો હતો, તેની મુરાદ પર નહીં આવે એમ તેને સ્પષ્ટ ભાસતું હતું. જેથી તેના દીલને એક કારી જખમ લાગ્યો હતો. અને તેના જીગરના ટાંકા ટુટી ગયા હતા.

પ્રકરણ ૭ મું.

હું મુસલમાન નહિ થાઉં.

મોહિનીને ધર્મશાળાની અંદર બેસાડી કપટશંકર ગામમાં એરિંગ વેચવા ગયો, તે આપણે જાણી લીધું છે. કપટશંકરને ગયા બે કલાક થવા આવ્યા પરંતુ હજી સુધી તે પાછો આવ્યો નહિ, વખત અતિશય થઇ ગયો છે, મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો છે, મોહિનીને બૂખ લાગેલી હોવાથી તેનો જીવ ગમરાવા લાગ્યો, તેના મનની અંદર શંકાશીલ વિચારો થવા લાગ્યા. તેના વિચારો રેંટની માફક ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગ્યા, તેને કાંઈ એવું પડતું નથી, તેનું સ્થિર મન બખિત થયું; 'શું તે મને દગો દેઈ નાશી ગયા હશે ? ના ના તેમ તો નજ બને તેમ કરવું હોત તો પોતાની જીને છોડીને શું કરવા મારી સાથે નાશી આવે, પોતાના વૃદ્ધ માતા પિતાની દયા ન લાવતા તેમને રડતા મુકી મધ્ય રાત્રિએ છુપી રીતે સુતા મેલી નાશી આવ્યો, તે આમ મને મુકીને જાય નહિ છતાં હજી સુધી કેમ નહિ આવ્યા હોય,

શું તેમને પોલીસે પકડ્યા હશે ? ના ના તેમ પણ નજ અને આવા અબળણ્યા ગામમાં કોણ ઝોળાળે, અને એટલી વારમાં ખબર પણ ક્યાંથી આવે. અરે ! આ અશુભ ચિન્હ કેમ થાય છે, સામી કાગડી કેમ કકળે છે. જરૂર આજ નવી આજ્ઞા આવી પડશે. તરત તેનું મન ગભરાવવા લાગ્યું, તુરત વિચાર બદલાયાઃ હવે બરાબર સમજી. કપટશંકર ! “ તું મને નંદશંકરને સુતા મુકી ચાલ્યા જવાની વાત કરતો હતો તે તેં મને ભુલાવામાં નાંખી ઠગી, નંદશંકરને દાગીના અને રૂપીઆ આપી નસાડવાના કાવત્રા કપટના જ છે. અગાઉથી કરેલા સંકેત મુજબ નક્કી તું તેને જઈને મળેલો. મને નિરાધાર બનાવી આમ અધવચ્ચ રસ્તામાં મૂકી ચાલતો થયો, કપટ ! તું આમ દગો દઈ ચાલ્યો જઈશ, એવું હું સ્વપ્ને નહોતી ધારતી; આમ કરવાથી ઈશ્વર કદાપિ તારું ભલું નહિ કરે, આવું કરવું તું તો મને શું કરવા ધેરથી નસાડી ? હવે મારી શી દશા થશે તેનો વિચાર તો કર, નાદાન બેઠમાન તેં મારી સાથે બેઠમાની બરાબર કરી છે. તારા નામ પ્રમાણેજ તારામાં ગુણો છે.” કહેતાંજ બોલી ઉઠી ‘ દાનો દુસ્મન ભલો, પણ નાદાન દોસ્ત ભૂડો ’ ખરેખર કોઈને આવો સ્નેહી મળશે નહિ, એવી મારી મનોવાંચના છે. અસ્તુ

નીચના સંગતિનું આ પરિણામ છે. કપટશંકરની સંગતીનું ફળ અતુલવ્યું. આ સ્થાને માણસ કોઈ નથી. “ આભ શાટ્યું ત્યાં થીંગડા ક્યાં દેવા ? ” એવા એક પછી એક વિચારો કરવા લાગી.

અઠવાડીયું થવા આવ્યું છતાં હજી સુધી પેલા રજીરને મોહીની તેમજ પેલા બે વેશધારી પુરૂષોનો કાંઈ પત્તો મળ્યો નહિ. તેને બાબુના ઘણાં ગામમાં તપાસકરતાં કાંઈ પત્તો મળ્યો નહિ. મધ્યાહ્ન સમય થઈ ગયો છે, ગરમી સખત પડતી હોવાથી તેના મુખાર્વિંદ

ઉપર પરસેવાના ધિંદુઓ ટપકી રહ્યા છે. અતિશય પરિશ્રમ થવાથી થાકથી કંટાળી વિશ્રાંતિનું સ્થાન શોધતો આમતેમ જોતો રસ્તો કાપતો ચાલ્યો જાય છે. એટલામાં તેની નજરે થોડેક દુર એક મકાન દેખાયું તુરતજ તેણે તે મકાન તરફનો રસ્તો પકડ્યો. હુંક સમયમાં તેની નજરેક આવતાં તે ધર્મશાળા છે એમ સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું. તેના મનને આનંદ ઉપજ્યો અને તે વિશ્રાંતિ લેવા તે ધર્મશાળાની અંદર ગયો. સામેની ઓરડીમાં એક સ્ત્રીને એકલી બેઠેલી જોઈ કાંઈ વિચાર આવ્યો, અને તે સ્ત્રી બેઠી હતી ત્યાં ગયો, તુરતજ તેણે મોહિનીને ઓળખી તેને માલમ ન પડે તેમ ચુપકીદીથી મોહિની બેઠી હતી તે ઓરડીની બહાર સરામાં પોતાનું કપડું પાથરી અભ્યાસની મારફત વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યો. કોઈક કોઈક વખત મોહિની ગુસ્સાના આવેશમાં કપટશંકર તેમજ નંદશંકરનું નામ મોઢેથી બોલતી હતી, ‘મને નિરાધાર મૂકી ચાલી ગયા, દગો દીધો,’ એવા શબ્દો સાંભળતો ચુપકીદીથી સુધરજો. અને મોહિની શું કરે છે તે જોવા લાગ્યો. પાછી મોહિનીને બોલતી સાંભળી એકાચ ચિત્તથી સાંભળવા લાગ્યો. “કપટ ! કપટ ! હું તારી મીઠી મીઠી વાતોમાં લોભાઈ જઈ મોહીત થઈ ગઈ, મેં માફ તન, મન, ધન, સર્વ તારા ચર્ણમાં સમર્પણ કરી દીધું, ને એટલે સુધી મોહીત થઈ ગઈ કે મેં સ્ત્રીઓનું અમુલ્ય રત્ન સતિત્વ તે પણ તારા સ્વાધીન કર્યું, છતાં ઓ નીચ ! તેં એવી ચતુરાઈ ચલાવી કે જેથી હજારો રૂપીઆના દાગીના લઈ તારી સાથે નાશી આવી, મારા વૃદ્ધ માતા પિતાને નિરાધાર બનાવી તેમની કીર્તિને ડાઘ લગાડ્યો. કપટ તું નક્કી પ્રેમ બતાવી મારા હૃદયને જીતી ગયો. તારા માટે મેં કેટલા દુઃખો સહન કર્યા છે, તેના પણ જરા તને ખ્યાલ ન આવ્યો. નીચ દગાબાજ, નિમકલ-

રામ! તારી નીચતાનો બદલો હું બરાબર લઇશ તે યાદ રાખજે.” બોલે છે કે તુરતજ ફકીર પોતાના આસન પરથી ઉઠ્યો અને તેની સનમુખ જઈ મોહીનીને બોલતી અટકાવી વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો.

“ મોહબતનો આ અંગમ? ” ફકીર ફકીર નીચી દૃષ્ટિ કરી શાન્ત થઈ મોહીનીના પ્રતિ ઉત્તરની રાહ જોવા લાગ્યો. ફકીરના વાક્યો સાંભળતાંજ મોહીનીને પગથી માથા સુધી ઝાટકો લાગ્યો. બળતામાં ધી કેમ હોમ્યું, અગ્નિને કેમ પ્રદિપ્ત કર્યો, “ સુપ બે અદબ ! ઇન્સાન સુપ કર ! તારી લવારીને. નહિ તો નાહક માર્યો જઈશ.”

“ મોહીની તારાથી શું થવાનું છે. મોત કંઈ માગ્યું આવતું નથી અને જો તેમ આવતું હોય તો તે આપવાની તારામાં શક્તિ નથી.” ફકીરે કહ્યું.

“ મારામાં શક્તિ નથી, તું મને ઓળખે છે હું કોણ છું ! ”

“ હા, હું તને બરાબર ઓળખું છું કે તું એક નીચ લંપટ નાપાક ઓરત છે. મોહીની, તારા કૃત્યો તરફ ખ્યાલ કરતાં લેશ માત્ર દયા આવતી નથી, પરંતુ તારી અત્યારની દયાજનક દુઃખી દશા નિહાળતાં મારા હૃદયમાં દયા કૃપા થાય છે.”

મોહીની સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને વિચાર કરવા લાગી ‘ફકીરે મને ક્યાંથી ઓળખી? તે મને શું ઓળખે.’ એમ વિચાર કરતી તેના મોઢા સામું જોવા લાગી, તેને ખ્યાલ આવ્યો કે આ કોઈ સિંત પુરૂષ હોવો જોઈએ એમ ધારી પૂછવા લાગી,

“ સાંઘ બાવા; માઈ ગયેલું રત્ન ફરી મને મળશે કે નહિ ? ”

ફકીર થોડીવાર એકાગ્ર ચિત્ત ધારણ કરી જરા વાર શાન્ત થઈ, (પોતે કાંઈ ઉપાસના કરતો હોય એમ દોગ કરી) બોલ્યો.

“ તું કપટશંકરને ચાહે છે પણ તે કદાપિ તારો થવાનો નથી.”

“ શું મારો નહિ થાય ? ” મોહિની બોલી.

“ નહિ, તે કદાપિ તારો થવાનો નથી. ”

“ ત્યારે શું તે હવે મને નહિજ મળે ? ”

“ ના, ના, તે કદાપિ નહિ મળે. ”

“ હાય, ઓ પ્રભુ ! હવે મારી શી દશા ? ” એમ નિઃશ્વાસ નાંખતી મોહિની બોલી.

“ શાન્ત થા ! આરત, શાન્ત થા ! સાંભળ દરેક મનુષ્યને પોતાના કરેલાં કર્મના ફળ ભોગવવાં પડે છે, ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરે પણ ઇશ્વર ઇચ્છા આગળ સર્વ નકામા છે. ઇશ્વર કરેલા ગુન્હાઓની શિક્ષા કરે છે, જેવું કરે તેવું ભોગવે, વાવે તેવું લણે, નેકી અને બદી બન્ને રસ્તા ખુદાના તરફના સરજેલાં છે. નેકીને રસ્તે ચાલનાર મનુષ્ય કદી પણ દુઃખી થતો નથી. અને બદીના રસ્તે ચાલનાર મનુષ્યના શિરપર હજારો આફતો આવે છે. અને છેવટે રીખીરીખીને મરે છે. માટે તારાથી જેટલાં પાપકર્મો થયા હશે તેની શિક્ષા પૂરેપૂરી ભોગવી રહ્યા પછી સુખ મળશે તે સિવાય સુખ મળવાનું નથી. ” બોલતાંજ અટકી ગયો.

“ સાંઘ બાવા આપ બોલતાં કેમ અટકી ગયા ? મને જે કહેવાનું હોય તે કહી દો અને મને સુખનો રસ્તો બતાવો. ”

“ સુખ જેના કિસ્મતમાં નથી તો પછી ક્યાંથી મળે. ” પણ હા ! બોલતાની સાથે ચક્ષુઓ બંધ કરી દીધી ધ્યાનવસ્થ થઇ ગયો હોય એમ ટોંગ કરી પુનઃ બોલી ઉઠ્યો.

“ ખુદાના તરફથી એવું ફરમાન થાય છે કે જો તું મારી સાથે ચાલીશ તો સુખી થઇશ. ” કહેતાંજ મોહિનીની આંખો લાલ થઇ ગઇ, તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. અને ક્રોધાવેશમાં આવી જુસ્સાથી

મોલી, “યુપ કર ? શયતાન ! તારી નાપાક જુથાનને અંધ કર હું તારી નીચ વાસનાઓને સારી રીતે સમજી ગઈ છું, આર્યબાળા કદી પણ મુસલમાન થયેલી તારા સ્વપ્નામાં સાંભળી કે જોઈ છે ? પોતાના ધર્મને છોડી પરધર્મમાં જનાર રૌ, રૌ, નર્કમાં પડે છે. ધર્મના નામે ધર્તીંગ ચલાવનાર દુષ્ટ ફકીર ! યુપ કર તારી જુથાન, ચલ દુર જ, હું મુસલમાન નહિ થાઉં ? તે નહિ થાઉં ?” કહેતાંજ મોલીની એકદમ ત્યાંથી ચાલતી થઈ, કે તુરતજ ફકીરે તેના પીછો પકડ્યા અને તેની પાછળ પાછળ ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૮ મું.

આશકે જર ! કે જુતાનો માર !

કપટશંકર મોલીનીનું એરીંગ લઈ વેચવા ગયેલો દુકાને દુકાને ભટકવા લાગ્યો. પચીસ રૂપીઆના એરીંગની કિંમત બાર રૂપીઆ કેહેવા લાગ્યા. ચોરીનો માલ ચંડાળે જાય તેમ રૂપીઆનો માલ પાવશે મંગાવવા લાગ્યો, આખરે કપટશંકર નિરુદ્ધપાય થઈ એક જાણને બાર રૂપીએ એરીંગ આપી રૂપીઆ લઈ ચાલવા જાય છે કે પોલીસે આવી શકપરથી કપટશંકરને પકડ્યો. પોલીસે પોતાને પકડેલો જોઈ ગભરાવવા લાગ્યો, એકતો પોતે ખરેખરો ગુન્હેગાર છે એમ મનમાં જાણતો હતો. આથી તેના ચહેરા ઉપરનું તુર ઉડી ગયું અને સ્તબ્ધ થઈ ઉભો રહ્યો. તેના મોઢા ઉપરની ઉઘાસીનતાની યાચા જોઈ પોલીસને વધારે શક પડ્યો. કપટશંકરને રસ્તામાં કાંઈ પણ નહિ પૂછતાં ચોક્કી ઉપર લઈ ગયો. ફોનદારને જોતાંજ કપટશંકર ગભરાયા

લાગ્યો. તેના હાથ પગ ધ્રુજવા લાગ્યા, પાપી જનોના અંતઃકરણ મલીન હોવાથી હર હમેશાં ડરતાં રહે છે, હજી સુધી કપટશંકરને કંઈ પણ શિક્ષા કરી નથી તોપણ ગભરાવા લાગ્યો, પોતાને જાણે ગુન્હાની શિક્ષા થઈ ગઈ હોય તેમ ડરવા લાગ્યો. પોલીસનું નામ સાંભળતાં ધ્રુજ ઉઠે છે ત્યારે આતો પોલીસે તેને પકડેલા એટલે તેના મનમાં શું થતું હશે તે પ્રભુ જાણે; કપટશંકરને ચીફ કોન્સ્ટેબલ સન્મુખ ઉભો રાખ્યો અને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે તારું નામ શું છે ?

“ મારું નામ કપટશંકર છે. સાહેબ ! ”

“ તું ક્યાંનો નિવાસી છે અને તારા બાપનું શું નામ છે ? ” ફોજદારે પૂછ્યું.

“ હું સ્તંભનિર્થ નિવાસિ છું અને મારા બાપનું નામ કૃષ્ણશંકર છે, ” કપટશંકરે લેશ માત્ર ભયવિના બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો.

“ ગામમાં એરીંગ વેચતાં પકડેલો માણસ તુંજ કે ? ” ફોજદારે ગંભિરતાથી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ જ હા, તે અભાગિ પુરૂષ હું પોતેજ છું, સાહેબ આપના પોલીસે નિર્દોષને ગુન્હેગાર ઠરાવી મારી આપરૂને ખલેલ લગાડી અહીં આણ્યો છે ! ” કપટે ઉત્તર આપવા સાથે ફોજદારની દયાને આડર્શવાનો પણ ચત્ત આદરી દીધો,

“ તે એરીંગ ક્યાંથી લાગ્યો ? ”

“ મારી સ્ત્રી પાસેથી. ”

“ તારી સ્ત્રીનું નામ શું ? ”

“ મોહીની. ”

“ તે હાલ ક્યાં છે ? ”

“ તેને ગામ બહાર ધર્મશાળામાં બેસાડી હું એકલો એરીંગ વેચવા આવ્યો હતો. ”

“ તમારે ઐરીંગ શું કરવા વેચવું પડે છે ? ”

“ અમારી પાસે રોકડ રૂપીઆ હતા તે પૂરા થઈ ગયા, ખાવાનું સાધન કંઈ રહ્યું નહિં, તેથી ઐરીંગ વેચ્યું છે. ”

“ ઐરીંગના કેટલા રૂપીયા ઉપજ્યા ? ”

“ બાર. ”

“ તે રૂપીયાનું તમે શું કર્યું ? ”

“ કંઈ નહિ સાહેબ ? હજી તે મારી પાસે છે. ”

“ તને પોલીસે ક્યાંથી પકડ્યો. ”

“ બજારમાં, હું ઐરીંગ વેચી બીજી દુકાને ખાવાનું લેવા જતો હતો એટલામાં મને પોલીસે પકડી આપની રૂબરૂ આણ્યો છે. ”

“ તમારી સ્ત્રી ધર્મશાળામાં એકલી છે કે ? બીજે કોઈ માણસ તેની સાથે છે. ”

“ ના જી, તે એકલી જ છે. ”

“ હું પોલીસને તમારી સાથે મોકલું, તેને બતાવશો. ”

“ જી હા. ”

“ જવ આ જમાદાર અને પોલીસ તમારી સાથે આવે છે. ”

તુરતજ પોલીસે કપટશંકરનો હાથ ઝાલી ચાલવા માંડ્યું અને જમાદારે પોતાના હાથમાં એંતની સોટી પકડી કપટશંકરની પાછળ પાછળ ચાલવા માંડ્યું. રસ્તામાં કપટશંકરને અનેક વિચારો થવા લાગ્યા. તેનું મન ચક્રોળ થવા લાગ્યું તે પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. “ આ તો લેને ગઈ પુત્ર તો ખો આઈ ખસમ; લેવા આવ્યો ખાવાનું ત્યાં થયું ધાવાનું, પણ ધાઈને જવું ક્યાં ? ફૂતો લાગુને લાગુ છે, આપણને છુટા મેલે એમ છે ક્યાં કે નાસીયે, હવે નાસીને જવાય તેમ નથી પણ જો મોહીની એમ કહે કે “ હું તેની સ્ત્રી છું, ” તોતો છુટાપ નહિ તો જગન્નાથજીની જત્રા ભોગવ્યા

સિવાય ખીજે એકે ઉપાય નથી, મોહીની તે પ્રમાણે કહેશે તો ખરી, તેમાં શક લાવવાનું કંઈ કારણ નથી.” એમ વિચારમાં ને વિચારમાં ધર્મશાળામાં આવ્યા અત્યાર સુધી જમાદાર પાછળ હતો તે આગળ આવી ‘તારી સ્ત્રી ક્યાં છે?’ કહેતાં જ કપટશંકરે ક્યું ‘જેયું’ મોહીની પોતાની દૃષ્ટિએ પડી નહિ. ધર્મશાળાના માણસ સિવાય અન્ય કોઈ તેની નજરે પડ્યું નહિ. તે ગભરાઈ ગયો અને એક પણ શબ્દ મોલી શક્યો નહિ, આથી જમાદારના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ, અને બોલ્યો “હરામખોર ખતાવ તારી સ્ત્રીને તે ક્યાં છે,?” કહેતાં જ સોટી મારી છતાં કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. અને ખૂમ મારી રડવા લાગ્યો તેમ તેમ જમાદારને અતિશય ગુસ્સો ચડવા માંડ્યો. “મોલ હરામખોર, તારી બૈરી ક્યાં છે.” કહેતા જ બે ચાર સપાટા ખેંચી કાઢ્યા અને બુટની એડીનો માર માર્યો. બિચારો અધમુઓ થઈ ગયો. રડતાં રડતાં તેના મુખમાંથી નીચેના ઉદ્‌ગારો નીકળી પડ્યા.

“આતો આશકે જર કે જુતાનો માર, ” જમાદાર પોલીસને ચોક્કી ઉપર લેવા કહ્યું. પોલીસે હાથ પકડી ચોક્કી તરફ ચાલવા માંડ્યું, જમાદાર પણ સાથે ગયા. કચેરીનો વખત થઈ ગયો હતો, ફોજદાર સાહેબ પોતાને ઘેર ગયા હતા. જેથી ભાઈને કાચી જલમાં ઝોરડીમાં પૂર્યા, તુરત જ બારી વાસી તેને સાંકળ ચડાવી. બિચારો ભૂખ્યો છે કે ખાધુ તેનો ભાવ કોણ પૂછે, તે ભૂખ્યોને ભૂખ્યો પોતાના આત્માને ધિક્કારતો પોતાના કરેલા પાપ કર્મોનો પ્રશ્નાતાપ કરતો બેઠો ને રડવા લાગ્યો. કેટલોક વખત રડ્યા પછી તેને કંઈ વિચારો ઉદ્ભવવા લાગ્યા, અને તેને વિચારરૂપી મહસાગરમાં તણાતો મૂકી લલિતા તરફ આપણી દૃષ્ટિ ફેરવવીએ.

પ્રકરણ ૯ મું.

૫૩.

મગનલાલ પોતાના ખાનગી હોલમાં એકલા એકાએક વૈદના કહેલા શબ્દો પર વિચાર કરી રહ્યા છે. તેવામાં સતિ સાધ્વી ગ્રેમની દેવી પતિવ્રતા પવિત્ર ધનલક્ષ્મી હંસગતીની ચાલ ચાલતી તેમની સન-મુખ આવી ઉભી રહી.

ધનલક્ષ્મીને જોતાં જ મગનલાલે “પધારો દેવી પધારો !” ના ઉદ્ગારો કાઢ્યા ધનલક્ષ્મીનો આનંદો ચહેરો જેમ કમળ સૂર્યના કિરણોને જોતાં ખીલે છે તેમ મગનલાલના મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દો સાબળતાં જ ખીલી ગયો. અને મૃદુહાસ્ય કરતી પુનઃ બોલી ઉઠી.

“નાથ ! આટલું બધું માન આપો તે આપની આ રંકદાસીને શોભે નહિં.” મગનલાલે કહ્યું ‘દેવી ! પુરુષોનો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રીઓથી શોભી રહે છે. પુરુષોની શોભા વધારવી યા ઘટાડવી તે સ્ત્રીઓના હસ્તમાં છે. જેટલો હક પુરુષોનો છે તેથી અધિક હક સ્ત્રીઓનો છે. “કહ્યું છે કે યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તજ્ઞ દેવતાઃ ।” જ્યાં સ્ત્રીઓનું સનમાન થાય છે ત્યાં જ દેવતાઓ આનંદથી નિવાસ કરે છે.” સ્ત્રીઓનો અનાદાર કરવો અથવા તેને દુઃખ દેવું એ હિંદુ ધર્મ નથી, હિંદુ રિવાજ નથી, હૃદયશુન્ય નિર્દય લોકો સ્ત્રીઓના પ્રત્યે કઠોર આચાર વ્યવહાર ચલાવીને હિંદુ ધર્મ ઉપર પદાઘાત કરે છે. જે લોક વિલાસ પરાયણ થઈ આત્મ સુખને માટે કામળાંગી સ્ત્રીઓના પ્રતિ નિર્દયતા દર્શાવે છે, નિષ્ઠુર આચાર વ્યવહાર ચલાવે છે તેઓ ખરેખરા આર્ય નથી તેમજ હિંદુઓ પણ

નથી. તેમના નિત્ય કૃત્યોથી ભારતદેશ દિનપ્રતિદિન ઉન્નતિને બદલે અધોગતિના ઉડા સમુદ્રમાં ડૂબતો જાય છે. જે લોકો હૃદય પૂર્વક હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય એજ છે કે સામાજિક દોષો દૂર કરીને હિંદુ ધર્મને નિષ્કલંક કરવો.” મગનલાલનાં વચનો શ્રવણ કરી ધનલક્ષ્મી કાંઈ ખોલી નહિ. ને તે મનમાં ને મનમાં હિંદુ ધર્મની આલોચના કરવા લાગી. તેવામાં પોષ્ટ-મેને આવી મગનલાલના હસ્તમાં પત્ર આપ્યો. હાલના વિષય સંબંધીની વાત પડતી મૂકી મગનલાલનું લક્ષ તે પત્ર તરફ દોરાયું, તુરત જ તેમને ખીડેલુ કવર શડી અંદરથી પત્ર કાઢી વાંચવા માંડ્યો. જેમ જેમ મગનલાલ આગળ આગળ વાંચતાં જાય છે, તેમ તેમ તેમનું સુખાર્વીદ પ્રવૃત્તિલત થવા લાગ્યું. તેમના ચહેરા ઉપર આનંદના ચિન્હો દેખાવા લાગ્યા. આથી ધનલક્ષ્મીની ઇચ્છા પત્રમાં શું લખ્યું હશે તે જાણવાની થઈ, પત્રમાં એવું તે શું લખાણ હશે કે તે આટલા બધા ખુશી થાય છે. પત્ર પૂરો વાંચતાં મગનલાલના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. અને તે હસી પડ્યા. આથી ધનલક્ષ્મી અધીરી અને ગદ્ગદ અને પત્રમાં શું લખ્યું છે તે જાણવાની ઇચ્છા થઈ, તેમને પ્રભાત કરી ધીમેથી પૂછ્યું.

“નાથ ! પત્રમાં એવું તે શું લખેલું છે કે આપ આટલા બધા ખુશી થાઓ છો ? તુરત જ મગનલાલ એક પણ શબ્દ નહિ ખોલતાં ધનલક્ષ્મીના હાથમાં પત્ર આપવા લાગ્યા. ધનલક્ષ્મીએ તે પત્ર નહિ લેતાં કહ્યું “નાથ આપ વાંચી સંભળાવો.” કહેતાં જ મગનલાલ પત્ર વાંચવા લાગ્યા.

“સ્વસ્તિ શ્રી સ્તંભતિર્થ મહાશુભસ્થાને પૂજ્યારાધે અનેક ઉપમાલાયક સૌંદ મગનલાલ મહાસુખરામ તથા બાળગોપાળ.

જોગ શ્રી રાજનગરથી લી. બાલકૃષ્ણ તુલજરામના જોગોપાળ વાંચશો. આપનો ઘણાં લાંબા સમયથી બીલકુલ પત્ર નથી જે લખી આપના મિત્રને આભારી કરશો વિશેષમાં જણાવવાનું જે મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આપના ભાઈની પુત્રી લલિતા ઉમર લાયક થઈ છે છતાં હજી સુધી તેનો વિવાહ કર્યો નથી આપે તેને તેના બાપ કરતાં અધિક રાખેલી છે. આપ તેને સુખી કરવા ચાહતા હશે પણ મારો વિચાર તેથી પણ વધારે સુખી કરવા માટે છે જેથી આપની લલિતાનું લગ્ન અમારા ચિ. ભાઈ ધનસુખરામ સાથે કરશો તો આપણી અગાઉની મૈત્રી અને સ્નેહમાં વૃદ્ધિ થશે મારી સ્થિતિ સંબંધી આપ જણીતા છો એટલે મારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. અમારો ચિ. ધનસુખરામ વિદ્યામાં નિપુણ છે સર્વ વાતે સુખ છે માટે મને આશા છે કે જરૂર આ શુભ પત્રિકાને માન આપી મારા આશયને સ્વીકારી પત્રનો ખુલાશે જવાબ આપશો.”

પત્ર વંચાઈ રહ્યો બન્ને જણ મૌન ધારણ કરી એકબીજાના સન્મુખ કેટલોક વખત જોઈ રહ્યા પછી મગનલાલે કહ્યું:

“ કેમ દેવી. પત્રનું લખાણ ખુશ થવા જેવું છે કેની? ”

“ એમાં ખુશ થવા જેવું શું છે વા? ”

“ આપણી લલિતાના વિવાહનું માગું આવ્યું છે. ”

“ દુનિયામાં થતું આવ્યું છે, અને થાય છે એમાં નવાઈ શું? ”

“ ધર સાડે ધનવાનનું છે, વરની ઉમ્મર અરાહ વર્ષની છે મારો વિચાર તો ત્યાં વિવાહ કરવાનો છે તેમાં તમારો શું અભિપ્રાય છે ! મગનલાલે કહ્યું.

“ વિવાહની વાત છે ઉતાવળનું કામ નથી. ” ધનલક્ષ્મી બોલી.

“ આવો ધનવાન બીજો એકપણ ન્યાતમાં નથી. હું અત્યારે જ જવાબ લખીદઉં છું.”

“ ના ના, નાથ હતાવળ ના કરતા લલિતાને પૂછવા દો તેનો શું વિચાર છે.”

“ તેમાં એને શું પૂછવું છે નાદાન બચ્ચાઓ વિવાહના કામમાં શું બાણે ?”

“ હવે તે નાદાન નથી હિમર લાયક થઇ છે. તેના માતા પિતા નથી જેથી તેને ઓછું આવે તેવું કરવાની આપણે કાંઈ જરૂર નથી.”

“ તેથી ઓછું આણવાતું કે ખોટું લગાડવાતું કાંઈ કારણ નથી. તમે બહુ ડાહ્યા છો વાસ્તે તમે પૂછજો હુંતો કાંઈ એને પૂછવાનો નથી.”

“ વારું હું હમણાં જ ખોલાવીને પૂછું છું.” એમ કહી લલિતાને ખુબ મારી લલિતાના આવતા સુધીમાં આપણે ચંદ્રશંકરના પિતા શું કરે છે તે તરફ નજર કરીયે.

રમણચંદ્ર ચંદ્રશંકરથી છૂટા પડ્યા પછી પોતાની પત્નિ વિન્યા-લક્ષ્મી બન્માં બેઠાં હતાં ત્યાં આવી સર્વ હકીકત કહી બન્ને પતિ પત્નિ વિચારના મહાસાગરમાં ડૂબવા લાગ્યા. છોકરાને આ ભૂત ક્યાંથી બરાયું હવે કરવું શું, શું ઉપાય કરવો કે આ સંબંધ જોડાય એમ એક પછી એક વિચારો કરતા પોતાના અમુલ્ય વખતનો ભોગ આપવા લાગ્યા. મા આપને પોતાના સંતાનો પર કેટલો પ્રેમ હોય છે તે આપણને આના પરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે.

“ આ તો શરમાવા જેવું થયું !” રમણચંદ્રે કહ્યું

“ કેમ વારું ?”

“ આપણે મોઢે માગીને કન્યા લેવી એ શું આપણા કુળને લાંછન ન લાગે ?”

“ એમાં લંછન શાનું. વરવાળો કહાવે કે કન્યાવાળો, કેમ ભૂલી ગયા; હમણાં જ આપણી ન્યાતમાં ભવાનીશંકર પંડ્યાએ શિવરામ ભટ્ટની કન્યા મોઢે માગીને લીધીને ! કેમ કંઈ પંડ્યાવાળા ખાનદાન નહોતા ? કન્યા સારી હતી તેથી માંગીને લીધી. ”

“ આપણે શું કરવું કેની સાથે કહેવરાવવું એવો કાણ છે કે મગનલાલને જઘને કહે ? ”

“ એમાં શું વિચાર કરો છો ? ધનલક્ષ્મીના ભાઈ દુર્ગાશંકર સાથે તમારે ઘણા વખતથી સંજ્ઞ છે ને તે ધારશે તો આ કામ તુરત કરી આપશે. ”

“ હો શકન તો શુભ થાય છે, તે પોતે જ અહીં આવતા હોય એમ લાગે છે. ”

રમણચંદ્રે બારીએ ડોકીયું કરી જોયું તો દુર્ગાશંકરને પોતાના ઘરના પગથીએ ચડતાં જોયાં. દુર્ગાશંકરને ઉપર આવતાં જ પધારો પધારો દુર્ગાશંકરભાઈ ! આજ કાંઈ અમારા ગરીબનું ઘર પાવન કર્યું ? ”

“ વાહ રમણચંદ્રભાઈ તમે પણ ઠીક મસ્કરીમાં ઉડાવો છો. ”

“ દુર્ગાશંકરભાઈને કહો એ આપનું કામ જરૂર કરશે. ” વિન્યાલક્ષ્મીએ કહ્યું.

“ નહિં નહિં, તે કંઈ તેમને કહેવાની જરૂર નથી તે આપની વાત પણ સાંભળે તેમ નથી. ” રમણચંદ્ર બોલ્યા.

“ શા માટે મને કહેતા નથી ? હું આપની આજ્ઞાને આધીન છું જે કાંઈ કામ હોય તે પ્રમાણે; આ દાસ તે કામ કરવાને તૈયાર છે. ” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

“ નહિં ભાઈ ! હવે તું કોઈને પણ આધીન નથી, હમણાં તું

મોટાઓની સંગતમાં પડ્યો છું. તું રૂપીઆ પણ ધણા કમાયો છે, તો પછી હવે તું માફ કહેવું કેમ કરીને માન્ય કરીશ.” રમણચંદ્રે કહ્યું.

“આપના જ પ્રતાપે મને મોટાઓની સંગત થઈ છે, આપ મારા ખરા સ્નેહી છો હું આપનું કામ ન કરું તે બની શકે ખરું કે? આપનું કામ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય તો હું મને પોતાને કૃતાર્થ થયેલો સમજી. હું આપની વાત નહિં સાંભળું તો બીજા કોની સાંભળીશ ?” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

“નહિં નહિં, મ્હારી વાત તને પસંદ પડશે નહિં.” રમણચંદ્રે કહ્યું.

“આપની વાત એ પસંદ નહિં કરે? આપ આ શું કહો છો? કહો તો ખરા કહ્યા વગર તેમને શી ખબર પડે?” વિજ્યાલક્ષ્મીએ કહ્યું.

“નહિં નહિં, હવે એ વાત જવા દે કહેવાથી શું થવાતું છે, તે હવે મ્હોટો માણસ થયો છે. હું તો રહ્યો એક સાધારણ મનુષ્ય, શું તે હવે મ્હારી વાતને સ્વીકારે ખરો કે?” રમણચંદ્રે કહ્યું.

“શું કહ્યું! આપની વાત નહિં સ્વીકારું? આપ આ શું બોલ્યા?” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

મિષ્ટ વચ્ચનોથી દેવતા પણ સંતુષ્ટ થાય છે. રમણચંદ્રનું હૃદય કંઈક દ્રવિત થયું, તેમણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું. “પ્રિયે! પાણી લાવો” સાર પછી રમણચંદ્રે દુર્ગાશંકર તરફ દ્રષ્ટિ કરી કહ્યું:—“એસો ધણા દુરથી આવ્યા છો. તમારા જેવા શાંત મિત્રને જોઈ માફ મન થાયું પ્રસન્ન થાય છે.”

“હા નહિ, જ્યાં સુધી આપ આજ્ઞા કરશો નહિં તથા જ્યાં સુધી હું આપની આજ્ઞાનું પ્રતિપાલન કરી શકીશ નહિં ત્યાં સુધી હું નહિં બેસું તથા અન્ન જળ પણ નહિં લઉં.” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

વિજ્યાલક્ષ્મી પાણીનો લોટો લઈ આવી હતી તેણે દુર્ગાશંકરના આ

વચનો સાંભળી તેના આનંદની સીમા રહી નહિં, તથા કહ્યું-“તમે ચિન્તા ના કરશો વાત કાંઈજ નથી લ્યો આ પાણી પીયો.”

“જુના, તમારી વાત જ્યાં સુધી કહેશો નહિં ત્યાં સુધી હું આપના ઘરનું અન્ન જળ પણ નહિં લઉં.” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

“વિપત્તિ પ્રસંગે મિત્રે મિત્રને સહાયતા કરવી એ મિત્રોનાં ધર્મ છે. તે તમે જાણો છો.” રમણચંદ્રે કહ્યું.

“હા શા માટે નહિં?” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

“લ્યો આ પાણી પીયો, પછી હું સર્વ વૃત્તાંત આપને નિવેદન કરુંછું.” રમણચંદ્રે કહ્યું.

પાણી પી રહ્યા પછી, રમણચંદ્રે નીચે મુજબ કહેવા માંડ્યું ને દુર્ગાશંકર ધ્યાન દબને સાંભળવા લાગ્યા.

“ત્હારી ભગિની ધનલક્ષ્મીની ભત્રીજી લલિતાનો વિવાહ ચંદ્રશંકર સાથે કરાવી આપી મ્હારા ઘરની શોભામાં વધારો કર, ત્હારી ભગિની ચિરંજીવી થાઓ અને તું પણ વિવાહ કરાવી આપી આપના રનેહમાં અમૃત સિંચી વધારો કર.”

“હુંતો આપનો દાસ છું. જ્યારે આપની એવીજ ઈચ્છા છે તો મ્હારી ભગિનીને કહી લલિતા સાથે ચંદ્રશંકરનો સંબંધ જોડાવી આપીશ.” દુર્ગાશંકરે કહ્યું.

“અહા ! ત્હારા જેવો સુગ, મિષ્ટ વચન બોલનારો મિત્ર આજકાલ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે, હું ત્હારા કૃપર અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રેમ રાખું છું, જે આ સંબંધ જોડાવી આપશો તો અમારે! સંસાર સ્વર્ગસમ થઈ જશે. અને અમે જીંદગી પર્યંત આપને! આભાર માનીશું.” રમણચંદ્રે કહ્યું.

હુંતો આપનો દાસ છું મારાથી બનતા સુધી લગન કરાવી આપીશ.

કહી દુર્ગાશંકરે ચાલવા માંડ્યું. “ આવજો ભાઈ કોઈ કોઈ દિવસે આવતા રહી અમારું ઘર પાવન કરશો. ” રમણચંદ્રે કહ્યું.

રમણચંદ્ર તથા વિજયાલક્ષ્મી પોતાનું કાર્ય ફળીભૂત થઈ ગયું હોય તેમ હરખાતા પોતપોતાના કાર્યમાં ગુંથાયાં.

• કાકીના બોલાવાથી લલિતા આવી તેમને પ્રણામ કરી: નીચી દષ્ટિ કરી ઉભી રહી.

“ આજ રાજનગરથી તારા વિવાહનું માગું આવ્યું છે. ” ધનલક્ષ્મીએ કહ્યું.

વિવાહનું નામ સાંભળતાં જ લલિતા ગભરાઈ ગઈ અને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી ‘જો કાકા મારો વિવાહ ત્યાં કરશે તો મારી બધી આશાઓ નષ્ટ થશે.’ આ વિવાહ સબધી પોતાનો કેવા પ્રકારનો મત છે તે જણાવી શકી નહિ. તેના નેત્રોમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું.

“ લલિતા કેમ બોલતી નથી ? રડે છે શું કરવા ? ”

“ કાકી ? અથોઅ થાય છે, ” લલિતાએ કહ્યું.

“ તું ઓળખે છે ધનવાનનું ઘર છે બાળકૃષ્ણ તુળજરામ આપણા અંહીના વતની હતા તેમને ત્યાંથી માંગુ આવેલું છે તે પ્રથમથીજ તારા કાકાના સ્નેહી છે એટલે તેમનો વિચાર ત્યાંજ વિવાહ કરવાનો છે. ” ધનલક્ષ્મીએ કહ્યું.

“ પરમ પૂજ્ય કાકી ! મારા કાકાની મુદ્ધિ ધનવાનને જોઈને ચલિત થઈ ગઈ છે, પરંતું શું તમે તેમના કાર્યમાં અનુમોદન આપશો ? આપે ઘણીએ જગાએ જોયું હશે કે ધનવાનના પુત્રો સાથે કંઈ કન્યા સુખી થઈ ? અન્ય બાળિકાઓની અવસ્થા જોવા છતાં પણ તમે એક અનાથ બાલિકાના ગળામાં ફાંસો નાંખવા ઇચ્છો છો ? કાકી !

હું અબોધ બાલિકા તમને શું કહી શકું ? યદિ કદાચિત્ જો મારી જીદંગી દુઃખદાઇની થઇ તો પૂજ્ય કાકાશ્રીની તથા આપની વૃદ્ધાવસ્થામાં એ કલેશ તમારે તમારાં નેત્રોએ જોવો પડશે; આ કામ તમે કદાપિ થવા દેશો નહિ, હું તમને આ કાર્યમાં લેશ માત્ર સંમતિ આપતી નથી.” લલિતાએ કહ્યું, લલિતાના વચ્ચેના સાંભળતાં જ ધનલક્ષ્મીની આંખમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તેને મૂળથી જ ધનવાનના પુત્રોપર તિરસ્કાર હતો. અસ્તુ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શું આજ લલિતા ?

સંધ્યાકાળના લગભગ પાંચ વાગ્યાનો સમય થયેલો છે. શ્રાવણ સુદ પુર્ણિમાનો દિવસ છે. નાના તેમજ મોટા મનુષ્યો દરિયા તરફ સમુદ્ર પૂજન કરવા જતાં જણાય છે. જ્યાં ત્યાં ગાડી ઘોડા અને મનુષ્યોની એક સરખી ભીડ જોવામાં આવે છે. સમુદ્ર કિનારે બ્રાહ્મણો પોતાના હસ્તમાં કળશ તેમજ કંકુની વાટકી લઇ ફરતા આપણી નજરે પડે છે. શ્યામ અને શ્વેતરંગી તરુણ દંપતિઓને જોતાં રસ્તે ચાલતાં દરેક મનુષ્યોના મનમાં વળી એક વિલક્ષણ ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે. સ્તંભતિર્થ શહેર કેટલી મર્યાદા સુધી પહોંચી ગયું છે, એનું સ્પષ્ટ રીતે દિગ્દર્શન કરાવનારી સુંદર રેશમી વસ્ત્રો પહેરી ઠાઠ માઠ કરી આવેલી ભિન્ન ભિન્ન જાતિની અલગેલી પ્રેમદાઓ સ્હામેથી આવતા પુરુષોના અંગપર નિહરતાથી ધસી જઇ હાવભાવની ચેષ્ટાઓ કરતી, પોતાના પ્રિયતમોને બળાત્કારે ખેંચી લાવવાનો પ્રયત્ન કરી લલચાવતી અને નેત્રોને નચાવતી ચાલી જતી જોવામાં આવે છે. તે જનસમુ-

હના ટોળામાં લલિતા પોતાની સહીયરો સાથે જતી હતી. સ્વચ્છ આકાશ એકાએક વાદળાંથી ઘેરાઈ જઈ પવનના સુસવાટા સાથે ધોધમાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. દરેક મનુષ્ય પોતાના વસ્ત્રો ન બીજાવવા દેવા વિખરઈ જવા લાગ્યા, મેળામાં ભંગ પડ્યો તે વખતે લલિતા પોતાની સહીયરોથી છુટી પડી ગઈ, આમ તેમ જોતી નાસતી નાસતી જતી હતી. એટલામાં ચંદ્રશંકરનું મકાન આવ્યું, તુરત તે મકાન ઉપર ચડી ચંદ્રશંકરને બોલતો સાંભળી બહારના ખંડમાં સંતાઈ સાંભળવા લાગી.

આપણે અત્યારે ચંદ્રશંકરના મકાનમાંજ પ્રવેશ કરવાનો છે.

સુંદર ખુરશીઓ અને ટેબલ જ્યાં ત્યાં પડેલા જોવામાં આવે છે. આ સમયે ચંદ્રશંકર સિવાય મકાનના સઘળા મનુષ્ય મેળા જોવા ગયેલા છે.

ચંદ્રશંકર પોતાના દિવાનખાનામાં નવા વસ્ત્રો પહેરતો આમ તેમ આંટા મારતો લલિતાના વિચારો કરતો ધડીકમાં ઉદાસીન, ધડીકમાં હસતો માલમ પડે છે. પ્રેમનો કીડો તેના અંતઃકરણને ચેન પડવા દેતો નથી.

લલિતાના વિચારોએ તેના મગજને સતેજ કર્યું. આથી એકાગ્ર ચિત્તથી કોઈની સામે જોતો હોય એમ એકીટસે જોવા લાગ્યો. અને બોલ્યો. “જીગરની અંદર જખમ કરનાર પ્રિયે! તારા મુખાવીંદનું દર્શન ક્યારે થશે, પ્રેમથી વિધાએલા અતઃકરણને ક્યારે રુઝવીશ, બહાલિ તારા મનમોહક શબ્દો સાંભળવા આ કાન ક્યારે ભાગ્યશાળી થશે, તેણે દ્રષ્ટિ એક થતાંજ શા શાર તિવ્ર નેત્ર કટાક્ષ ફેંક્યું ?

“તેણે બે વખત તારા સ્હામું જોઈ તારું મન હરી લીધું, તે દિવસથી હું વ્યાધિથી પીડાઉં છું. મારા હૃદયની દવા તેનાજ હાથમાં

છે. લલિતા ! તેં શા માટે મ્હારા ચિત્તની ચોરી કરી ! મ્હે ત્હારુ શું બગાડયું હતું ? કોણ ખુલાશો કરે ?” આમ ચંદ્રશંકર મનમાં ને મનમાં જ વિરહથી સુકાવા લાગ્યો, “તું દરેક વખતે નિદ્રામાં નજર આગળ આવી ઉભી રહે છે, તું નાનુક નેત્ર વડે મ્હારા સ્હામી પ્રેમ ભરી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહે છે, હજી પણ તેનું નાનુક ગૌર શરીર મ્હારા નેત્ર આગળ રમ્યા કરે છે, જાણે તે મીઠું હાસ્ય કરતી, બન્ને હાથથી ઇસારા કરતી, પગમાં પગ મેરવી, છટાથી ઉભી રહી છે.

“હું તેને નિરખું છું ! આ તેના વિખરાયલા બાળ” કહેતાંજ વિરહમાં બળ્યો બળ્યો થવા લાગ્યો. અને ઉડો નિશ્વાસ નાંખી બોલી ઉઠ્યો. “પ્રિયે ! સ્વપ્નામાં સુખ આપી નાશી ગઈ તે શું તને જરા પણ દયા આવી નહિં ? લલિતા ! બહાલી ! મ્હારા પ્રાણરૂપી દિપકને યુગાવી નાંખીશ-પ્રકાશિત નહિ કરે ? બહાલી ! લલિતા !” કહે છે એટલામાં તો લલિતા બિલકુલ ધિરજ રાખી શકી નહિં.

પોતાનું હૃદય પોતાના કાપુમાં રહી શક્યું નહિં, અધિરી બની ગઈ. અને પુનઃ બોલી ઊઠી.

“હું તમારી છું ! પ્રિયે તમારીજ છું ! મ્હારા હૃદયમાં તમેજ છો. મ્હારુ હૃદય મેં તમને અર્પણ કર્યું છે. હવે તેનો લાભ બીજને આપીશ નહિં. જે તમને આપ્યું તે પાછું ક્યાંથી લાવું ? પ્રિયે, તેતો તમારુ છે, પ્રિય ચંદ્ર મને તારા હૃદયમાં સ્થાન આપ” એમ કહેતી એકદમ ચંદ્રશંકરના સનમુખ આવી ઉભી રહી. તેના પગના નિપુરનો અવાજ સાંભળતાં તેણે ખારણા તરફ જોયું તો લલિતાને પોતાના મકાનમાં આમ એકાએક આવેલી જોઈ આશ્ચર્યથી બોલ્યો.

“કોણ પ્રિયે લલિતા ?”

“હા, લલિતા !”

“ પ્રિયે આવ મહારા બળતા હૃદયને શાન્ત કર. ” કહેતાંજ લલિતાને ગળે વળગી પડ્યો. લલિતા જોર કરી દુર ખસી જવા પ્રયત્ન કરવા લાગી.

“ શા માટે નાજુક શરિરને તસ્દી આપો છો ? ” ચંદ્રશંકરે કહ્યું.

લલિતા નીચે બેસી પડી અને ચંદ્રશંકરના નેત્ર સાથે પોતાના નેત્રથી પ્રેમ વાર્તા કરવા લાગી. બન્નેના હૃદય ભરાઈ આવ્યા. પ્રેમનું રુન ચાલવા માંડ્યું પ્રેમનાં આંસુ પડતાં હતાં. અને લલિતા ચંદ્રશંકરના હાથમાંથી છુટી દુર જઈ ઉભી. પ્રેમધેલો ચંદ્રશંકર તેના સામે સ્થિર દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. થોડીવાર સુધી બન્ને એક બીજાને જોતાં ઉભા રહ્યાં વસ્ત્રાલંકારમાં સળયલી લલિતા અતિ સુંદર દેખાતી હતી. તેના મુખ ઉપર સુંદરતા અને લાવણ્યતાનો અનુપમ પ્રકાશ ભાસતો હતો. તેને જોતાંજ ચંદ્રશંકરના હૃદયમાં વિરહાગ્નિની જ્વાળા નિશેષ પ્રગટી ઉઠી, તે શાન્ત કરવા લલિતાને ગાઢ આલિંગન દઈ હૃદયથી તેના ગાલ ઉપર ચુંબન કરવા લાગ્યો. લલિતા પણ વિરહાગ્નિમાં બળતીજ હતી. તે વિશેષ કાંઈ બોલી શકી નહિ અને માત્ર ચંદ્રશંકરના મનોહર મુખ સામું જોઈ રહી. બન્ને જણ નિર્ભયતાથી દિવાનખાનામાં એક કોચ પર બેસી પ્રેમની વાર્તા કરવા લાગ્યાં. તે પોતાના ખરેખર લગ્ન થઈ ગયાં હોય તેમ આનંદ પામતી લલિતા પોતાના કાકાની લગ્ન સંબંધીની તકરાર ભુલી ગઈ. અને નિર્જન સ્થાનમાં બેસી આનંદથી પ્રેમ વાર્તા કરવા લાગી. પ્રેમીઓની વાર્તામાં સંબંધ, અર્થ, ભાવ, કે અંત કાંઈ હોતો નથી. છતાં તેમાં જે આનંદ, મોજ, મીઠી મીઠી લહેરો કે જેમાં અમૃત સમાન સ્વાદ હતો, અને જે મધુરતા હતી તે બન્ને પ્રેમીઓ જ જણાવતાં હતાં. તે પ્રેમી સિવાય બીજા કોઈ જણી શકતું નહોતું ! અને તે કોઈ જણી શકે પણ નહીં.

લલિતાના ધૈર્યના વાક્યોથી ચંદ્રશંકરને ધીરજ આવી અને પુનઃ લલિતાના સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો.

“લલિતા ! મારા મનને થાણું મનાવું છું, અંતઃકરણને રોકું છું પણ ખીલકુલ રોકાતું નથી, પણ તમારા તરફ જ માફ અંતઃકરણ તણાય છે. ખીલકુલ ધીરજ રહેતી નથી, તારા સ્નેહે મારા પર અજબ જાદુ કરેલો છે. તેથી ખાવા પીવાનું ખીલકુલ દીલ થતું નથી. તારા પ્રેમમાં ને પ્રેમમાં રાત દિવસ ભમ્યા કરું છું. તારા પ્રેમે મારું મન ભ્રમિત કર્યું છે. જેથી આડોશી પાડોશી તથા ઘરના સહુ મને દિવાનો ધારે છે. બહાલી ! તારા વિયોગથી આ ચંદ્રની શી દશા થશે તે પ્રભુ જાણે ? ”

“ બહાલા તેમ ખેદ કરવાથી શું થાય છે ? આપના દીલમાં જે પ્રભાણે થાય છે તેથી અધીક મારા અંતઃકરણની અંદર થાય છે. પણ શું કરું ? પ્રભુ જે કરે તે ખરું. પ્રેમથી આપની પાછળ માફ દીલ લાગેલું છે. આપના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી છું. ઉપર આભ, નીચે ધરતિ સિવાય મારું કોઈ નથી. મારા ભવિષ્યના સુખનું સાધન આપના સિવાય માફ આ દુનિયાની અંદર કોઈ નથી. હૃદયમાં પ્રેમ, મનમાં કિત્સાહ, અને શરિરમાં યૌવનના અસ્ત્ર મળવાથી ગદ ગદ કંઠે બોલી ઉઠી.” બહાલા માફ તન મન ધન આપ પોતે જ છો, હું અભાગણી નાનપણથી જ દુઃખી છું” કહેતાં જ લલિતાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. અને એકદમ કોચ પરથી ઉઠી બોલી. “ પ્રિય-તમ, આવજો, હું જાઉં છું, મહારા સંતાપિત હૃદયને શાંત કરજો.” “હવે તમારો વિયોગ સહન થતો નથી, બહાલા પ્રાણ ! કહેતાંની સાથે જમીન ઉપર પછડાઈ ગઈ.”

ચંદ્રશંકરના હૃદયમાં અનેક વિચારો ભ્રમતા હતા. સુંદર ચહેરા તરફ જોવા લાગ્યો. તે બોલ્યો; “પ્રિયે ! તું સંતાપીત થાય છે, અને હું પણ નિરંતર દુઃખ થાઉં છું.” એમ કહી તેની પાસે આવી નીચે જમીન ઉપર બેસી લલિતાનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં લેતાં જ નીચેના ઉદ્ધારો નીકળી પડ્યા.

બોલી ઉઠ્યો, “અહહહ પ્રભુ ! સ્નેહની આ દશા શી ?

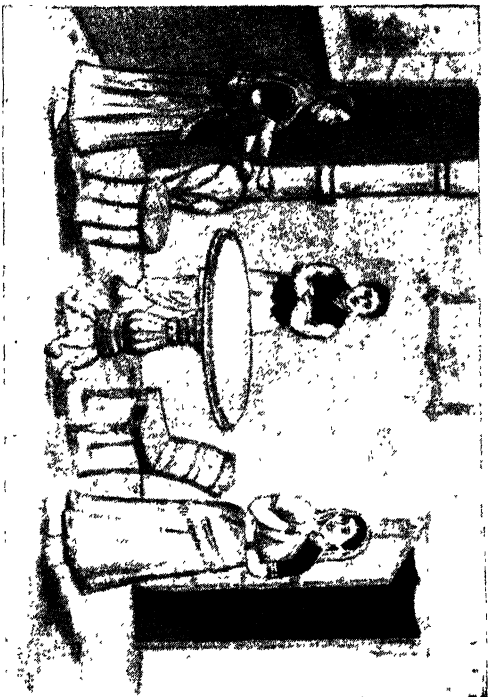
અહો કર્તા, તુજ કરણીમાં, આવી તે કુરતા શી ?”

“અહા ! પ્રભુ ! સ્નેહની આવી જ દશા ? પ્રભુ તારી કળાનો પાર કોઈ પામે તેમ નથી, પ્રભુ તારી ઇચ્છા આગળ મનુષ્યની ઇચ્છા નકામી છે. પ્રભુ તું જે કરે છે તે સારાને માટે જ કરે છે, તારી ઇચ્છા અમને દુઃખી કરવાની છે તો બહે, પ્રિયે ! ઉઠ, તારા પ્રેમધેલા ચંદ્રના સામુ જો” કહી ચંદ્રશંકર લલિતાને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે પોતાના ખીસામાંથી રૂબાલ કાઢી પવન નાંખતો અફસોસ કરવા લાગ્યો.

“બહાલી ! મહારા હૃદયની અધીરી બની શા માટે આમ ખેદ કરે છે ? શું મને ત્હારા હૃદયથી વેગળો સમજે છે ?” લલિતા શુદ્ધિમાં આવી ચંદ્રશંકરને ગળે બાઝી પડી. તેના મુખ ઉપર પ્રેમનો ક્રોધ હતો. ગુસ્સો કરવા છતાં પણ ચંદ્રશંકરના મુખ સન્મુખ જોતી હતી. એટલામાં લલિતાને વિચાર ઉત્પન્ન થયો. અને બોલવા લાગી; “અરે ! હું આ શું કઈ છું ? કોઈ મહારા કાઠાને કહેશે તો મહારી શી દશા ? વારુ પ્રિયતમનો વિયોગ પણ કેમ સહેવાય ?” ચંદ્રશંકર આ સાંભળી બોલ્યો; “પ્રિયતમે ! હું તને કેટલી ચાહું છું તેનું વર્ણન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. ત્હારા ઉપર મહારો જે પ્રેમ છે તે શી રીતે કહું ? તારાં વિના આ સંસાર મને શુન્ય બાસે છે.” તેનો હાથ ઝાલી દાખવા લાગ્યો. પ્રેમભરી વાતો કરતો તેના હાથને પ્રેમથી ચું-

•

•

ସି. ଆମେ ଶାନ୍ତି

୧୯୫୫

બન કરી કહ્યું. “લલિતા ! તને ધન્ય છે. શું તારો શુદ્ધ પ્રેમ અરે પવિત્ર પ્રેમજ નગતનો આધાર છે. પ્રેમ વિનાનો સંસાર શુન્ય બાસે છે ! જેણે પવિત્ર પ્રેમનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી તે મનુષ્ય હોવા છતાં પશુ સમાન છે. પ્રેમીને પ્રેમી મળવાથી મહા સુખ મળે છે. વગર વિચારે જેઓ પ્રેમ સમુદ્રમાં પડે છે. તેઓ સંસાર સમુદ્રમાં ગોથાં ખાય છે. અને પોતાનું જીવન દુઃખ મય ગાળે છે. પવિત્ર પ્રેમીઓ ! સ્વર્ગિય પ્રેમને હિડોળે હિંચે છે, પવિત્ર પ્રેમગાંઠથી બંધાઈ સ્વર્ગિય સુખો ભોગવે છે” કહી ચુંબન કર્યું. લલિતા શરમાઈ ગઈ તેનું હૃદય કંપવા લાગ્યું તે એકદમ ઉભી થવા જાય છે, કે તરત ચંદ્રશંકરે લલિતાનો હાથ ઝાલી નીચે બેસાડી. એટલામાં મેળો બેવા ગયેલી ચંદ્રશંકરની માતાએ ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો, ઇંદ્રસભાનો પહેલો અંક થઈ થયેલો જેમ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ એકદમ મૃદુ સ્વરે “ શું ! આજ લલિતા !” ના ઉદ્દગારો નિકળતાં ચંદ્રશંકર અને લલિતા શરમીદા થઈ ગયા. ચંદ્રશંકર તરફ પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિ ફેંકી લલિતા નાશી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

યા ખુદા અબ કયા હોગા.

અત્યારે આપણે જે સ્થાનની સમીક્ષા કરવાની છે, ત્યાં અંધારનો જ સર્વત્ર વિસ્તાર થયેલો બેવામાં અમલતો હતો. અમિત અમિત શ્વાસનો ક્ષીણ ધ્વનિ સંભળાતો હતો. એ સ્થળે કપટશંકરને કેદી તરીકે રાખવામાં આવ્યો હતો. તે આ અસાર સંસારના મોહ માયા આદિ પદાર્થોને પોતાના મનમાંથી દૂર કરવાની ચેષ્ટા કરતો

હતો. પોતાના કરેલા પાપ ક્રમેની પ્રશ્નાતાપ કરતો ગદગદ કંઠે બોલ્યો. “ઓ પ્રભુ ! આ સંસારમાં માફ કેાઈ નથી. મારા પોતા વિના ખીજ સર્વ મારા શત્રુઓ છે. આંખુ જગત મને શુન્ય શુન્ય દેખાય છે.” તે કારાગૃહની ઓરડીમાં કપટશંકરનો વખત ક્રમે કર્યો જતો નહિ. અને પોતાની લાગણીનો ઉભરો બહાર કાઢવા લાગ્યો. “અહા ! આજ કે પ્રેમનું પરિણામ ! ક્યાં તે મોહીનીને લઈને નાશી આવું, મેં પોતે આગળ પાછળનો વિચાર કર્યો નહિ.” એમ પોતાના આત્માને ધિક્કારતો એક દિર્ઘનિશ્વાસ મુક્યો. અને બોલ્યો. “હવે શું કરવું ? કોને ખબર છે કે પરમેશ્વરે શું ધાર્યું છે ! આપણી ધારણાઓ શા કામની છે ? ધાર્યુંતો ધણીનું જ થાય છે. અને કાલે જે થાય તે ખરૂં; મને સ્વપ્ને પણ એવી કલ્પના હતી નહિ કે, મોહીની મને મુકીને નાશી જશે,” એમ કહેતાં જ કપટશંકરના નેત્રમાંથી પ્રાણ અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. તેનાથી એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ તે દિગ્મૂઢ બની ગયો.

જહાલા વાંચક, મહાન પ્રભુના દરબારમાં પુન્ય અને પાપ, સ્વર્ગ અને નર્ક, જન્મ અને મરણ, સુખ અને દુઃખ, યોગી અને ભોગી, જહાંગીરી અને ફકીરી, સત્ય અને અસત્ય, સતકૃતિ અને દુષ્કૃતિ, નેહી અને બદી એમ દરેકના બે રસ્તા નિરમાણ કરેલા છે. તેમ મહેનત સિવાય મેળવેલું ધન નકામું છે. નીતિના સુમાર્ગથી મેળવેલું ધન સદાકાળ નબી શકે છે. અને તેનો દરેક જણ સદાએ સુખ શાન્તિથી સદ્ઉપયોગ કરી શકે છે. પરંતુ અનીતિથી મેળવેલું ધન જોતાંવાર અતિશય આનંદ ઉપજે છે. પણ તેનો ઉપયોગ કુમાર્ગે જ થાય છે. ડોક્ટર સરકારના જ ઘર ભરાય છે. હરામનો પૈસો હરામ વાટે જાય છે. નવો પૈસો જુનાને પણ સાથે ઘસડી જાય છે. અની-

તિનો પૈસો આવતાં આપણી બુદ્ધિમાં ફેરફાર થાય છે. વાસ્તે જે કાર્ય કરે તે પ્રથમ વિચાર કરીને જ કરજો. સાહસ કદી પણ કરશો નહિં. તેની સાથે સ્ત્રી ઉપર ખીલકુલ વિશ્વાસ લાવશો નહિં. કારણ જેટલી તે કામગી છે, તેટલી પ્રાણુધાતક પીશાચીની છે. વીંછીને મુઠીમાં દાખવો સર્પને છાતી સરસો ચાંપવો, વાઘના મુખમાં હસ્ત આપવો સારો પરંતુ સ્ત્રીઓ પર કદી વિશ્વાસ રાખવો નહિ.

સુઝ વાંચક બંધુ! આપણે તો ખીયારા કપટશંકરને ભુલી ગયા. તેતો ખીયારો કોટડીની અંદર અશ્રુની ધારા વહેવરાવી રહ્યો છે. શું કરવું તે તેને સ્હમજતું જ નહોતું. ઘણીવાર મુઠી તે એકલો એકો એકો રડ્યો. આહ! તેને દિલાસો આપી સાંત્વન કરનાર કોણ હતું? ખીયારો કરે પણ શું! મોહીની નાશી ગઈ એટલી જ શીકર નહોતી તેણે આ શ્રંખલા બંધમાંથી શી રીતે છુટવું તેના વિચારો થયા કરતાં હતાં. પોતાનો ઉદર નિર્વાહ કરવાની પણ પંચાત, પાસે દમડી પણ નથી. “હર હર! પ્રભુ! આ પ્રસંગમાંથી બચાવનાર તું જ છે! તું જ મને માર્ગ દર્શાવ! ત્હારા સિવાય હું રંક પ્રાણી કોને શરણે જાઉં? નિર્દય ન થા. દયા કર! દયા કર! આ તારા રંક બાળકના સર્વસ્વનો નાશ કરતો નહિં! ઓ મહાન પ્રભુ! મહાર રક્ષણ કરનાર એક માત્ર તું જ છે!” પળે પળે તે આ પ્રમાણે ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતો હતો. “હાય! પ્રભુ, તારો અદલ ઇન્સાફ આજે મને બરાબર મળી ચુક્યો છે. તારા દરબારમાં અદલ ન્યાય છે. જેવા જનની ચાકરી તેવાં તેનાં ફળ મળે છે, “ધર્મે જય અને પાપે ક્ષય.” તે વાક્ય બરાબર છે. કરે તેવું પામે લોક કહેવત મુજબ આજ મને મળી ચુક્યું છે. એક શાયરે કહ્યું છે કે “કળજીગ નહિં કરચુગ હય, એહ હાથ દે ઓ હાથ લે.” બરાબર જેવું વૃક્ષ તેવાંજ

જળ હોય છે. આંખાના વૃક્ષથી સ્વાદીષ્ટ જળ મળે છે. મુખેજનો બાવળ વાની આમ્રજળની આશા રાખે તે ક્યાંથી મળે ? પણ કાંટાળ વાગશે. જેવું કરીશું તેવુંજ પામીશું, અગ્નિ સળગતો હોય છે ત્યારે હાથને બાળે છે, ઠંડો થયા પછી હાથ કાળા કરે છે. તેમજ દુર્જનની સોબતની દુનિયાની અંદર બેઠેજિત થઈ ખુરા હાથે મરણ પામે છે. હાય પ્રભુ ! સહાય થા. ”

“હાય ! ચાલુ જમાનાની અંદર નીતિ નાશ પામી, કુલટાનો પ્રેમ સમજાયો, પારકા પોતાના થતાં હોય તો શું કરવાને કરે લભ, તે મુજબ બન્યું. બોળા હૃદયના પુરુષોના અંતઃકરણને ફેરવી નાખનાર તમારી દગાબાજ યુક્તિઓથી જસાની દષ્ટ પરતંત્રતાની બેડીમાં નાંખનાર સ્ત્રીઓજ છે,

“ મોહીની મોહીની તું બરાબર મોહીનીજ છે. તેં મારા અંતઃકરણને હરી લઇ મને શ્રૂખલા બંધન કરાવનાર તુંજ છે. જો તું નાશી ના ગઇ હોત તો મારી આ સ્થિતિ ન થાત, તારી ચક્ષુઓમાં અમી જથ્થાતી તેથી તારી મોહજનનમાં સપડાઇ મારા ખુરા હાલ થયા છે. તારા હૃદયમાં હળાહળ ઝેર ભરેલું તે હું પારખી શક્યો નહિં. તારા પર વિશ્વાસ રાખ્યો તેનાજ મને જળ મળે છે. તારે માટે મેં મારાં સઘળાં સગાં સખંધીને તજી દીધાં છતાં તેં મારી સાથે આટલું બધું કપટ રાખી નાશી ગઈ? આહા ! બિભિચારીણી સ્ત્રીઓનો કદી વિશ્વાસ કરવો નહિં ! એ મહા વાઙ્મ સત્તા દર્શાવે છે.” વેશ્માના ખ્યારમાં પડી જે જળ મેળવ્યું તે માટે અફસોસ કરવા લાગ્યો

“ પ્રભુ ! હવે સહાય થા અને તારા રંક બાળક ઉપર કૃપા કરી દુઃખમાંથી બચાવ ! ” કહી પોતાના મસ્તક પર મુઠીનો પ્રહાર

કર્યો. ભય અને ભુખથી તેનું મગજ ભ્રમિતની માફક ભમ્યા કરતું હતું. જેથી મુઠીનો પ્રહાર થતાંજ બેભાન થઈ જમીન ઉપર પડ્યો. તેને બીલકુલ શુદ્ધ કે સાન રહી નહિ. કોઈ તેને શુદ્ધિમાં લાવનાર સ્નેહી નહિ હોવાથી બિચારે અડધો કલાક તેજ સ્થિતિમાં પડ્યો રહ્યો. ધીરે ધીરે તેને કળ વળી પુરું શુદ્ધિમાં આવતાંવાર જેમ તેમ કરીને ઉભો થયો. બારીની ઉપર સળીઆની જળણી જોઈ તેને કંઈક ભાન આવ્યું, અને તુરત તે તે તરફ ગયો. જેમ તેમ કરી બારી ઉપર ચડી જળણીની અંદરથી હસ્ત બહાર કાઢી જોયું તો સાંકળ વાસેલી હતી. પરમાત્માએ તેના ઉપર દયા લાવી પસ્તાવાનો બદલો આપ્યો. નકુચાની અંદર તાણુ નહિં હોવાથી ખુશ થતો ધ્વજરનો ઉપકાર માનતો ધીમેથી સાંકળ ખોલી દરવાજે ખુલ્લો મુઠી ધીમે પગલે ચુપકીદીથી ચાલતો થયો. થોડીવાર પછી જેલ પરનો પહેરે-ગીર જાગી ઉઠ્યો. જેલનો દરવાજો ખુલ્લો જોઈ અભરાવવા લાગ્યો અને ઓરડીમાં જઈ જુએ છે તો નવા કેદી કપટશંકરને નહિં જોવાથી એકદમ ચમક્યો અને ખોલી ઉઠ્યો !

“ યા ખુદા અબ ક્યા હોગા ! ” કહેતાંની સાથે જ ઉપરી અમલદારના ત્રાસથી બેશુદ્ધ થઈ જમીન ઉપર પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

બોલ હું કેનું નામ લઉં ?

ધણો વખત થયો પણ આપણે મોહીનીને બીલકુલ યાદ કરી નહિં. વેશધારી ફકીર પાસેથી છટકી કેટલેક દુર એક મહાદેવના દેવળમાં બેઠેલી નજરે પડે છે. ચાંદની રાત્રિ હોવાથી એક જળા-

માંથી ચંદ્રના કિરણો તેના મુખાર્વીંદ પર પડતાં હોવાથી તેની ખુબ-સુરતી જોઇ બલબલના બાન લુલાવી દે તેવો અજબ ચમત્કાર ભાસતો હતો. રાત્રિના અગીયાર વાગ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે. પવનથી વૃક્ષના પાંદડાં ખરરર કરતાં હાલતાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. કોઇ કોઈ વખતે દોડતા હરણુના ટોળાંના પગની ખળીઓનો અવાજ કાને અથડાતો, તથા તમરાના અવાજ સિવાય અન્ય કાંઈ સંભળાતું નહિં. રાત્રી શુન્ય અને ભયાનક ભાસતી હતી. છતાં દુઃખમાં દબાએલી દુઃખના હુંગર પર ચઢેલી મોહીનીને તેની ખીલકુલ અસર થતી નહિં. તે શાન્ત થઈ બેસી રહી છે. છતાં પેલા વેશધારી ફકીરે કહેલા શબ્દો તેના મગજને ભ્રમિત કરી રહ્યા છે. તેના ઓછ ફડફડતા દેખાય છે. થોડીવાર તેજ સ્થિતિમાં રહ્યા પછી, પોતાની આંખો ખોલી આમતેમ બાવરાની માફક જોતી કોધાવેશમાં બોલી.

“ખબરદાર ! પાસે આવીશ તો તારા જનથી જાણશ. દૂર રહે, ફકીરના નામને એજ લગાડનાર નર પીશાય ! તું ફકીર નથી પણ ચંડાળ છે. ધર્મના નામે ધતીંગ કરનાર ધુતારો છે. તું ફકીર નહિં પણ ધર્મભ્રષ્ટ કરનાર નરપિશાય રાક્ષસ છે. તું મુસલમાન અરે હું બ્રાહ્મણ આર્યબાળા, કદિ પણ મુસલમાન થઈશ નહિં. શું આ દેહ ભ્રષ્ટ થશે ? ધર્મ હુબ્બી જશે ? નહિં નહિં તે પ્રમાણે કદી પણ બનશે નહિં. તારા મનના મનોરથો કદી પણ સરળ થનાર નથી. મોહીની મુસલમાન થઈ શકે, તે નહિંજ થાય. તે નક્કી સમજી લે જે ?” આ પ્રમાણે ઉઠ્ઠારો કાઢતી મોહીની બહાર નિકળવા જાય છે કે તરત તેના કાનને બેઠી નાંખે તેવા સુંદર અવાજથી કોઈ ગાતું ગાતું તેની તરફ આવતું હોય એવો અવાજ આવવાથી ત્યાં થોભી, ગાનાર શું ગાય છે તે જણાઈને સાંભળવા લાગી.

ગઝલ.

“ અહો ! કિરનાર ઇન્સાફી અદલ ઇન્સાફ તહારો છે;
ખલકને ખુશ પ્યારો છે ! અદલ ઇન્સાફ તહારો છે. અહો !
કુકર્મે કષ્ટ ભોગવીએ, તમેને દોષ કાં દઈએ !
ગુન્હો સવળો અમારો છે, અદલ ઇન્સાફ તહારો છે ! અહો !
રમીને પાપના પાસા, સુખોની રાખીએ આશા !
ખરે ખોટા વિચારો છે, અદલ ઇન્સાફ તહારો છે ! અહો !
સદા ચરણે સદા ચાલે, સદા સુખ તેહને આલે !
પુરાવો તો હજારો છે, અદલ ઇન્સાફ તહારો છે ! અહો !
કરેલા પાપ જામે છે, પછી જન કષ્ટ પામે છે !
અહા ! એ ગુમ મારો છે, અદલ ઇન્સાફ તહારો છે ! અહો !”

મણીકાન્ત.”

ગાનાર ભગવાં વસ્ત્રધારી પુરૂષે પોતાનું ગાન તેજ દેવળમાં પૂર્ણ કર્યું. લાંબી દાઢી અને ભગવી કફનીથી મોટા મહંત' જેવો દેખાતો હતો. જોગીની ગઝલથી મોહીની દિવાની થઈ ગઈ અને આવેલા જોગી પાસે બેઠો. તે સમયે જોગી ધ્યાનસ્થ બેઠો. આમને આમ રાત વીતી અને પાછો દિવસ ઉગ્યો. ધ્યાનમાંથી મુક્ત થયા પછી મોહીનીએ બે હસ્ત જોડી પ્રણામ કર્યા કે—કલ્યાણ હો. આશિર્વાદના ઉદ્દગાર કાઢતાં જોળી જમીન ઉપર મુકી શાંત થઈને બેઠો. મોહીનીની દ્રષ્ટિ જોગી તરફ હતી, ફફીરનો ખ્યાલ થતાં બારીકાથી પોતાની નજર તેની તરફ ફેરવતી હતી. પણ તે પ્રમાણે ચિન્હ નહિ જણાવવાથી પોતાનું મન સ્થિર રાખી મૌનધારી બેસી રહી.

આવનાર જોગીથી હસી પડાયું. 'તેના દાંત બહાર દેખાવા લાગ્યા. આથી મોહીનીને કાંઈ નવાઈ લાગી. અને શાંતિથી પૂછવા

લાગી. “મહારાજ ! આપ કંઈ જોતિષનું કામ જાણો છો ?” મોહીની બોલી. “જી હા. હું હસ્તરેખા સારી રીતે જોઈ શકું છું. અને આપનો હસ્ત જોઈ દરેક હકીકત કહીશ.” જોગીએ જવાબ આપ્યો.

“હ્યો ત્યારે મહારાજ મારો હાથ જુવો જોઈએ,” એમ કહી પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો. જોગી થોડીવાર તેના હસ્ત સામું જોઈ રેખાઓ જોતો હોય એમ વિચાર કરી કહેવા લાગ્યો.

“દેખ તુમ બડી સમજદાર હે, તેરે આયુષ્ય ચુવોતેર વર્ષકા હય, તેરા તકદીર બડા જોરદાર હય, મગર તેરેસેં બ્હોતસેં પ્રાય-શ્રીત હુવે હય. ઇસિ સખબસેં તું પ્રભુકી બ્હોત ગુન્હેગાર હય, તું પુરેપુરી નર્કકી અધિકારીણી થઈ ચુકી હય. તહેરે ગુન્હેસે તેરેકું બ્હોત દુઃખ પડેગા, મગર દેખ દુનિયાકા ભરૂસા મત રખના તેરી સાથ કોઈ આદમ બ્હોબત કરકે બેવફા હોકર ચલા ગયા હય. તેરેકું એકેલી છોડકે ચલા ગયા; તેરે સાથ કયસી બેઈમાની કરી ઇસ લીયે મય કહતા હું કે અબ શીરસેં ઘોઠા મત ખાના, સંધ્યા કે જયસે રંગ બદલાતે હય વયસે રંગ દુનિયાકે હય. દુનિયા એક સરખી નહિં હય. હસ્તીકો દો તરફકે દાંત હોતે હેં. બહાર જો દેખાતે હય વો દુનિયાકો બતાનેકા હય, મગર ખાનેકા ઓર હય. ચું દુનિયા કહેનેકી ઓર હય અને ચલનેકી ઓર હય. પુરેકા અંજનમ પુરાહી મીલતા હય.”

કેટલોક વખત વિચાર કરી રેશમની દોરીનો દડો ફેરવતો અને દડા સામું જોતો હતો. એમ દડો ત્રણવાર ફેરવી બોલ્યો. “કપટશંકરને તેરે સાથ બ્હોતસી બેઈમાની કરી ઇસ સખબસેં બ્હોતસી દુઃખી હાલતમેં હય, બિચારેકી દયા મેરેકું બ્હોત આતી હય. મગર ખુદા

આગે મેરા બિલકુલ ચલતા નહિં હય. યા પરમાત્મા પ્રભુ ખુદા તું ઇસીકુ હુઃખમેસેં છુડાઈએ.” જોગીના લાંબા લાંબા વિવેચનથી આશ્ચર્ય પામી કપટશંકરેના ખ્યાલ એક બાજુ રહ્યો. પ્રભુ ખુદા બંને નામ એકી સાથે સાંભળતાં તેના શબ્દોનો ખ્યાલ મગજની અંદર ઘોળાવા લાગ્યો. અને બોલી, “જોગી મહારાજ ! તમારા ભેદ ભરેલાં વાક્યોથી હું સાવચેત છું. તમે પ્રભુ ખુદા બંનેનું એક સરખું નામ દો છો. તો હું કેના ઉપર ભરોંસો રાખું, આથી મને સદેહ પડે છે કે તમે પેલા ફકીરનો ન્હોય ? લાગે છે તો તેવા. ” ક્રોધાગ્નિમાં બળતા હૃદયે બોલી, “ જોગી મહારાજ ! બોલો હું કેનું નામ લઉં ? ” જોરથી ખુબ મારતાંજ મોહીનીએ જોગીની દાઢી પકડી આથી જોગી ગુસ્સે ન થતાં ખડખડાટ હસી પડ્યો. આથી મોહીનીના હૃદયમાં અગ્નિ વધારે પ્રગટ્યો, આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ, ગુસ્સાને લીધે તેની ચક્ષુઓમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. એકદમ ક્રોધાવેશમાં આવી “ બોલ હું કેનું નામ લઉં ? ” ના ઉદ્ગારો નિકળતાંજ એક સ્ત્રીનું પ્રાક્રમ જોઈ અબળા કેટલી સખળા છે તેનો વિચાર જોગીને થઈ આવ્યો. તેના મગજમાં તરેહ તરેહના વિચારો ઉદભવવા લાગ્યા. પરંતુ પોતાનું હૃદય કાબુમાં રાખી પુનઃ બોલવા લાગ્યો.

“ખુદા પ્રભુ એક હય; રામ ઔર રહેમાન એક હય, ઇસમેં કેાઇપણ પ્રકારકા ભેદ નહિં હય. ભેદ બોલનેકા હય, સખ વસ્તુકા સરજનહાર એક હય, ખુદા ઔર પ્રભુકા નામ સેને કે લીયે મિથ્યા-ભિમાન કરનેવાલે ખ્હોતમેં ભોગ હય. પ્રભુ ખુદાકે અન્ય નામોપર વાદવિવાદ કરનેવાલે ખ્હોત હય. મગર સખ નામ અલગ અલગ હય. જુદા એક બી નહિં. દેખ સુન કબીરજીને કલા હય.

રાગ, છાંદ-ઝીઝાદી; તાલ, ત્રીતાલ.

મેા હો કાંઠાં તું ધુટે બદે, મેં તો તેરે પાસમે; મોહો.
નામે કોઈ કીરીયા કર્મમે, ના જોગ સન્યાસમે.
ના મેં પોથી, ના મેં પંડીત, ના કાથી દેલાશમે; મોહો.
ના રહતા મેં શ્રીહારકાં, ના રહેતા જગન્નાથમેં મોહો.
ના રહતા મેં મક્કા મદીના, ના રહના હીમાલયમેં;
ના રહેતા મેં જંગલ સહરા, મેં રહના બિશ્વાશમેં. મોહો.
કહત કપીર સુનો બાઈ સાધુ, સખ શ્વાસનકે શ્વાસમેં,
જો જોજો તો તુરત મીલું, મે છન બરકે તલાસમેં, મોહો.

દેખ કપીરજી કહે તે હય કે પરમાત્મા સર્વવ્યાપક હય. કોઈખી વસ્તુ પ્રભુ વિનાની નહી હય. બડે બડે ઋષિમુનીઓ સખકુ ઝેદી સમજતે હય. તો તું અભિમાનસં ક્યું દિવાની હો ગઈ હય. દેખ પ્યાલ કર, તેરે અંતઃકરણમેં બિચાર કર. કયા કરને કે લીયે દોષમેં પડતી હય ?” કહી જોગી શાન્ત થઈને બેઠો. કે તરત પકડેલી દાદી મુકી દઈ શાન્તિથી તે જોગી સામે બેઠી. તેના અંતઃકરણમાં ફકીરના દરેક વિચારો ઉપરા ઉપરી થવા લાગ્યાં. ભવિષ્યવેત્તા ફકીરનો પ્યાલ આવ્યો. ધર્મતું અભિમાન ડુબી ગયું. ફકીર તરફના પ્રેમથી તેના વિચારોએ તેના અંતઃકરણને ઘેરી લીધું. પણ તેથી તેનું કંઈ વળી શકે તેમ નહિ હોવાથી જોગીને પ્રથમ મળેલા ફકીર સખધીની દરેક હકીકત જાહેર કરી.

“તેરી મરજી હોવે તો મય મેરે યોગ બલકે પ્રતાપસેં તેં જો ફકીર કું દેખા હય ઝોહી ફકીર યહાં લાહું.” જોગીના વચ્ચેના સાંભળતાં મોહીનીને કંપારી છુટી પણ હિંદુ ધર્મ પાળનાર જોગીના ઉપદેશ આગળ અસિત થઈ; તેથી તેણે હકારમાંજ જવાબ આપ્યો.

“દિખ પીછે મય આને વાલા નહિં હું.” મોહીની તરફથી જવાબ નહિ મળવાથી થોડેક દૂર જઈ પાછો પ્રથમ ફકીરના વેશમાં આવી, મોહીનીની સમક્ષ ઉભો રહ્યો. મોહીની ધારી ધારીને જોવા લાગી. ફકીરને જોઈ મંદ હાસ્ય કર્યું, કે તરત ફકીર પણ ખુશ થયો.

મોહીનીએ ફકીરના ખંતે હાથ પ્રેમ પુર્વક ઝાલી લીધા. દેવળની અંદર નહિં રહેતાં બહાર નીકળી વૃક્ષોની ઘટામાં થઈ ચાલતાં થયાં, મોહીની ચલિત થઈ ગઈ, પણ જાણતી નથી કે કોઈ ડગ છે, કે ફકીર છે. તેને બીલકુલ ભાન નથી, મોહીનીને નથી તો ચાલશે પણ મારા સુત્ર બંધુને પણ નથી. આજ સુધી તો તેને ફકીરના નામથી ઝાળખીએ છીએ અને ઝાળખીશું-છતાં તેને ફકીરનો વેશ લઈ મોહિની સાથે ફરવાની શી મતલબ હશે ? અને તે કોણ હશે ? તે જાણવાની તમારી ઇચ્છા છે તો અગાડીના પ્રકરણમાં ખુલાશો કરીશું. હાલ તો તેને ફકીર ધારીને આપણે બીજી બાજુ નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શું ! એજ વિચાર.

“ન્હાના બચ્ચાઓને પ્રથમથી જ મોઢે ચડાવવાથી અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે. તેં નાનપણથી જ ‘મારી લલિતા મારી લલિતા’ કહી સાતુ બોલતાં શીખવ્યું છે. લોક કહેવત મુજબ ‘બુધે જાર બાજરી, બુધે નાર પાધરી, બુધે ડાણું દોહવા દે, બુધે છોરું છાતુ રહે,’ તે કહેવત સાચી પડી. જો નાનપણથી કાબુમાં રાખી હોત તો અત્યારે આવો વખત ન આવત, તે આવા ઉંચે સ્વરે બોલી શકત

નહિં. આતો અતિશે લાડ લડાવવાથી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થયું. પણ દીક છે, હું જોઉં છું” કહી. મગનલાલે લલિતાને ક્રોધાવેશમાં જોરથી ખુમ મારી આ સઘળું લલિતા બાળુના ખંડમાં ઉભી રહી સાંભળતી હોવાથી જરા દૂર જઈ “આવું છું” કહી. તેની કાકી ધનલક્ષ્મીની સન્મુખ એ હસ્ત જોડી ઉભી રહી.

“લલિતા તારું લમ રાજનગરના એક ગૃહસ્થને ત્યાં કરવાનું છે, તે વિષેની સઘળી હકીકત તારી કાકીએ તને કહી હશે. તે સંબંધી તું ના કહે છે, તેનું શું કારણ છે ?” મગનલાલે ગંભીરતાથી પૂછ્યું.

“પુણ્ય કાકાશ્રી આપના ઉપકારથી બંધાયેલી છું, ગાયને દીકરી દોરે ત્યાં જાય, ગાયને ઘાસ ખવરાવવાથી પોતાના બચ્ચાના પીવાના દુધમાંથી આપણને પય આપે છે. તેને પી આપણા આત્માને સંતોષી શરીરમાં લોહીનો વધારો કરી શકીએ છીએ. તેવી કામધેનું ગાયોને કસાધને ત્યાં આપવાથી તમારા દીલના અંદર શું થશે, કદાચ કસાધ પૈસાથી ભરપૂર હશે, તેથી આપનું અંતઃકરણ તેને જ આપવાને દોરાશે. તે કદાચ આપશે તો છેવટે તે કામધેનુનો વધ તેના જ હસ્તશ્ચી થશે. કાકા ! કાકા ! વિચાર કરો તેથી તેનું પ્રાયશ્ચીત બીજા કોઈને નહિં પણ આપનારને જ લાગશે. દુનિયાની અંદર કહેવત રહેશે. તેમ મારુ યદા કદાચિત્ત થયું તો પછી એ કલંક ચિરકાળને માટે આપને શિર રહી જશે. તે આપ પુણ્ય વિચાર કરશો.”

“લલિતા અતિથય નાના મોઢે મોટી મોટી વાતો કરવી તે સારુ નહિં. નાદાન હું તને કસાધને ત્યાં નહિં પણ ધર્મીધને ત્યાં સોપું છું.” “આપનું કહેવું બાળબી છે. પરંતુ દરેક વાતનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે. પુણ્ય કાકાશ્રી બજારમાં કાંઈ બીજા લેવા જઈએ તો દશ

જગાએ ભાવ પુછીએ છીએ. તો આતો લમતું કામ એ કંઈ કુંભારના ધરના વાસણની પેઠે બદલાતું નથી, પણ આપના હિન્દુ ધર્મ મુજબ જે મનુષ્ય અથવા સ્ત્રી લમ ગાંઠથી બંધાય છે. તે કોઈ દિવસ પતિ પત્નિથી છુટા થઈ શકતું નથી. પરંતુ જન્મ પર્યંત સુધી નીભાવવું પડે છે. માટે જે તકદીરમાં સુખ હશે તો દુઃખી થતું નથી. તેમ જેના તકદીરમાં દુઃખ લખેલું હશે તેને કોઈ સુખી કરનાર નથી. સુખ કે દુઃખ વિઘાતાએ નિરમાણ કરેલું હોય છે તે પ્રમાણે બને જાય છે. માટે પત્ર ઉપર આધાર નહિં રાખતા પુણે વિચારીને કામ કરવાથી ફાયદો થાય છે.”

“મને જેની ખાત્રી છે, તેના ધર સંબંધીની મને પુરેપુરી ખબર છે એટલે જ હું તારા લમ ત્યાં કરવાને નિશ્ચય કરું છું. તારા કરતાં મારામાં વધારે બુદ્ધિ હશે, મેં જેટલા દુનિયાના રંગ જોયા હશે તેટલા તે મનુષ્ય નહિં જોયા હોય. હું કાંઈ મુખિ નથી કે પત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખી તારુ લમ કરવા વિચાર કરું. મારી ખાત્રીથી કહું છું કે ત્યાં તું સુખી થઈશ. તારુ તકદીર વધારે બળવાન છે. નહિં તો આવા મોટા ધરનું માણું આવે નહિં. તેથી તને ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

“પુણ્ય કાકાશ્રી, આપ મારા માટે જેટલું સુખ આપવા ધારો છો તેને માટે આપનો ઉપકાર માનું છું. પરંતુ દુનિયાની અંદર દશી વીશી કોઈની સરખી જતી નથી અને જવાની નથી. દશાનો કમ હરવખત બદલાય છે. આજે એકને ચડાવે છે, તેને તે કાલે પછાડે છે. તરકા પછી ઊંચડો ફરી જમાવે તાપ. એમ શ્રુષ્ટિનું ચક્ર ફર્યા કરે છે. દુનિયાના સ્વભવત સુખો જોઈને મિથ્યાભિમાન ન કરવો. જેને આજે ધનવાન જોઈએ છીએ તે કાલે સવારે બીખારી થઈ જાય છે. દશાથી રામનો રંક અને રંકનો રાય અમીરનો ફકીર

પલવારમાં થઈ જાય છે. સવારે શું થશે તેની કોઈને ખબર નથી. ભાવીમાં હશે તે બનશે.”

“બાળકૃષ્ણને ઘેર સર્વ છે. ધન છે, માન છે, યશ છે, જે જોઈએ તે સર્વ છે. નાદાન છોકરી, વિચાર કર તેના જેવો વિદ્વાન અને ગુણીયલ બીજો આપણી ન્યાતમાં તેના જેવો મળવો મુશ્કેલ છે. તારા સઘળા ભવિષ્યના સુખોને ધુળમાં રગદોળીસ નહિં. મારા કલ્યાણ મુજબ નહિં મानीશ તો લલિતા ! લલિતા ! હું તારા લગ્ન જોર જીલમથી કરીશ. અને મારી મીત્રાઈમાં ગાઠ સંબંધ જોડીશ.”

“પુણ્ય કાકાશ્રી, આપની મીત્રાઈના સંબંધ આગળ-આપે મારા ભવિષ્યનો બીલકુલ ખ્યાલ કર્યો નથી. જ્યારે આપને આપની મીત્રાઈનો ખ્યાલ થાય છે. તો પછી મારા ભવિષ્યનો ખ્યાલ મને કેમ ન થાય ? મારા મનની જે સુરાદ હતી, તે નષ્ટ થવા બેઠી. તમે મારુ લાલન પાલન કર્યું છે-હું જન્મ પર્યંત સુધી આપના ઉપકારથી બંધાએલી છું. આપની ઋણી છું.” કહેતાં જ લલિતાના નેત્રમાંથી પ્રવળ અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી.

“તારા માતા પિતા સ્વર્ગે સિધાબ્યા એટલે આમ રડી અમને આશીયાળા કરે છે. બરાબર છે મેં તને પાળી પોષી તેનો જ બદલો આપે છે.”

“મારા માતાપિતા કરતા આપે મારા ઉપર અધિક પ્રેમ રાખી પાળી પોષી મોટી કરી છે. જેને માટે હું આપનો આભાર માનું છું. પરંતુ તેના ઉપર આપ પાણી ફેરવવાનો બિલકુલ વિચાર કરશો નહિં.”

“છોકરી, હું તને દુઃખમાં નાંખવાનો બીલકુલ વિચાર કરતો નથી. પણ તને સુખી જોવાને માટે પ્રયત્ન કરું છું. છોકરી, બોલતાં ચઢી જાય છે કેમ ? જેમ હું તારી દયા રાખું છું તેમ તેનો દુર ઉપયોગ કરી મારુ અપમાન કરે છે ? ”

“કાકા! કાકા! હું કાંઈ આપનું અપમાન કરતી નથી. હું સમજું છું કે જેટલી તમારા અંતઃકરણમાં દયા છે. તેથી વિશેષ કૃતા છે તે હું બરાબર સમજું છું. આ લલિતાના દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી રાજનગર લગ્ન કરવા દેવાની નથી તે નથી જ?” લલિતાના છેલ્લા શબ્દો સાંભળતાં મગનલાલના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિં. તેમની રોગરગમાં લોહી ઉકળવા લાગ્યું. અને એકદમ ક્રોધાવેશમાં જેરથી લલિતાનો હસ્ત ઝાલી “શું? એજ વિચાર!” હા તેજ જવાબ મળતાં જ લલિતાને ધક્કો મારી મગનલાલ ચાલતા થયા. ધક્કાથી લલિતા જમીન ઉપર પડી. ધનલક્ષ્મી લલિતાને પુત્રી પ્રમાણે ગણતી હતી. તે જેવી લલિતા જમીન ઉપર પડી કે તેના દાંત બંધાઈ ગયા. આંખો ડગમગવા લાગી અને તેનો સુંદર ચહેરો એકદમ શીઝે પડી ગયો. આવી સ્થિતિ લલિતાની જોઈ ધનલક્ષ્મીને દયા આવી જેથી લલિતાનું માથું પોતાના ખોળામાં લેઈ શુદ્ધિમાં લાવવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગી. પરંતુ માથામાં વધારે જેરથી વાગેલું હોવાથી લલિતા શુદ્ધિમાં આવી નહિં. ધનલક્ષ્મીને લલિતાના પ્રેમે તેનું હૃદય પીગળાવ્યું અને તે ત્યાંજ બેઠી બેઠી અશ્રુપાંત કરતી શુદ્ધિમાં લાવવાના ઉપચારો કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ભયંકર ભોંયરું.

સુઘ વાંચક બંધુ! તમોને તમારી ઇજ્જતનો ખ્યાલ થતો હોય તો, કદી પણ કુમતિના માર્ગે દોરાશો નહિં. કુમતિ વધારે બળવાન

અને હાનિકારક છે. કુમતિ તમારા વિચારોને ફેરવવા હમેશાં નવા નવા હજારો તરંગો ઉત્પન્ન કરશે. કુમતિમાં દોરાયા પછી તમારું સર્વસ્વ ગમે પણ છુટકો થવાનો નથી. છુટકો માત્ર સત્ કર્મથી જ છે. સતમાર્ગે ચાલનાર આગળ તેનું બીલકુલ બળ ચાલશે નહિં. જ્યાં સુધી તમારાં અંતઃકરણમાં ઈશ્વર સ્મરણ હશે, ત્યાં સુધી તમારા હૃદયમાં કદી પણ ખોટા વિચારોનો સંચય થશે નહિ.

નંદશંકર કપટશંકર પાસેથી છુપી રીતે શું કરીને નાશી ગયો. તે આપણી નજર બહાર નથી. પણ હવે નંદશંકરની શી અવસ્થા થઈ તે વાંચક વર્ગને જાણવાની જગ્યાસા હશે, માટે સામેના ચોતરા તરફ આપણી દ્રષ્ટિ ફેરવીશું. ગામના અમ્મ ભાગમાં એક લીમડાનું ઝાડ હતું. જેને ફરતો ગોળ છે બધે ચોતરો હતો. જે ચોતરા ઉપર નંદશંકર અતિશય પરિશ્રમથી થાકી જઈ બપોર થયેલા હોવાથી લીમડાની ઠંડી ઝાંયા નીચે છોબંધ ચોતરા ઉપર વિશ્રાંતિ લેવા સારૂ બેઠેલો છે. થાક અને ભુખથી કંટાળી ગયેલું તેનું મુખાર્વીંદ નિસ્તેજ માલમ પડે છે. તે અતિશય પરિશ્રમથી થાકી ગયેલો હોવાથી પોતાના હસ્ત વડે પોતાના પગની પેંડીઓ દાબતો દ્રષ્ટિએ પડે છે. ક્વચિત્ તેનું મુખાર્વીંદ પ્રવૃત્તીત દેખાય છે. તો કોઈ કોઈ વખતે બયભીત થઈ નિસ્તે જ બની જાય છે. આથી તે કંઈ ઊંડો વિચાર કરતો હોય એમ જોનારને સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતું હતું. તે પોતાના મનમાં ખુશ થતો પુનઃ આત્મગત બોલવા લાગ્યો.

“કપટશંકર બહુ દૂર રહ્યો, હવે કંઈ આશા નથી કે મારે એનો ભેટો થાય. રજા સિવાય મોહીની સાથે મોલાય નહિં. આપણાથી હસાય નહિં. અને રજા સિવાય ભુખ લાગી હોય તોએ ખાવાનું મંગાય નહિં. ભુખ્યા પડી રહેવું પડે, આટલાં દુઃખો સહન કરવા

છતાં કપટ ! કપટ ! તને મારો બીલકુલ વિશ્વાસ ન આવ્યો, તે ન જ આવ્યો ? છેવટે મોહીની પર છતબાર રાખી મને સૂતો સુકી નાશી જવાની યોજના કરવા લાગ્યો. તારે સાડ તારા સ્નેહને લીધે મેં મારા સગાં સ્નેહીઓને છોડી દીધા. તારે લીધે જંગલે જંગલ ભટક્યો તેનો પણ તે જરાએ ખ્યાલ ક્યો નહિં. ”

‘દાસ્ત ખીરાદર તું મોહીનીના ફંદામાં ફસાયો છું. પણ યાદ કરજે કે છેવટે મોહીની તને તજ દેશે. મોહીની બડી બદમાસ છે. અબળા છતાં સબળા છે. છે તો સ્ત્રી પણ તેના હૃદયમાં હળાહળ ઝેર ભરેલું છે. કાળી નાગણુ છે ડસી તો મુવે જ છુટક્યો, તે કોઈ વખત તેના પ્રાણુ લીધા સિવાય રહેશે જ નહિં. ભાષ રહેશે ગફલ-તમાં અને બાષ સમજવશે લપડમાં. અને સમય આવે મોહીની ગળું દબાવી દેશે કે ભાષના પ્રાણુ જતાં વાર પણ નહિં લાગે બ્યાં સૂધી પાસે ખરચી છે ત્યાં સૂધી મહોબત કરશે અને બ્યારે ખરચી ખુટશે કે તુરત જ કપટથંકરની પણ મહોબત તુટી સમજવી, હાલ તો મોહીની જેમ રમાડે તેમ રમે છે. તે નચાવે તેમ નાચે છે. વાહ ! કપટ ! વાહ ! તારો રંગ ન્યારો છે. તારા વિચારો અબળ તરેહના છે. તું મોહીનીને જોઈને તો જાણે આંધળો ભીંત જ થઈ જાય છે. એક વખત દુનિયાની દ્રષ્ટિએ નહિં જોએલું દેખાડશે તે વખતે ભાષની આંખ ખુલશે તે સિવાય ખુલે તેમ નથી, ” (પાછા તેના વિચાર થયાં.)

“હું બીજના ઊદ્ધર ક્યાં તપાસુ છું ? મારા પોતાના જ પગ તળે બળે છે. ઘરમાં લ્હાય થઈ છે ને બીજનું ખુઝાવવા જઉં છું તો પછી મારા જેવો બીજો કોણ સુખ હશે ? મારી તો મને શીકર થતી નથી ને બીજની શીકર કરે છું તો પછી મારા જેવો બીજો સુખો કોણ ? ” સામાને શિખામણ દેનાર પોતાની જ અંતઃ પરિક્ષા કર ? ” પડવા

દે બન્નેને કુવામાં મારે હવે શું કરવું? ક્યાં જઈ ગામ તો સાર છે. પણ રહેવું કેને ત્યાં? પાસે જોખમ છે. ગામમાં ફેણ તથી સગા કે બહાણું તેમ કોઈની સાથે ઝોળખાણુ નથી કે કોઈતે શેર જાઉં. ભૂખ કકડીને લાગી છે. માટે ચાલ જોઈ ગામમાં કંઈ મીથીનો પતો લાગે છે? કંઈ વીંશી હોય તો ત્યાં જ મુકામ કરી ખાવાનું ખાઈ જરા આરામ કર્યા પછી જોઈ લેવાશે માટે આમ બેસી રહે કંઈ વળે તેમ નથી. હવે તો ભુખથી આંખે અધારાં આત્મવા લાગ્યાં.” કદી જોવા ઉઠવાનો વિચાર કરે છે. એટલામાં સામેથી હાથમાં લાંબી વાંસની લાકડી લઈ એક યુદ્ધાને પોતાની તરફ આવતો જોઈ બેસી રહ્યો યુદ્ધાએ નજદીકમાં આવતાં જ હાથમાંથી લાકડી એકદમ જમીન ઉપર ફેંકી દીધી ને નંદશંકર જે ઝોટલા ઉપર બેઠો હતો ત્યાં આગળ નીચે જમીન ઉપર બેઠો. યુદ્ધો જાણે અતિશય શ્રમ મકયો હોય તેમ શ્વાસોશ્વાસ લેતો વૃદ્ધપણના દરેક ચિન્હ બજાવતા લાગ્યો. યુદ્ધાતી ચક્ષુઓ ખારીક અણીઆળી હતી, તેની ભમરતા તેમ જ સાંધા ઉપરના વાળ સફેદ પોયણી જેવા હતા. તે જુદા છતાં શરિરે રુદ્ધ પૃષ્ઠ અને કદાવર દેખાતો હતો. તે ઘડીકમાં જમીન તરફ જોતો તો ઘડીકમાં નંદશંકર તરફ તિવ્ર દષ્ટિ કરતો શાન્ત ચિતે બેસી રહ્યો.

નંદશંકર પ્રથમ તો યુદ્ધાને જોઈને ગભરાયો, પણ યુદ્ધો અંધ છે એમ સમજી હિમત રાખી યુદ્ધા પાસે જઈ પુનઃ પુછવાનું શરૂ કર્યું.

“કાકા ! એ કાકા !”

“કેમ ભાઈ, એ કોણુ હશે ?” યુદ્ધાએ ધીમે સ્વરે પુછ્યું.

“હું એક પરદેશી માણસ છું, અને આ ગામનો તદ્દન અજાણ્યો છું. ” નંદશંકરે કહ્યું “ભાઈ આપનું નામ શું ?”

“નંદશંકર.”

“ભાઈ હું આ શહેરનો વતની છું.”

“કાકા ! આ ગામમાં વીશી છે કે ?”

વીશીનું નામ સાંભળતાંજ યુદ્ધાએ ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો.

“વાહ કેમ નહિં. બેટા, આ શહેર જુનુ અને પુરાતની શોખીન છે. આ શહેરમાં વીશી હોટલ તેમજ લોન્ગની તો ખોટજ નથી. આજકાલના જુવાનીઆઓ વીશી કરતાં લોન્ગને વધુ પસંદ કરે છે. હું પણ લોન્ગનું કામ કરૂં છું, નોકરોને કામ સોંપી ગામમાં હીસાબ કરવા ગયો હતો. ચાલતાં ચાલતાં થાક લાગવાથી અહીંઆં વિસામો લેવા બેઠો. ભાઈ વરસ થયા અવસ્થાતું કામ હવે મારાથી નિપજતું નથી. કામ વધારે નોકર કંઈ રળીને આપે નહિં મારે ધણું ખરૂં કામ જતેજ કરૂં છું. હું મારા જુનાં ગ્રાહકને જ સાચવું છું. નવા ગ્રાહક ઘણા આવે છે પણ નાજ પાડુ છું. આપડાથી બને નહિં એટલે હું કોઈને હા કહેતો જ નથી, મને લાગે છે કે તું પણ ભુખ્યો હઈશ. ”

“આપનું કહેવું વાસ્તવીક છે હું ભુખ્યો છું, પણ શું કરૂં ? આ શહેરનો હું ભોમીયો નથી કે વીશી શોધી કાઢું. પહેલ વહેલો આવ્યો છું. પણ ઠીક થયું કે આપનો અહીં મેળાપ થયો એ મારા સહભાગ્ય નહી તો રખડી રઝળીને બાર વાગી જત. પણ ખતો લાગત નહિં. ચાલો તમારી લોન્ગમાંજ જમીયું. આપનો થાક ઉતર્યો હોય તો આપણે ચાલીયે.” નંદે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો. યુદ્ધાના પગમાં જોર આવ્યું. અને તે નંદ સાથે માયાળુ ભાવથી બોલ્યો. “ચાલ ભાઈ મને થાક ઉતરવા આવ્યો છે. તું પરદેશી માણસ ભુખ્યો છે” કહી યુદ્ધાએ તુરત જોષ્ટીકા લઈ નંદશંકરને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું. અગાડી યુદ્ધો અને પછવાડે નંદ એમ ચાલતાં ચાલતાં દરવાજો

વટાવી ગામ બહાર આવ્યા. થોડેક છેટે જતાં સપાટ જમીન આવી ત્યાં ઝાડ કે પશુ પક્ષી કે પ્રાણી પણ નજરે પડતું નહોતું. ક્ષત્રવ કરતાં પક્ષીઓ ડુકારતો પવન યુદ્ધાનો જાણે ડર લાગ્યો હોય એમ જાણી બંધ થઈ ગયો. સપાટ મેદાન વટાવી એક ચઢાણ વાળી જમીન આગળ આવી લાગ્યા. આવો વિકટ માર્ગ જોઈ નંદશંકર ગભરાવવા લાગ્યો. માત્ર યુદ્ધા સિવાય ખીજી કોઈ હતું નહિ. નંદશંકરે હિંમતથી યુદ્ધાને જીત્સાના આવેશમાં પૂછ્યું.

“કાકા! આતો આપણે સપાટ મેદાન વટાવી ગયા! છતાં હજી સુધી તમારૂં મકાન આવ્યું નહિં. હજી કેટલેક દુર છે? યુદ્ધા તેતું ભય ભરેલું બોલવું સ્પષ્ટ રીતે સમજી ગયો અને શાંતિથી જવાબ આપ્યો. “ભાઈ આ ટેકરી ઉતરીશું કે તુરંતજ મારૂં મકાન આવશે.” એમ રસ્તામાં વાર્તાલાપ કરતાં ચાલવા માંડ્યું. તેઓ ટેકરી ઓળંગી રહ્યા. નંદની દ્રષ્ટિ એક ઝુપડા પર પડી યુદ્ધા તે ઝુપડી તરફ વળ્યો. નંદ પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલતો થયો. બન્ને ઝુપડીમાં પ્રવેશ કર્યો. નંદ ઝુપડીની અંદરનો દેખાવ જોઈ ગભરાયો અને પોતાના મનમાં બડબડવા લાગ્યો, “આવી ઝુપડીમાં લાવીને યુદ્ધા મને શું ખવરાવવાનો છે? નથી કોઈ માણસ કે નથી કંઈ વીંશીતું ઠેકાણું લોજતું નામ સાંભળી ફસાયા મને લાગે છે કે કોઈ ડગ હોવો જોઈયે. નહિં તો આવા જંગલની અંદર એકાંત ઝુપડીમાં રહેવાની શી જરૂર હશે? જરૂર આ યુદ્ધા કંઈ વીંશી કે લોજ વાળો નથી પણ કોઈ ઢોંગી છુતારો છે. હવે નાશીને ક્યાં જવું કંઈ પણ માર્ગ દેખાતો નથી. હવે તો ભોગ મળ્યા સમજવા હવે કંઈ વિચાર કરે અને તેમ નથી. જેમ થવાતું હશે તેમ થશે.” એમ વિચારમાં ને વિચારમાં નંદશંકર ઉભેલો છે. એટલામાં યુદ્ધા તેની નજદીક આવ્યો.

અને હાથ પકડી બાળુના ઓરડામાં લઈ જઈ બેસાડી જતો રહ્યો, તેજ વખતે બાળુબાળુ જોતાં તે ઓરડો ધણી વખતનો અવાવરૂ પડેલો હોય એવો દેખાવ લાગ્યો. અંદરનો જે સરસામન ગોઠવેલો હતો તે પણ તરતજનો અને જેમ તેમ અવ્યવસ્થીત ગોઠવેલો જણાયો. તે ઓરડો ધણી નાળુક હતો. છતાં ભીંત ઉપરથી ઝાળા અને ધૂળ સાફ કરેલા નહતા. તેમજ કેટલેક ઠેકાણેથી પોપડા ઉખડી ગયા હતા. આ બધી બાબતો જોઈ નંદશંકરે તે ઓરડાની પુરતી તપાસ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. બારી બારણાના લાકડા કામને તેને હાથથી દાખી જોયું તો તે પણ તદન સડી ગયેલું માલમ પડ્યું. દરેક વસ્તુ એવીજ જણાઈ આ બધી ચીજો જોતાં તેના મનમાં અનેક વિચારો ઉદ્ભવ્યા.

આ ઓરડો ધણી વખતનો બંધ જણાતો હતો. આવા વિચારથી તે ઉઠી એક બંધ બારી આગળ ગયો. તે તરતનીજ સાફ કરેલી સ્પર્શ જણાતી હતી, પણ ધણી વખતની તેની ઉપર ધૂળ ચોટેલી હતી. તેણે તે બારી ઉઘાડવાની કોશીશ કરી પણ તે ઉઘડી નહિ. તેણે પોતાનું શુભ શનસ કાઢી ચાંપ દાખી તુરતજ પ્રકાશ થયો. પ્રકાશથી બારીનો દરેક ભાગ તપાસી જોયો. તે પરની ધૂળ કાઢી નાંખી અને પછી જોર કરી બારી ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો. આ પહેલી જ વખતે નંદશંકરના શરીરમાંથી બીકની એક કંપારી નીકળી ગઈ. પણ તે હીમતથી બોલ્યો, “આવી બીક મારે શા માટે રાખવી જોઈએ? પ્રભુ નિર્દોષનું સદા રક્ષણ કરે છે.” આટલું બોલી પોતે જે સ્થાને બેઠો હતો ત્યાં જવા પાછો ફર્યો ત્યારે પરસેવે ગરકાવ થયો હતો. તેની છાતી ધડકતી હતી. પણ ધીમે ધીમે શાન્ત ચિત્તે પોતાને સ્થાને જઈ બેઠો.

નંદશંકર બહાદુર અને હીમતવાન હતો, પણ જ્યારે તેણે પોતાને આ પ્રમાણે સપડાયેલા દીકો ત્યારે તેના શરીર ઉપર પર-સેવાના ખુંદ ફૂટી નીકળ્યા. તે કાંઈ પણ વિચાર કરી ન શક્યો. તે થોડીવાર ગુપચૂપ વિચારમાં બેસી રહ્યો, તે કોઈ અજાણ્યા મકાનના ઓરડામાં કેદ હતો. તેને કોઈ પણ જાતની આશત આવી પડવાની હતી, એ પણ ખરું હતું. એમાંથી છૂટવું શી રીતે તે વિષે તજવીજ કરવા લાગ્યો. બારીને ફરીથી તેણે ખખડાવી જોઈ, પોતાનું બધું જોર તેની ઊપર અજમાવ્યું, પણ ફેકટ તે બારી જરા પણ ખુલી નહિં.

જ્યારે છૂટવાની કાંઈ પણ બારી ન મળી ત્યારે તેણે પોતાનું ગમે તે થાય તે ખમવા નિશ્ચય કર્યો. જે ધણીએ નદીમાં રાતના વખતે પડતું મેલ્યું. તમંચાના અવાજથી ગભરાયો નથી તે આવે વખતે હીચકારો કેમ થાય ?

પણ જ્યારે પોતાની હાલત જોખમ ભરેલી થાય છે, ત્યારે માણસને તરેહવાર વિચારો આવે છે. તેજ પ્રમાણે નંદશંકરને પણ વિચારો આવવા લાગ્યા. વડ નીચે કપટ અને મોહીની વચ્ચે ચાલતો વાર્તાલાપ, પોતાનું નદીમાં ઝપલાવું, સફેદ વસ્ત્રધારી ફકીર, અને પોતાના સ્થંભતિર્થના સગાઓ તેને યાદ આવ્યાં. તેને પુરી રાખ્યા ધણી વખત વીતી ગયો, પણ કોઈ સાં ન આવ્યું. તે ઉપરથી તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે રખેને જૂખથી મારી નાખવા તેનો ઠરાવ હોય ! આ વિચાર મનમાં આવતાં જ તે ચમક્યો શું આમ બની શકે ? શું જૂખ અને તરસથી કંગાલ મોતે મરવું ? નહિં નહિં ! પણ તે સાથે વળી તેને બીજો પણ એક વિચાર આવ્યો. જો તેને જૂખે મારી નાખવાનો ઠરાવ હોય તો અહીંં લાવે જ શું કામ ! ?

આ પ્રમાણે તેને કેદ થયે રાત પડવાનો સમય થવા આવ્યો. તો પણ ત્યાં કોઈનો અવાજ ન સંભળાયો. બત્તીનું ફિરણ પણ ન દેખાયું. હવે નંદશંકરને એક બીજો જ વિચાર આવ્યો કે બુદ્ધાને તેનો જીવ લેવામાં શો શંકા? પણ આ વિચાર થતાંની સાથે તેણે કોઈ માણસોના ધીમા પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો. તેણે ખરેખર ધ્યાનથી સાંભળ્યું તો ખરેખર ધીમે પગલે કેટલાક માણસો તેની તરફ આવતા હોય એવો અવાજ થયો. તેણે પોતાનું ખંજર હાથમાં લીધું, તરત જ સાંકળોનો ખખડાટ થયો અને બાબુની બારી ખુલી ગઈ. તેજ વખતે નંદશંકરને પકડી લેવામાં આવ્યો. નેના હાથમાંથી ખંજર આંચકી લેવામાં આવ્યું. અને તેના હાથ પાછલી બાબુએ ખાંધ્યા. તેમના હાથમાંથી છૂટવા માટે તેણે તરફડીઆ તો ધણા માર્યા, પણ તેમના હાથમાંથી તે છૂટી ન શક્યો. તેઓ અંધ-કારમાં ગુપચુપ આગળ વધતા હતા. તે સાથે વળી એક દરવાજો ઊઘડતો સંભળાયો. તેઓ અંદર દાખલ થયા અને તેમની પાછળ પાછો અંધ થયો. વળી તેમને સામેની બાબુએથી આવતા પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. બધા તુરત ઊભા રહી ગયા. પેલા સામેથી આવનારાઓ પાસે આવવા લાગ્યા, તેમના હાથમાં મસાલો હતી. દરેક જણે ઝલા પહેરેલા હતા તેમનો ચહેરો જણાતો નહતો. પણ તેમના પગના અવાજ ઉપરથી નંદશંકરે એટલું તો ખાતરીથી માન્યું કે તેઓ સ્ત્રી જાતિ છે.

મસાલના પ્રકાશથી અંધકાર પલાયન થઈ ગયો. આથી તેમને ચાલવાનું સુલભ પડ્યું. થોડો વખત આમ ચાલ્યા પછી તેઓ એક દરવાજા આગળ આવ્યા, કે તુરત દરવાજાના બારણા ખરર કરતાં બાબુ ઉપર ખસી ગયા, કે તરત તેઓ બધા અંદર દાખલ થયા કે

તરત પાછુ બારણું બંધ થઇ ગયું. કે તરત ચાર સ્ત્રીઓએ પોતાના જામા ઉતારી નાંખી તેનો હસ્ત ઝાલી એક આસન પર લઇ જઇ બેસાડયો. સર્વે જણે મૌન ધારણ કર્યું હતું. નંદ અને બુદ્ધો સામ-સામી આસન પર બેઠા હતા. તેવામાં નંદની દ્રષ્ટિ દેવી તરફ ગઇ તો ત્યાં એક અગ્નિ કુંડ સળગતો દીઠો. ત્યાં આગળ કેટલાક હાડકાં અને મનુષ્યના માથાની ખોપરીઓ પડેલી જોઈ ગભરાયો. અને એક કારમી ચીસ પાડી બેશુદ્ધ થઈ પડ્યો. કે તરત ત્યાંથી બધા પલા-યન કરી ગયા. અસ્તુ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જોગી અને જોગણ.

“મહા કષ્ટ કાળે સુજન જનનો સંગ મળતો.”

ધણા દુઃખો સહન કર્યાંથી સત્ સંગ થાય છે. સત્ સંગતિ એક છે. ધર્મ અને નિતિને રસ્તે ચલાવનાર સાધુ પુરુષોની સોબત ધણી જ દુર્લભ છે. જેણે પ્રભુને ઓળખ્યા છે. તેને ઓળખાવવાને ચાટે આપણા ઉપર જે મહેનત કરે છે. અનિતિના માર્ગમાં જતાં અઠકાવે છે તેજ સુજન સમજવો, તેવાઓને જ સાધુ સમજવા. ચાલુ જમાનાની અદર લાંબી દાઢી રાખી કફની પહેરી ઘેરેઘેર અહાલેક જમાવનાર ભગવા વસ્ત્રધારી સાધુના નામને એવ લગાડનાર સાધુ સમજવા નહિ. ધણા ચેલા અને ચેલીઓ મુંડી દ્રવ્ય હરનાર, ખાધ પી એશ આરામમાં પડી રહેનાર સાધુ નહીં પણ દુનીયાને અવળા રસ્તે ચઢાવનાર શ્વેતાન સમજવા. જે પવિત્રતા-દયા-નિતિથી ભરેલા હરવખત પ્રભુનું નામ લે છે. માયા ઉપર જેનું બીલકુલ ધ્યાન

હોતું નથી. તેવાને સદ્ગુણી અને પવિત્ર સાધુ જાણવા. તેવાની સંગ-
તથી તમારૂં શ્રેય છે. અસ્તુ.

શ્રીઓ શું માગે છે ? રાજપાટને માટે શ્રીઓ કદી પણ તમારી
પાસે માગણી કરશે નહિ. ખાવાપીવાની ખીલકુલ દરકાર કરશે નહિ
સારાં સારાં વસ્ત્રાણુપણુ પહેરવાથી કદી પણ ખુશી થશે નહિ. ખરે-
ખરે પવિત્ર અને સતિ શ્રીઓ પતિના પ્રેમની જ ભૂખી છે. પતિના
માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા તૈયાર થશે. તમારા પ્રેમને માટે તમારી
સાથે વનેવન ભટકશે, તમારા સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થાય છે.
તમારા શુદ્ધ પ્રેમી થવાનો શ્રીઓનો સારો મોહ હોય છે. જે
પુરુષના હૃદયમાં પ્રેમ નથી તેની શ્રીઓના અંતઃકરણ બહુ દુઃખી
થાય છે. જે ઘરમાં શ્રીઓ દુઃખી છે તેનો સંસાર ઝેર સમાન થાય
છે. અને તેથી કરીને પુરુષની દશા પણ નબળી થઇ જાય છે. જે
ગામની અંદર નંદ પકડાયો છે. તેજ ગામમાં તરૂણાવસ્થાનાં જોખનમાં
જીલતી જોગણ ચાલી જતી આપણી દ્રષ્ટિએ પડે છે. તેના છૂટા સુકેલા
કાળા નાગને પણ શરમીદો પાડે તેવા સુવાળા વાળ કમર સુધી લટકી
રહ્યા છે. તેના બાલ કપાળ ઉપર કેસરીયા રંગની અરચા કરેલી છે.
સુખાકૃતિ ચંદ્ર સમાન જણાય છે. ભગવા રંગની કરની તેના સુંદર
ચહેરાને દીપાવી રહી છે.

આ નવયૌવના જીવાન તરૂણ જોગણ કંઈ બડબડતી થોભી
વિચારમાં પડી પુનઃ પોતાના મનમાં જ બડબડવા લાગી.

“પુરુષો તમે દેખાવના માયાળુ છો. પણ તમારૂં હૃદય, વળથી
પણુ વધારે ક્રૂર છે. તમારામાં ખીલકુલ દયાનું બીંદુ નથી. તમારી ધર્મ-
પત્નિ-તમારી અર્ધાંગનાઓ તમારા માટે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા
કરતી નથી, શું ભગણતા ? ઓ ભગવત ! જાણે છાતી ફાટી જતી

હોય તેવા દયામણાપણાથી જોગણુ બબડી. હૃદયની ઉર્મિઓ રેકવા તેણે લમણાપર હાથ દાખ્યા. કપાલપર આવેલો પરસેવો તેણે લૂછ્યો, નિસાસો નાંખ્યો, અપરિચિત બીકથી જરા કમકમાં આવ્યાં. અને તે આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલી “જગતની ઉત્પત્તિના સમયથી જ ઇશ્વરે કઠોરતાનો પુરુષમાં અને કોમળતાનો સ્ત્રીમાં સમાવેશ કરેલો છે;” જોગણુ પોતાના હૃદયનો ભેદ બોલતાં કહેવા લાગી કે, “ઇશ્વરે મારા પર જે કૃપા બતાવી છે, તેનો ખોટો લાભ લઇને હવે હું બારરુપ થઈ વધારે દિવસ આમ રખડવા ઇચ્છતી નથી. પતિને નાશી ગયાને છ સાત મહિના થવા આવ્યા. હવે ભોટો થવાની આશા નથી અને પાછું સ્વદેશ જવું એના કરતાં તો મરી જવું હું વધારે સારું ગણું છું. મારે હવે ક્યાં જવું, કોનો આશ્રય લેવો, કોની પાસે જઇને મદદ માંગવી, ઇત્યાદી વિચારોએ મારા મનને ભ્રમિત કરી મૂક્યું છે. મહા-સાગરના મધ્યભાગમાં તોરાણમાં સપડાયેલી નૌકાના કર્ણધાર જેવીજ મારી સ્થિતિ થઇ પડેલી છે. હવે કંઈ દિશાએ જવાથી સુખરુપ કિનારે પહોંચી શકાશે, એની મને સમજણુ પડતી નથી.” એ શબ્દો ઉચ્ચારતાં તેના નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી.

આમ એકાએક જોગણુને રડતી જોઇ કેટલાક મનુષ્યો તેની નજદીક આવી ઉભા રહ્યા. થોડા સમયમાં ભારે ઠંડ ભરાઈ જોગણુની આસપાસ મનુષ્યોનો કોટ બંધાય ગયો. તેનું રૂપ જોઇ પાપી જનોના અંતઃકરણમાં કંઈના કંઈ વિચાર થવા લાગ્યા. કેટલાક ધર્મીય પુરુષો તેને મહાસતિ સમજી ચરણે પડયા. જોગણુને કંઈ વિચાર થઇ આવવાથી પોતાના મધુર કંઠથી બજન ગાવા લાગી.

“બહાણુ વિભુજી ઉગારોરે ?

ભવં દરીએથી બહાણુ વિભુ ઉગારો !

‘જેવ અરણ્યમાં અથડાઈ’, ગમે તેમ ગોણાં ખાઈ
નથી નાથ એ કે આરો આરોરે.....ભવ દરિએથી.
મેહ રૂપી મોળાં વાગે, લોભના ઝપાટા લાગે
તમે તાત આવી તારો તારોરે.....ભવ દરિએથી.
મણિકાન્ત.

‘પ્રભુ ! તારો આધાર’ ના ઉદ્ધારો કાઢતી નેમણુ બંધ થઈ
ગઈ. શ્રોતાના મુખમાંથી ‘વાહ ! વાહ દેવી’ ના ઉદ્ધારો નીકળતાં જ
કેઈ દુરથી ગાતું ગાતું આવતું હોય એમ કહ્યુંન્દ્રિને અવાજ અથ-
ડાતા સર્વના અંતઃકરણુ તે તરફ વળ્યાં. નેમણુ કરતાં આવનાર મનુ-
ષ્યનો કંઈ મધુર હોવાથી દરેકનું મન એટલું હરણુ કર્યું કે, સર્વ જણુ
ગાનાર શું ગાય છે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા. ગાનાર દૂર
હોવાથી પવનના લીધે જે અવાજ નીકળતો તે સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો.

“ જેણે જીવતર જીહું જણ્યુંરે; તે તરસે આ સંસાર
પણુ મિષ્ટ ગણીને માણ્યુંરે, તે સમજ્યો ન કંઈ સાર
દુનીઆ દહીંની ગોરસીરે; બીતર માંખણુ છાશ
સમજીજન તે માંખણુ ખાસે; મુખાં ખાશે છાશરે—તે.
દુનીઆ દરિયો ઉડારે; મુકતા ણ દેનાર
શાણુ મુકતાણ મેળવશે; ગોતે શંખ મમારરે—તે.

ગાનાર નજદીક આવવા લાગ્યો. લોકોને જેમ લોકચુંબક જેવે
તેમ ગાનારના રાગથી સર્વ જણુ ચાલીને તેની સામે ગયા. ગાના-
રના શરીર ઉપર ભગ્ની કદની ધારણુ કરેલી છે. સુંદર ચહેરો જેતાં
કેઈ દેવી પુરુષ હોય એમ ભાસતું હતું. નેગણુ તથા નેગીને જેતાં જ
જણુ સંકર પાર્વતિ તો બહિ હોય એમ દરેકના મનમાં ખ્યાલ
થવાથી સર્વ જણુ નેગી નેગણુના ચરણે પડ્યાં. નેગીતું લક્ષ તેઓ

તરફ નહતું. માત્ર ધૈર્ય સ્મરણમાં હતું. માથુસો શું કરે છે તેનો તેને ખીલકુલ ખ્યાલ નહોતો. માત્ર ધૈર્ય ભજનમાંજ ગુલતાન હતો.

જોગી જોગણની વાત ગામમાં ફેલાઈ દરેક મનુષ્ય તેઓના દર્શનાર્થે દોડા દોડ કરતાં હતાં. દરેકના મનમાં જોગીને જોગણ વિશે એટલી બધી શ્રદ્ધાની લાગણી થઈ કે, જોગીને જોગણની પવિત્ર પ્રતિમા તેઓના નેત્રો આગળથી પણ માત્ર પણ દૂર ખસતી નહોતી. જોતજોતામાં ત્યાં એટલી મેદની થઈ કે જોગીને પણ ધક્કા લાગતા હતા. છતાં તે નીચે મુજબ ગાતો હતો.

જગ બાળ પાસા તણીરે, ખેંચે સૌ નરનાર
હારી જશે હીર વીનાનો, પાડે ચતુર પોબારરે—તે.
બાગ ખીલ્યોછે ખલકનો રે, પુણ્ય અનુપમ સાર;
મોગરો ગુણ ગુણિયલ જન સુંધે, કેતકી લે કુભારરે—તે.
મોદક છે બે હસ્તમાંરે, મીષ્ટ અને વિષદાર;
મિષ્ટ જમો મણિકાન્ત કહે છે, વિષ જીવને હણનારરે—તે.

જોગીનું ગાન બંધ થયું. જોગણ અત્યાર સુધી જોગી સંબંધીના વિચારોમાં નિમગ્ન હતી. તે મનમાંજ કહેવા લાગી કે, “ શું ખરેખર જ એ જોગી દેવી પુરુષ હશે? મારું હૃદય એના તરફ આટલું બધું કેમ આકર્ષાય છે? એની શાન્ત મુદ્રાનું દર્શન થતાં જ જાણે એને જ જોયા કરીએ અને એનું મધુર ગાયન સાંભળ્યાજ કરીએ, એમ શાથી થતું હશે? એના રૂપને નિરખતાં અને એના ગાયનના શ્રવણથી તૃપ્તિ જ થતી નથી, એનું કારણ શું? એને જોતાંજ મારા મનની સ્થિતિ શા માટે બદલાય છે? ખરેખર, એ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે! એ જોગી કોણ અને હું કોણ? એનો અને મારો સંબંધ શો? છતાં પણ એ મને વિશેષ પ્રિય લાગે છે. એ ધનાઢ્ય અને

તેજસ્વી પુરુષે આટલી તરુણુ અવસ્થામાં જ સંન્યાસ માર્ગનો સ્વી-
કાર શા હેતુથી કર્યો હશે ? આ તો મહા તપસ્વી છે. કોઈ પણ
ઉપાયે એમનો વૃત્તાંત જાણવા માટે મારું મન અત્યંત અધીરું બની
ગયું છે. પરંતુ પૂછું કેવી રીતે ! હું પૂછવાનું સાહસ પણ કરું પરંતુ
એ મને પોતાનો ખરો વૃત્તાંત કહેશે કે નહિ ? કદાચિત્ એમના મનમાં
કોપનો ભાવ તો નહિં થાય ? ગમે તેમ થાય, પણ હવે તો હું ધૈર્ય
ધરી શકતી નથી. અત્યારે તો હું એમને પૂછીશ કે તમે કોણ છો ? ”

જોગણના મનમાં ઉપલા વિચારો આવ્યાં, તેના વિચારના
મનથી જોગણનું અંતઃકરણ ગદ્ગદિત થઈ ગયું અને તેના હૃદયમાં
જોગી વિશે એક પ્રકારનો અકૃત્રિમ પ્રેમનો અદભૂત ઉમલકો આવ્યો.
જમા થયેલા માણસો થોડીકવાર પુતળાની મારફત સ્તબ્ધ થઈ ઉભાં
રહ્યાં. પ્રભુના ધ્યાનમાં એકાગ્ર ચિત્તથી સ્મરણ કરતો જોગી શાંત
સુખમુદ્રા રાખી ચાલવા લાગ્યો. રાત્રીનો સમય થવા આવેલો હોવાથી
લોકો વીખેરાઈ ગયા. જોગણે મૌન વૃત્ત ધારણ કરી જોગીની પાછલ
પાછલ ચાલવા માંડ્યું.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ઉદાશ જીવન.

લલિતા શુદ્ધિમાં આવતાંજ પોતાની કાકી પાસે બેઠી બેઠી અશ્રુ-
પાત કરી રહી છે. લગ્નની અગત તેના અંતઃકરણને બાળી ખાખ
બનાવી રહી છે. લલિતા આશાને બદલે નિરાશા, સુખને બદલે શોક,
હાસ્ય ને બદલે રુદન કરી રહી છે, ચંદ્રશંકરે જે ત્રણ વખત હાસ્યથી
તેને સંબોધી હતી. તે સમજતી કે ચંદ્રશંકરનો પ્રેમ તેનું હૃદય શાકી

રહ્યો છે. અને તેમાં એકપણ બીજું લાગણી માટે સ્થાન નથી. તેના કાકાને આવી ભયંકર રીતે વર્તતાં તેણે દુઃખનો દિવસ આજે જોયો, જેમ સૂર્યની ઉગ્રતાએ એક લતા કરમાય છે, તેમ કરમાવા લાગી. લલિતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. “ મુખના દિવસ મારે આવશે ? ચંદ્ર મેળવવા શું કરવું ? આમને આમ કાકાનો વિચાર રાજનગર લામ કરવાનો રહે તો તેનું શું થાય ? ” એમ એનું મન તર્ક વિતર્ક કરતું મહાસાગરના મોઝાની માફક ઉછાળા મારવા લાગ્યું. તે ચંદ્ર-શંકર સાથે લામ ગાંઠથી બંધાવા ખુશી હતી; પણ કાકા આમ જુદા વિચારો કરે તે કેમ ખમાય ? અકળાએલી તે પાછી ફરી ખોલી ગઈ.

“ દૈવ ? ઓ દૈવ ! દયા કરો ? મારો ચંદ્ર ક્યાં છે ? ” આટલું બોલતાંમાં લલિતાની આંખમાં ઝળઝળીયાં આવ્યાં.

લલિતા મ્હાન વદને કાઢીના સામું જોઈ રહી હતી. એક દિવસમાં તેની આંખનું તેજ, તેનો હસમુખો ચહેરો અને તેનો શાન્ત સ્વભાવ નષ્ટ થયો હતો. રાજનગરનો કાગળ આવ્યા પછી તેના કાકાના વિચારો બદલાઈ ગયા હતા. તે પોતે સારી રીતે જાણતી હતી. હોઠપર હોઠ પીસી, ઝતુન ભરી આંખે કાકા સામું જોઈ રહી. તેની કાકા ધનલક્ષ્મી કેટલોક વખત થયા તેની પાસે બેસી રહી હતી તે બોલી, ‘ હું થાકી, બહેન ! તને તો જૂત આવ્યું છે; ’ એમ કહી ધનલક્ષ્મી આશ્વાસન આપવા લાગી. થોડા સમય અગાઉની લલિતા ક્યાં ? અને હાલની લલિતા ક્યાં ? હાલમાં તેનું મુખાર્વિંદ દુઃખી દયા-જનક દેખાતું હતું. તે ચિન્તારૂપી મહાસાગરમાં ગોથાં ખાતી રહન કરી રહી હતી. ધનલક્ષ્મી તેને આશરો આપતી હતી. તે સમયમાં નાવિકરૂપી મગનલાલ તેના નાવને કુખાવી દેવાના પ્રયત્ન કરતા હતા.

દિવાનાની મારફત લલિતા આમ તેમ દ્રષ્ટિ ફેરવતી હતી. નાજુક બાળા ચિંતાથી બેબહાકળા જેવી બની ગઈ હતી. તેનું ગુલાબી મુખાર્વિંદ સફેદ પોયણી મારફત રીકું પડી ગયું હતું. હજી સુધી તેના અંતઃકરણની અંદર આશાસ્પી દિપક સળગતો હતો. તે બુઝાર્ધ જવાની ચિંતાથી રડતી બંધ થઈ ન હતી. લલિતાને હરબડી ચંદ્રનો પ્રેમ યાદ આવતો હતો; તેમ તેમ વધારે જોશથી રડતી, શીર કુટતી, લલિતા દિવાનાની મારફત પછાડ ખાઈ જમીન ઉપર પડી. આથી ધનલક્ષ્મી જરા ગભરાઈ અને અતિશય ચિંતા કરવા લાગી. લલિતાની આવી દશા જોઈ ધનલક્ષ્મી વિચાર મુન્ય બની ગઈ.

લલિતાના પડવાથી જે ધડાકો થયો તે નીચે ખેડેલા મગનલાલે સાંભળ્યો. તેમનું ધ્યાન ત્રે બાજુ ખેંચાયું, તુરતજ ધનલક્ષ્મી અને લલિતા બેઠાં છે ત્યાં આગળ આવી, કચવાટથી, સ્પષ્ટ તિરસ્કારથી, મગનલાલે કહ્યું. “લલિતા આ શું ઢોંગ માંડ્યો છે? જરા વિચાર કર હવે કંઈ છેક નાની નથી.”

મગનલાલના અવાજથી લલિતા એકદમ ચમકી સાવધ થઈ, પાસે આવી મગનલાલના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને તેની આંખમાં પોતાની આંખનું તેજ રેડતાં, સ્નેહભીના દયામણા અવાજે કહ્યું, “કાકા! મારા પ્રત્યે આટલો બધો તિરસ્કાર છે. નહિ?”

મગનલાલ જરા પિંગળ્યા, ‘સાચું’ કહું? હા અને તારા પર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે.’

“મારાપર! મારાપર! કેમ? આટલે વર્ષે?”

“પહેલાં તો તું શાન્ત અને કલાગરી હતી, હવે તું તે નથી?”

“હા,” જરા ચીરડાઈ, લલિતા બોલી; “હા, હું આપની તાબેદાર છું, વળી આપની સત્રીજી છું, દીકરી જેવી છું. શાખાશ, કાકા?”

શાખાશ; મારુ આખું બાલપણ તમારે ત્યાં કહાડયું તે ભૂલી ગયા; મારા માતા પિતાએ આપને સુપ્રત કરેલી, તે પણ ભૂલી ગયા, હેં, શું તમારી મને સુખી જોવાની ઇચ્છા નષ્ટ થઈ, મેં નહોતું જાણ્યું કે, આટલે વર્ષે કાકા મારો તિરસ્કાર કરશે.”

લલિતાનો દબાવેલો ગુસ્સો બહાર નીકળવા માંડ્યો; તેની આંખો ક્રોધમાં ચમકી ઉઠી, તેના મ્હાન મોંઢાપર ક્રોધનો તિક્ષ્ણ પ્રકાશ પડ્યો. ચિન્તાએ, ક્રોધે, અશક્તિએ દબાયેલું મન હટું, છતાં મગનલાલ લલિતાનું લાવણ્ય જોઈ રહ્યા.

“તમને હું પુણ્ય માની બેઠી છું, તેમાં તમે મને આમ ડામો છો ખરું ?”

“લલિતા ! લલિતા ! આ શું ? તું ચંદ્રશંકર સાથે પરણવા માગે છે ?”

“કેટલી વાર પૂછશો ?” નીચું જોઈ લલિતાએ કહ્યું.

મગનલાલ કઠોરતાથી, દબાયેલા ગુસ્સાથી પૂછવાં લાગ્યા. “મારુ નહિ માને તો ? નહિ માને તો પછી હું જગજગ-સ્તીથી કરીશ.”

લલિતાનો ચેહેરો શીકો પડી ગયો. થોડી પળપર જે નયનોમાં ઉત્સાહની છટા દીસતી હતી, ત્યાં નિરાશા વ્યાપી. તે દિર્ઘમુદ્ધ જેવી બેબાકળી આંખે કાઠી સામું જોઈ રહી. મગનલાલના શબ્દે શબ્દ લલિતાના દિલમાં કાંટા ભોક્વા લાગ્યા. તેની આંખોમાં ઝળઝળીયાં આવી ગયાં. તેણે હાથ વતી કપાળ કુટયું, અને પછી બે હાથવતી પોતાનું મોં ઢાંકી દીધું.

“જમે તે પ્રકારે તારા લગ્ન રાજનગર કરવાના ઉદ્દેશથી હું અહીં તને પૂછવા-આવ્યો હતો.” લલિતાનો ચેહેરો ઉતરી ગયો.

તેણે ગરદન નીચી ઝુકાવી દીધી. અને તેની આંખોમાંથી આંસુની ધાર ટપકવા લાગી. તે દરમ્યાન મનમાં અનેક તર્ક ઉત્પન્ન થતા હતા, અને તેના મનને વીધી નાંખતા હતા. તેની દષ્ટિ સમીપ ચંદ્રશંકરનું ચિત્ર ખડું થતું. મગનલાલ ગુપચૂપ તેના સામું જોઈ રહ્યા, તેણે કંઈપણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ.

“બોલો, બોલો કાકા! ખરું કહો,” લલિતા શરીથી આજીજ કરતી હોય તેવા સ્વરે બોલી. “લલિતા! લલિતા! મારા આમ કરવાથી તને નુકશાન શું છે? મારી ઇચ્છા તને દુઃખી જોવાની નથી.”

“કાકા! કાકા!” લલિતા આશ્ચર્યજનકતાવતાં બોલી; “દુનિયામાં પોતપોતાની ઉન્નતિ કરવી એ દરેક માણસની ફરજ છે. જો એમ છે તો પછી ઇશ્વરે દરેકના દિલમાં પ્રેમ શા'ભાટે પેદા કર્યો!”

“જો ઇશ્વરે માણસના દિલમાં પ્રેમ પેદા કર્યો છે તો તેને સમજવા માટે બુદ્ધિ પણ આપી છે. વાસ્તે માણસે નેક રાહે જવું, એ તેની ફર્જ છે.”

“પણ આમાં બદી ક્યાં છે?”

“લલિતા! મને તારી સલાહની કંઈ જરૂર નથી. હું તારા વિચારમાં ક્ષેષ પણ ભળીશ નહિ; હું તારા લક્ષ કરે તેથી તું સંતોષ માન.” લલિતાના મીઠા શબ્દોએ તેના હૃદયમાં ચીણુગારી સળગાવી હતી; પોતાના વિચાર પ્રતિના તિરસ્કારે તેને લુભકાવી દીધો; તેનું મન લુબ્ધ થયું હતું; તેના વિચારો પ્રબળ મોજાની માફક ઉભરાવા લાગ્યા. “હજી લલિતા માને એમ લાગતું નથી. જ્યારે મેં તેના સંજનગર લક્ષ કરવાનું કહ્યું ત્યારે તેણે મારું અપમાન કર્યું. એમ વિચારમાંને વિચારમાં મગનલાલ અફસોસ કરવા લાગ્યો, “કાકા! આમ અફસોસ કરવામાં શો માલ છે? હજી બાજી હાથમાંથી છટકી

નથી. કાકા ! કાકા ! આમ વિચાર શું કરો છો ? આમ બેઠેલના હાથમાં સોંપવું, એ ઠીક નથી. વિચાર કરો. આપ સમજી છો, વડિલ છો; કાયરની મારફત અકસોસ કરવો આપને ઘટિત નથી. આમ જાણો છો તો ખરા કે હીરાકણી જ કાચને કાપે છે; તેમ પ્રેમીને પ્રેમી જ મળવો જોઈએ. દિલે દિલ મલ્યા સિવાય નકામું છે, તે કાચરના કાગળને ફાડીને ચૂરેચૂરા કરી નાંખવા જોઈએ. ”

“લલિતા ! લલિતા ! તારું મગજ ભ્રમિત થયું છે ? ”

લલિતા પોતાના કાકાની પાસે જઈ બરાઈ અને બોલી,
“કાકા ! હું મરી જમ્યા તે કપૂલ, પણ એની સાથે નહિ પરણું. ”

મગનલાલે ઘાંત દયકચ્છા હોઠ કરડ્યા, “કેમ, તને ખબર નથી કે, હું કદી પણ મારી હું મૂકીશ નહિ, ”

લલિતા હસ્યાં કરવા લાગી.

“જોહ હું કે હવે તારી ઉમેદ ખર શી રીતે આવે છે ? કાણ તને મારા પંજમાંથી છોડાવે છે ? કેમ બોલતી નથી ? મારા કહેવાનો શા માટે જવાબ આપતી નથી ? ” એટલું કહી ચુરસાના આવેશમાં આવી તેનાં બે કાંડાં પકડ્યાં.

ધનલક્ષ્મિ પુનઃ ખડખડાટ હસી. “નાથ ! આપનું કહેવું સાંભળ્યું જે કરવાનું હશે તે હું કરીશ; પણ અત્યારે તો હું મારી દીકરીને તેની મરજી વિરુદ્ધ કોમળતા હાથમાં સોંપવાની નથી. આપ રાજજામર લક્ષ કરવાના છે તે વાત હું જાણું છું. પણ અત્યારે લલિતાનું મન સ્થિર નથી, તે એક વાત; અને બીજી વાત એ છે કે, તે રાજી પુષ્પીથી તેની સાથે પરણવાની નથી તે તેને સાહવી નથી, તે વાતથી આપ અચ્ચાત નથી. આપ સાફી રીતે જાણો છો કે, લલિતાનું દિલ તેના દિલની સાથે એક થઈ ચૂક્યું નથી.

ક્રોધની જ્વાળા પગથી માથા સુધી વ્યાપી, મગનલાલનું મોં સાલચોળ થઇ ગયું. તેણે આવેશમાં કહ્યું.

“નાદાન છોકરી પોતાનું ધાર્યું કરશે; તને જનથી મારીશ, ના! ના! તારા જેવીને જનથી મારવામાં ફાયદો શો? મોત તો આ સૃષ્ટિના હુકમનો અંત છે, હજી તારે ધણું જીવાનું છે. તને જીવતી જમીનમાં દાટી તો પાપ લાગે એમ નથી.”

“મોતથી હું ડરતી નથી.” લલિતા બોલી; “મોત કેને નથી? જે જન જનમ્યું તે જવાનું છે, તે આજ નહિ તો કાલે મરવાનું છે, ઉગ્યાને આશ્રમવાનું, એ સૃષ્ટિનો નિયમ છે. આજ ચઢતી તો કાલ પડતી એમાં શું છે?”

“શું તું મોતથી ડરતી નથી? જો, જો, મોત કેમ આવે છે.” એમ કહી તેના તરફ હાથ ઉગામ્યો.

“ખબરદાર! જો એને હાથ લગાડ્યો તો.”

મગનલાલે તુરત ધનલક્ષ્મિ તરફ જોયું અને બોલ્યા, “હું એને જનથી મારી નાંખીશ.

લલિતા પળખર ચૂપ રહી. તે હાલી નહિ કે ચાલી નહિ, પણ ખીજી જ પળે તે વિકાળ વાઘણની માફક તેના હાથમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, તેણે પોતાનું માથું નીચું નમાવી ઝટ જોરથી મગનલાલના હાથ પર બચકું બંધ્યું. હઃ હઃ કરતાં મગનલાલે તેને છોડી દીધી, લલિતા નાસવા લાગી; મગનલાલે તેને એકદમ બેંચી-માંથી પકડી જમીન પર પટકી. લલિતા નિરાશ થઇ જમીન પર બેઠી બેઠી રુદન કરવા લાગી. “ઠીક છે જોઈ હું વખત આવે મને યાદ કરજો પસ્તાઉ નહિ” કહી મગનલાલ ચાલતા થયા, ધનલક્ષ્મિ શાંન્ત ચિત્તે અત્યાર લગી સાંભળી રહી હતી તે લલિતાને સાથે લઇ ગૃહકર્મમાં ચુંથાઇ.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નંદનો છુટકારો.

નંદશંકર શુદ્ધિમાં આવ્યો. તેણે હજી સુધી કંઈ પણ ખોરાક મળ્યો ન હતો. મૂર્તિ ઉપર નજર પડતાં જ તેનું આખું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. અને તેણે એક કારમી ચીસ પાડી બારી તરફ ચાલ્યો. પણ ત્યાં બારણાં બંધ દીઠા, એ રસ્તે નાશી જવાય એ અશક્ય હતું.

નંદશંકર બોલ્યો, “આપણું મોત નિશ્ચય છે! મોત-મોત આવું કૃત્રિમ મોત! બીજો છૂટકો નથી! અરે ધ્રુવર!” જે વખતથી તેણે આ મૂર્તિ દીઠી, તે વખતથી નંદશંકરના મનમાં તરેહવાર વિચારો આવવા લાગ્યા હતા. પોતે નવી આકૃતિમાં આવી પડ્યો હતો. જેમ જેમ વખત ગયો તેમ તેમ તે વધારે ચોંકતો ગયો.

આ બધો દેખાવ જોઈ નંદશંકરને ખાત્રી થઈ કે બુદ્ધિએ મને ઠગ્યો છે! પગથી માથા સુધી ધ્રુજતો નંદશંકર જૂમ પાડી ઉઠ્યો, “બસ! બસ! આ પૈસાને લીધેજ મને હેરાન કરે છે. પૈસા લીધા પછી મને જીવતો જવા દેશે; લુચ્ચા, ચોર! તું મને આ પ્રમાણે મારતાં—” પાસેના ઢગલામાં લાત મારીને નંદશંકર બોલ્યો, “બુદ્ધિ અહીંયાં બહુ ધોર કૃત્ય કરી કૃતિમ રિતે ખૂન કરેલાં તારાથી ના પાડી શકશે જ નહિં!”

તે અતિ દુઃખથી બોલ્યો, “ધ્રુવરે મારા પાપની સજા મને કરી છે. મેં મારાં બધાં સગાને વિસારી દીધા. અરે! હું કેવો અભાગી! આમ અશસોસ કરવાનો વખત નથી. મારા જીવને બચાવવાનો મારે પ્રથમ ઉપાય થોજવો જોઈએ. પણ મારે શું

કરવું ! મારે કેવી રીતે મોતમાંથી બચવું ? નથી મારી પાસે માણસ ! હવે શો ઉપાય લેવો ?” તે વિષે વિચાર કરતો હતો.

“ અરે ઇશ્વર ! મારી હાલત કેવી હતી !” તેનો ચહેરો શીકંકા પડી ગયો હતો. શરીરમાંથી લોહી ઉડી ગયું હતું, તેનું આખું શરીર ધ્રુજતું હતું. તે અનેક વિચારો કરતો મૃતિ તરફ જોઈ રહ્યો. નંદશંકરનું મગજ ગુચ્ચવાઈ ગયું હતું, શું કરવું અને શું નહિ તે તેને સુજતું ન હતું. આ સંસારી માયામાંથી પોતાનું મન ઉડી ગયું તે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતો હતો. એટલામાં તે પાછો વિચારના વમળમાં ગુંથાયો. અને પોતાના આત્માને ધિક્કારતો પ્રશ્નાતાપ કરવા લાગ્યો.

નંદશંકર બોલી ઉઠ્યો, “ પ્રશ્નાતાપ ! નહિ, નહિ, હું મારા મોત માટે પ્રશ્નાતાપ નથી કરતો. હું મારી સુખાંધના પ્રશ્નાતાપ કરું છું ” કપટ અને મોહીનીને દગો દીધો તેનો મને પ્રશ્નાતાપ થાય છે. પણ ઇશ્વર કરે અને હું આ મોતમાંથી છુટુ, અને મને તેમને મદદ કરવાનો વખત પ્રાપ્ત થાય ? તેઓ કેવી હાલત ભોગવતા હશે; આ દુનિયામાં કર્મ તેવું ફળ અવશ્ય મળે છે ! મારા કરેલાં કર્મોનું ફળ હું આજે ભોગવું છું સત્ય માર્ગે ચાલવાથી કાંઈ ભીતિજ નથી. કુમાર્ગે ચાલવાથી ડગલે ડગલે ભીતિ છે. કદી કોઈ પાપ કર્મ કરશો નહિ. પ્રભુ મને બચાવો !” નંદશંકરના હૃદયમાં ધોર આઘાત લાગ્યો. તે સહન ન થઈ શકવાથી ચીસ પડાઈ ગઈ. પોતાના જીવન પર્યંત જે જે પાપ કર્યો કર્યા હતા તે તેની સમક્ષ ખડા થવા લાગ્યા. “એ સધળાંનું પ્રાયશ્ચિત, મારા આ કૃતિમ મોત સિવાય બીજા કશાથી થશે નહિ.” એટલું બોલી જોરથી રડવા લાગ્યો. અને છેવટે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતો નિંદ્રાને આધીન થયો.

થોડીવાર પછી દરવાજો ઉઘાડી પેલો યુદ્ધો કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે ખાવાનું લઈ મૂર્તિવાળા ઝોરડામાં આવ્યો. પારણું ખખડતા નંદ જાઓ તેણે મોતની ધાસ્તી હતી તેથી તે ઝખઓ તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી.

યુદ્ધોએ તેને શાન્તિ આપી જમવાનું કહ્યું. નંદશંકર ખાવા બેઠો. જમતાં જમતાં તેના મનમાં અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થયા. અસારે લગ્નના બનેલા બનાવો તેના મનમાંથી કેમે ક્યાં જવા નથી.

તેને બબડતો જોઈ યુદ્ધોએ પૂછ્યું, ‘તમે શું વિચાર કરો છો ?’ નંદશંકર જમતાં જમતાં બોલ્યો, “કંઈ નહિ.”

થોડીવાર વિચારમાં પડી યુદ્ધો બોલ્યો, ‘હું ધારું છું કે તમે કંઈ ઉંડા વિચારમાં પડ્યા છો.’

નંદશંકર હાથ મોહું ધોતો બોલ્યો, “ધશ્વર તારી ગતિ ચારી છે !”

યુદ્ધોએ એક સ્ત્રીને મોકલી. દેવીની પૂજા કરવા સાઈ સામગ્રી મંગાવી. યુદ્ધોના હુકમ થતાંજ એક સ્ત્રી તુરતજ ત્યાંથી ચાલી ગઈ. તે થોડીવારમાં પાછી આવી. યુદ્ધોએ દેવીની પૂજા શરૂ કરી વસ્ત્રો ભુષણો ધરાવ્યા. આ વખતે દેવીની મૂર્તિ અલૌકિક બાસતી હતી. આ બધો દેખાવ નંદશંકર ધડીબર જોઈ રહ્યો. તેને અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થયા. પૂજા કરી રહ્યા પછી દરેક સ્ત્રીએ યુદ્ધોને માન આપ્યું. તુરત ત્યાં એક મંડપ બાંધીને તૈયાર કરવામાં આવ્યો. તેના મધ્ય સ્થાનમાં એક અસિકુંડ કર્યો. યુદ્ધો હવન કરવા બેઠો.

નંદશંકરને કંઈ એન પડ્યું નહિ. તેણે મન વિચાર યુક્ત થઈ ગયું હતું. તેને લય ધણો લાગ્યો હતો. છતાં તે જાણે કંઈ જાણતો ન હોય તેમ શાન્ત થઈ બેસી રહ્યો. યુદ્ધોના કૃત્યો તેની નજર આગ-

ળથી ખસતા ન હતા; તે સાથે તેને બીજા પણ કેટલાક વિચારો આવતા હતા. વિચાર કરતાં તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી. જે વખતથી તે યુદ્ધ સાથે આવ્યો, તેના અત્યાર લગીના કૃત્યો જોતાં તે તર્ક વિતર્કના મહાસાગરમાં ઝોલા ખાવા લાગ્યો. જેમ જેમ આવા વિચારો તેના મનમાં આવવા લાગ્યા તેમ તેમ વધારે ગુંચવાવા લાગ્યો.

ઝોરડામાં મ્હોટો કોલાહલ થયો. બધા ઝેદી સાથે દેવીની ‘જે’ બોલવા લાગ્યા. અને દેવીની ‘જે’ બોલતાં એકદમ નંદશંકર તરફ ધસી જઈ તેના જુના વસ્ત્રો કાઢી નાંખ્યા, તેને નવા વસ્ત્રો પહેરાવી તેના કપાળ પર કંકુની આરચા કરી. તે મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો. “અપરિચીત સ્ત્રીઓની જોડે જોગીને જોયો, જોગીને જોઈ મારા હૃદયમાં શમાટે આવી બ્રાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે? એ કોણ હશે? ક્યાં રહેતો હશે? એ સર્વ જાણવા મારા મનમાં શા માટે ઉત્કંઠા રહે છે ! ”

નંદશંકર આવા વિચાર કરતો હતો એટલામાં યુદ્ધએ, નંદશંકરને કહ્યું. “છોકરા ચાલ તૈયાર થા, આજે તારો દેવીને ભોગ આપવાનો છે.” યુદ્ધના ભયંકર અવાજથી ભોંયડું ગાજી ઉઠ્યું. ભોંયરાના અંદર શાન્તિનું સાંપ્રાપ્ત્ય છવાઈ ગયું. નંદભાઈના હાંબ મગડી ગયા, ને પગથી તે માથા સુધી ધ્રુજવા લાગ્યો. યુદ્ધએ તેનો હાથ પકડી દેવી સન્મુખ લાવી ઉભો રાખ્યો. સ્થામ આકૃતિ વાળી, લટકતી લાલ જીભથી દેવીની મૂર્તિ ભયાનક જણાતી હતી. તેને એક હસ્તમાં તલવાર અને બીજા હસ્તમાં ત્રિશુળ ધારણ કરેલું હતું. બાજુમાં પડેલી ખોપરીઓની અંદરથી નીકળતી દુર્ગંધથી મગજ ધટી જતું હતું. ઢગલા સામે નજર કરતાં ધર્માધ મનુષ્યોને કંપારી છૂટ્યા સિવાય રહે નહિ. આવો દેખાવ જોઈ નંદશંકર ગભરાઈ ગયો. આંખો

બંધ કરી મેં ફેરવી સ્તબ્ધ થઇ ઉભો રહ્યો. એટલામાં ખુદ્દાએ પુનઃ બોલવાનું શરૂ કર્યું.

“છોકરા ઇશ્વરનું સ્મરણ કરીલે, જલ્દીકર, મારો વખત જાય છે. તેથી દેવી કાપાયમાન થશે. તો મ્હોટો અનર્થ થશે.”

“અંડાલ તારી જીભથી પવિત્ર પ્રભુનું નામ લઇ વધારે દોષિત ન થા.” એટલું કહેતાં કહેતાં તેના નેત્રમાંથી આંસુ પડ્યાં. થોડી વારે મૂર્તિ સ્હામું જોઇ પાછું પગ સ્હામું જોયું હવે તેનાથી બોલાયું નહિં.

“તારી શિષ્યામણી મારે જરૂર નથી. હું કહું છું તે પ્રભાણે પ્રાર્થના કરી લે. પ્રાર્થના કરવાથી મોટી ખસો પાડી પ્રભુનું નામ લેવાની મારે જરૂર નથી. જ્યારથી હું અહીં આવ્યો છું ત્યારથી પ્રભુ મારી પાસે છે. જેઓ પાપકર્મ કરે છે, તેવાઓથી પ્રભુ દૂર રહે છે. અને તે જગોએ રહેનાર મનુષ્યોના અંતઃકરણની અંદર તેમનો વાસ થતો નથી. જ્યાં પૂન્ય નેમ હોય છે ત્યાંજ પ્રભુનો વાસ હોય છે. કદાચ હું ઇશ્વર સ્મરણ કરીશ તેથી તારા અંતઃકરણને તેની અસર થવાની નથી. પરંતુ મારી પ્રાર્થના પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા સ્વિકારશે અને તારા જેવા દુષ્ટના પંજામાંથી મુક્ત કરશે.”

“તારો ઇશ્વર તને છોડાવી શકનાર નથી માટે દેવીને યાદ કર, દેવીને ?”

“દૂષ્ટ નિર્દોષના પ્રાણ લેવાથી દેવી પ્રસન્ન થવાની નથી.”

“આજતો દેવી મારા પર ઘણાજ પ્રસન્ન થવાના છે. કેમકે આજદીન સુધીમાં મેં તારા જેવા એક સદ્ગુણ સંપન્ન મનુષ્યનું બલીદાન આપ્યું નથી. અને આજેજ આવો વખત આવ્યો છે તેથી હું અત્યંત ખુશી થયો છું.”

નંદશંકરના હૃદયમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો. અને તિરસ્કારથી બોલ્યે પાપી તારી દેવી ક્યાં છે ? દેવીના નામને કલંક લગાડનાર

નરાધમ તારાથી શું થવાતું છે? પાપી, તારા જેવા મનુષ્યો દુનિયાની અંદર ન જનમ્યા સારા છે. આવા અધોર કૃત્યેથી તારા હસ્તમાં શું આવવાતું છે? તેનો વિચાર કર, પ્રભુનો ડર રાખ કે જેથી ધૈર્ય તારા ગુન્હાઓ માર કરે. ”

“મારે મારીની જરૂર નથી. મારે તો તારું બળીદાન આપવાની જરૂર છે. માટે જીભ બંધ કરી પ્રભુને યાદ કર. ”

“ઓહ! દુષ્ટ પાપી! તારી નસેનસમાં હળાહળ ઝેર ભરેલું છે. તારું અંતઃકરણ મલિન છે. તેથી તું અત્યાચાર કરવાનોજ? કેમ?” એ હસ્ત જેડી નંદશંકર શાન્ત ચિત્તથી ઉભો રહી, ધૈર્ય સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તુરત બુદ્ધિએ તરવાર ઉગામી નંદની ગરદન પર પ્રહાર કરવા જાય છે કે “ઓ પ્રભુ! સહાય થા” કહેતાની સાથે ‘સમુર! સમુર!’ નો અવાજ આવ્યો. બુદ્ધિએ પાછળ નજર કરી તો ભગવા વસ્ત્રધારી જોગીને જોતાં ચરચર કંપવા લાગ્યો. અને પુનઃ ક્રોધાવેશમાં બોલ્યો.

“જોગટા તારે મારા કાર્યમાં આઠે આવવાતું શું કારણ છે?”

“નિર્દોષનો પ્રાણ બચાવવો એવી મારી પ્રતિજ્ઞા છે. ”

“જોગી! જોગી! મારી સંપાદક કરેલી સમ્પત્તિ છીનવી લેતાં તારી પણ તે દશા ન થાય! મારે કોઈ કાર્ય અસાધ્ય નથી. જોજો તારું પણ બળીદાન આપી, તારા ધનનો ઉત્તરાધિકારી હું થઈશ.” તે દુષ્ટ પાપી, ભયંકર કામ કરવા તૈયાર થયો, તેના હાથે આવા ધણા ભયંકર કાળાં કામ થયાં હતાં.

પ્રિય વાંચક! દુષ્ટ માણસોનું મન કદી સ્થિર રહેતું નથી. તે દુષ્ટાને પરમેશ્વરનો યદ્દિચિત્ત ડર હોતો નથી. તેઓને આવી પાપિષ્ઠ ઇચ્છા પ્રબળ થાય છે. શું તેઓ સમજતા નહિ હશે કે મનુષ્યે ધર્મ અને યશ પ્રાપ્ત નો કર્યા, તો આ સંસારમાં જન્મ લઈ ઢોરની મારક

પોતાનું પાપી પેટ ભરી જીવવું વૃથા છે ? આ કુર મનુષ્ય નિર્દોષ ઉપર આવો અત્યાચાર કરી, પોતાનું પાપી પેટ ભરવાને માટે આવા ધોર કૃત્યો કરી પૈસાસંપાદન કરે છે. અરેરે દેવ ! “હોમો જૂર્નુમેન કિમ્” લોભ અજળ વસ્તુ છે અને તેને આધિન થઈને દુષ્ટ મનુષ્યો આવું દુષ્ટ કાર્ય કરતાં કદી અચકાતાં નથી. એ દુષ્ટ લોકોને આ જગતમાં અપકીર્તિ મળે છે અને નિય કમીથી સંપાદક કરેલું ધન સત કાર્યમાં વપરાતું નથી. પરંતુ દેવ ઇચ્છા બળવાન છે ! એટલું બોલી જોગીએ ખુદાને એક હાથે ગળામાંથી પકડી બીજા હાથે તેના હાથમાંથી તલવાર ખુચાવી લઈ પાછળથી એક ઝટકે એવી રીતે માર્યો કે એકે સપાટે ખુદાનું શીર ધડથી જુદુ થઈ ગયું. એત જોતામાં તે નિર્દય ખુની સ્વધામ પહોંચી ગયો.

થોડીવાર સુધી બન્ને જણા મુંગા રહ્યાં. પછી નંદશંકર બોલ્યો, “તમે મને મદદ કરી મારો જીવ બચાવ્યો. જોગી મહારાજ તમારો મારા ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર થયો છે ?”

નંદશંકરના પ્રીક્ષા ચહેરા તરફ નજર નાખતો જોગી બોલ્યો. “શું તમે મારા ઉપર અભાર નથી કર્યો ?”

નંદશંકર આશ્ચર્ય પામીને બોલ્યો, “આભાર ! મેં તમારા પર ઉપકાર કર્યો હોય એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી.”

બંન્ને નંદ આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો ત્યારે, જોગી પોતાનું મોઢું ફેરવી હસવા લાગ્યો.

“જોગી મહારાજ ! તમે જો મારા ઉપર કૃપા કરી ન હોત તો હું મારનો મરણને શરણ થયો હોત.” બેઉની નજર એક થઈ ગઈ. નંદના મનમાં અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. થોડીવાર ચૂપ રહ્યા પછી જોગી નંદનો હસ્ત પકડી ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

૬૯ ! રંડા નિર્દોષના પ્રાણ લક્ષ્ય નહિ.

કુતરાની પુંછડી જમીનમાં ફાટે પથુ તે વાંકીને વાંકીજ રહેવાની. તેમ જે મનુષ્યોને કહેવ મઠી હોય તે તેને ગમે તેટલો બોધ આપીશું છતાં પથુ તેની પહેલી ટેવ કઢી કાળે જવાની નથી.

બાર ગાઉએ મોલી બદલે, તરવર બદલે શાખા.

જતે દહાડે કેશ બદલે, લક્ષણ બદલે શાખા.

લોક કહેવત મુજબ પહેલી ટેવ ભલી કે ખુરી તે જતી નથી. ઉછરતા કુમળા છોડને જેમ વમાવીશું તેમ વમશે, તેમ તરણ વયના બાળકોને જેવો બોધ આપીશું અતે જેવી ટેવ પ્રાપ્તિશું તેવી ટેવ પડશે. મનુષ્યે પોતાના બાળક સુધારવા હોય તો પ્રથમ તેની માતાને બોધ આપી તેનામાં સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરાવવાં જોઈએ, તેની આબુબાલુનું વાતાવરણ મિત્રતા, સંગતી સારી હોવી જોઈએ. બચ્ચાઓના શિક્ષણ સંબંધી ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. એટલા ઉપર જે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે તો ભવિષ્યની અંદર પોતાની પ્રજા ખરાબ રસ્તે જશે નહિ.

ધણે વખત ક્યો છતાં આપણે મોહીતીને બીલકુલ યાદ કરી નહિ. હવે વિના વિલંબે તે બાળુ ક્રષ્ટિ કરીશું.

મોહીતીના કામ ગામમાં એક ગૃહસ્થને ત્યાં ધણી પ્રામધ્યમથી કર્મ કરતા. તે કામચાલિશી અનીતિના માર્ગમાં ફોરાઈ પોતાના વૃદ્ધ માતાપિતા તથા પતિનો ત્યાગ કરી યૌવનના આરંભમાં ચાલી ગયેલી. તેને કમળા દુઃખ સહન કરવાનો કમનસીબ પ્રસંગ આવ્યો.

મનુષ્યોનો સમગ્ર જીવન કાળ એ છે. પથુ પકીઓ પોતાના

માળામાં સુખેથી નિદ્રા દેવીને શરણે પડેલાં છે. મજૂર વર્ગને અતિ-શય : પરિશ્રમ પડવાથી તેમના ઉપર નિદ્રા દેવીએ પૃથ્વી સત્તા જમાવેલી છે.

તરૂંથુ વયની લલનાઓ પ્રેમના ઉમળકાથી મોડી રાત્રી સુધી રસ બીની થયેલી જણાય છે. કેટલી સતિ સાધવી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની બરદાસ કરતી સ્વર્ગીય સુખ આપી રહી છે. પતિ વિયોગી પ્રેમદાઓ નિશ્વાસ ઉપર નિશ્વાસ નાંખી નિદ્રાદેવીને ધિક્કારતી, રુદન કરી કરીને ઉશીકું બીજવી નાંખતી ધણી વખત ધણી નિદ્રાને આધીન થઇ; છતાં આ નિદ્રા તે નિદ્રા નહિ પણ સ્વપ્નનું સામ્રાજ્ય હતું.

સામેની ઓરડીમાં દ્રષ્ટિ કરતાં એક નવ જુવાન સ્ત્રી અત્યાર લગન શ્રદ્ધામાં આળોટતી જણાય છે. તેનાં નેત્રો આગળ સકળ વાતો સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગી. તે તરૂંથુ સ્ત્રી બગાસાં ઉપર બગાસાં ખાતી પથારીની અંદર આળોટયા કરે છે. વસ્ત્રમાં વાયલની ગુલાબી રંગની ચોળી અને સફેદ સાળુ પહેરેલો હતો. સફેદ વસ્ત્રની અંદર ગુલાબી ગાલ જાણે ચંદની રાત્રીમાં ગુલાબના પુલની માશક ભાસતા હતા. તેવા સમયમાં આળસ મરડતી વારે ધડીએ ઉઠ બેસ કરતી હસ્ત ચરણ અદ્વાળતી ઉભી થઇ કે તરત કંપારી આવી અને તેના શરીરમાંથી પરસેવાના ઝોભે ઝોભ ફટકા હોવાથી પોતાના સાળુ વતી લુછતી તરૂંથુ લલના શાન્ત થઇ બેઠી કે પુનઃ ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા. અરેરે ! કહેતાની સાથે આળસ મરડી ઉભી થઇ, બહાલા વાંચક બુંધુ ! આ સ્ત્રી બીજી કોઈ નહી પણ રૂઝીરની સાથે રહેનાર મોહીની હતી. આ વખતે મોહીની મદનના વિકારથી સપડાયેલી હતી.

મદને પોતાની પૂરેપૂરી સત્તા તેના પર અજમાવી હતી. તેની નસેનસમાં મદનનો પ્રસાર થતાં તેનું ચીત ભ્રમિત થઇ ગયું. મદન

પોતાની સત્તા પૂરેપૂરી જમાવી રહ્યો છે. બાળુમાં ફકીરની પથારી હતી, આ વખતે નીચ લપટ મોહીની ફકીરની પાસે પોતાની મનોકામના તૃપ્ત કરાવવાને માટે આતુરતાથી ઉભી હતી. ચતુર ફકીર આ બધી ઘટના અર્ધ ખુશી અક્ષુથી નિહાળતો હતો. પરંતુ મોહીનીને તો જાણે ફકીર ઘાડ નિદ્રામાં છે એમ બાસતું હતું. બરાબર છે વિષયાંધ લપટ મનુષ્યોને તેની ખબર રહેતી નથી. તેમના વિચારો હરબીયે બદલાય છે. અને તેમના મનમાં અનેક નવા નવા તરંગો પેદા થાય છે. તે વખતે કોઈ પણ પ્રકારનું માન અપમાન કે હિંજત આપરુની દરકાર હોતી નથી. માત્ર તેઓ પોતાની મનોવાંચનાઓ તૃપ્ત કરવા પર ધ્યાન હોય છે; ફકીર સાવધ થઈ સુતો હતો. કારણ કે કેટલીક વખત પોતે જીવલેણ જોખમમાં આવી પડ્યો હતો. તેથી મોહીની ઉપર તેને પુણું બંરૂંસો નહતો, મોહીની ફકીરની પથારી પાસે આવી ઉભી રહી.

ફકીરને જોતાંજ કંપારી છૂટી, તેના શરીરના રૂંવે રૂંવામાં કમકમાં આવ્યાં. અને તેના નીચ વિચારોએ તેના મગજ પર સામ્રાજ્ય છાઈ દીધું. તે એકદમ ફકીરનો હાથ ઝાલી ઉઠાડવા તત્પર થઈ, તેને કંઈ વિચાર આવ્યો અટકી બે કદમ દૂર ખસી શાંત થઈ ફકીરના સુખને નિહાળતી જ ઉભી રહી. પાછા તેના વિચારો પલટાયા અને એકદમ ગુસ્સાના આવેશમાં બોલી બીડી.

“ હાય ! ઓ અધેરી ફકીર તારી સાથે આવીને મને કંઈ પણ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, તેમજ જે આશાએ તારી સાથે આવી તેમાંનું હજુ સુધી મારી દષ્ટિએ કંઈ પણ દેખાયું નહિ. તારી સાથે આવવાથી મને સુખની પ્રાપ્તિ થશે એમ ધારી તારી બવિધ વાણીના ઉપર વિશ્વાસ રાખી તારી સાથે આવી. છતાં હજુ સુધી

લેમાંનું કંઈ પણ તે મેળવી આપ્યું નહિં. અને ઉલટા સિરસકાર કરી મારા સાસુ ધિક્કારની નજરે જુએ છે. બે વખત મેં તારી સાથે આવીને શું બાળ્યું ? કંઈ નહિ. તારે આવી રીતનું દુઃખ દેવુંતું તો મને લાવવાની શી જરૂર હતી. વગર બોલાવે તારી પાસે આવું છું તેનો તું ખ્યાલ કર, મારી ખીલકુલ કદર તને થતી નથી. તો તેનો બદલો તને મારાખર આપીશ. (કોમ્પ્લેક્ષમાં આવી જુસાઈી બોલી.)

ઓ ! નાહન, ફરીર, તારી મીઠી નિદ્રાનો ત્યાગ કર, અને તારી પાસે આવેલી મોહીનીની આશા સફળ કર, મારા બળતા હૃદયને શાંત કર, મારી મનોવૃત્તિઓ સ્થિર નહિ હોવાને લીધે મારું શ્વ ચળિત થયેલું છે. ઝેરી પવન મારી નસોનસમાં પ્રસરી રહ્યો છે. ઓહ ! નીચ ફરીર તું અને સતાવે છે, તારા કૃત્યનો બદલો હમણાંજ આપું છું. કહી મોહીની ફરીરના હાથમાં ઝાલવાનો ઠંડો લાગે આવી. જેવો બે હાથથી હચકી ઠંડો મારવા જાય છે કે તરત ફરીરે છઠ્ઠી તેના હાથ ઝાલ્યા અને પુનઃ બોલી ઊઠ્યો.

“ મોહીની વિચાર કર, મળવારના સુખની ખાતર પ્રાણ હસ્તાઈી સંસ્કારની ગુન્હેગાર થાય છે. ” તારા ગુસ્સાને શાંત કર, મનને કાબુમાં રાખ, નાહમી શીસાદ કરવાઈી દુઃખમાં આવી પડીશ.

દુઃખી થવાનું હવે ખીલકુલ રહ્યું નથી. તેજ મને ફોર દીધો, જો હું તારી સાથે આવી ન હોત તો હું મારા મન માનતા સુખો મેળવત, પણ તેમાંનું કંઈ પણ તારાથી થઈ શકતું નથી. મારી કોઈ પણ ઉમેદ બર આપી નહિં. છતાં હજુ પણ મને લાહર જણાવેલો નથી. બસ હવે તો હું તારુંજ પુન કરીશ.

પ્રિયત્વો ! કોરો મેં હૃદય આપ્યું તેજ મારું પુન કરના જાહર

થાય છે, તો પછી કોણે માટે જીવણુ ધારણુ કરવું ? પ્રિયે મારી-
હૃદયહારીણી ! હું હતભાગી છું. મારે લીધે તું ખુની બની દુઃખી
શામાટે થાઓ છે ? તારા હૃદયને ક્લેશ સાગરમાં ડુબાવવું તે કરતાં
મહારે મરવું વધારે સારું છે. મારા મૃત્યુથી તારા બધા દુઃખો દૂર
થશે અને તું આનંદથી મોજ કરીશ.

મોહીની આ સાંભળી બોલી; હૃદયેશ્વર ! મારી સાથે આપ
વિશ્વાસઘાતી અને નિષ્ઠુર શામાટે થાઓ છો ? પ્રાણનાથ ! જેને
મેં હૃદય અર્પ્યું તેજ મારા પ્રિયતમ દૂર થાય તો પછી શામાટે મારે
કેના સારું મારા હૃદયમાં દયાને સ્થાન આપવું જોઈએ ? લજ્જા
અને અભિમાનથી તેનું હૃદય દગ્ધ થવા લાગ્યું. તેણે એવો જ નિ-
શ્ચય કર્યો કે; હવે હું દેશમાં જઈ મારું મુખ કોઈને શું બતાવીશ ?
ફરીરને જોઈ મોહીની પ્રેમાન્ધ બની છે. તેના હૃદયમાં ફરીર સિવા-
યનું કોઈ પણ સ્થાન ખાલી નથી. તે અન્ય મુખોને વિષવત ગણે
છે. મોહીની ત્યાંજ ઊભી રહી અપ્રસોસ કરવા લાગી. ફરીરને જોઈ
તેના હૃદયમાં દયાયક્ષો વિરહરૂપી સમુદ્ર ઉભરાઈ આવ્યો. પોતાની
મન્દિરના વિકારને રોષી શકી નહિ. મોહીનીનો પ્રેમ તેના તરફ વધુ
ઢળવા લાગ્યો. તેનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. તે બન્ને હાથે નેત્ર
મસળવા લાગી, ઉચું જોતી ઊભી રહી. મોહીનીનો દયાજનક દેખાવ
જોઈ ફરીર બોલ્યો; પ્રિયતમે ! હું તને કેટલી ચાહું છું તેનું વર્ણન
કરવા કવિ પણ અસમર્થ થાય ? તો હું મારા મુખેથી શી રીતે
કહું ? તેણે પુર્વેનો વૃતાંત યાદ આવ્યો. અને ગુસ્સામાં કહ્યું; દૂર
થાઓ ! અવિશ્વાસિની ! તેજ મારા હૃદયમાં અગ્નિ સળગાવી છે.
૬૯ ! તારા જેવીના મીઠા વચનોથી લલચાઉં તેવો નથી. “ સ્ત્રીઓનું
જાળજી, વાંદરા જેવું હોય છે; તે હું સારી રીતે જાણું છું. છટ છટ !

વેળળી થા ! તું સર્પીણી છે; ” એટલું સાંભળતા તો મોહીનીએ વાધણની માફક તરાપ મારી ફફીરને ગરદનમાંથી પકડી જમીન ઉપર પટક્યો. અને છાતી ઉપર ચઢી બેસી, ક્રોધાવેશમાં બોલી, નીચ તું મને સર્પીણી કહે છે. તેં ત્હારું અપમાન કર્યું છે, હે, તેનું ફળ ભોગવ. એમ કહી તે દુષ્ટ રંડા ફફીરનું ગળું દબાવવા જાય છે કે, પુરતજ “ દુષ્ટ રંડા નિર્દોષના પ્રાણુ લઇશ નહિ. ” નો ગેબી અવાજ કાતે પડતાંજ. મોહીની ભયભીત થઈ, અને અવાજ ક્યાંથી આવ્યો તે જોવા પોતાની દ્રષ્ટિ ફેરવી. પુરતજ ભગવા વસ્ત્રધારી સ્ત્રી તેની નજરે પડી. આથી મોહીની ગુસ્સાથી કંમ્પતી કંમ્પતી તેની તરફ જોવા લાગી. એ જોતાંજ બુદ્ધિમતી જોગણુ સમજી ગઈ કે, તેનું ચિત્ત ચક્રોળે ચઢ્યું છે. તે ફફીરના સ્વરૂપ ઉપર આસક્ત થઈ છે. પરંતુ હૃદયના ભાવને છુપાવી જોગણુ ક્રોધાવેશમાં બોલી, દુષ્ટ રંડા ત્હારે કદી પણ આ ફફીર સાથે વાત કરવી નહિ. એમ કહેતાંજ મોહીનીને લાત મારી નીચે પાડી દીધી. જોગણુ ફફીરનો હાથ ઝાલી ઉભો કર્યો. પોતાનો જીવ બચવાથી જોગણુનો ઉપકાર માનતો ફફીર શાન્ત થઈ ઊભો રહ્યો. મહાનમાં શાન્તીનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું. ત્રણે જણુ મૌન ધારણુ કરી ઊભાં રહ્યાં. અસ્તુ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પ્રેમાફગાર.

ખરેખર મધ્યાહ્ન સમય થવા આવ્યો છે. વૈશાખ જ્યાં મહીનાનો સખત તાપ પડે છે. નીચે જમીન ઉપર પગ સુકી શકતો નથી. ઉપર આકાશ બળી રહ્યું છે. આવા સખત તાપમાં ચંદ્રચંદ્ર

પોતાના મહાનમાં પ્રેમ જ્વરથી પીડાતો હતો. તે લલિતાને હૃદયમાં સ્થાન આપી ચુક્યો હતો. ચંદ્રશંકર ! હૃદયની વેદના શી રીતે સહન કરી શકે ? તે બાળક હતો, તેણે લલિતાને પ્રેમ વેચ્યો હતો. પોતાનું હૃદય પરાધિન કરી ચુક્યો હતો, તેણે લલિતા સારું અસંખ્ય દુઃખો વેઠ્યાં, છતાં તે દુઃખમાં દબાયો છે. ક્યારાયો છે. આજે તેના દુઃખની સીમા નથી. તેના નેત્રમાંથી દુઃખાશ્રુની મુશળ ધારા વહે છે !

લલિતાનું મુખ જોયું ત્યારથી ચંદ્રશંકરનું હૃદય તે ભોહ ચુબક તરફ દોરાયું. તેનાં નેત્રમાં પ્રેમબિંજ રોષાવાં લાગ્યાં. વાંચનાર ! તમે કહો જોઈએ, એ શું થતું હશે ? અને પ્રેમ શું ? તમે કહી શકશો ? હું તો એટલુંજ કહીશ કે કામદેવનો અન્ય અવતાર અને અપ્સરાનું દિવ્યસ્વરૂપ વિસરાવે તેવી મનોહર મૂર્તિ, લલિતાને જોઈ ચંદ્રશંકરને મોહ લાગ્યો ! તેજ ક્ષણથી તેનાં નેત્ર કમળો લલિતાના દર્શન માટે તૃપાતુર થઈ રહ્યાં. તેમ તેમ તેનાં હૃદયમાં પ્રેમનો અમ્મિ વિશેષ પ્રજળવા માંડ્યો. અને વિયોગથી તેનું હૃદય ફાટવા લાગ્યું.

વાંચક મહાશય ! “ એક અતિ પ્રભાવશાલી વિશ્વામિત્ર નામના ઋષિએ એક સમયે ગોમતીને કાંઠે અગાધ તપશ્ચર્યા કરવા માંડી હતી. તે વખતે એ તપથી ઈદ્ર રાજાને, પોતાનું રાજ્ય જવાની બીતી ઉત્પન્ન થઈ, તેથી ઋષિનું તપ ભંગ કરવા સારું મેનકા નામની અપ્સરાને મોકલી, તેના દિવ્યસ્વરૂપને જોતાંજ ઋષિ તેની પ્રેમ જાળમાં ફસાઈ ગયા. તો પછી શું ? સ્ત્રીઓના સૌંદર્ય સ્વરૂપ આગળ શું કહું ! ” પ્રેમ કેવી અજબ વસ્તુ છે ? એજ નિષ્કુર પ્રેમને લીધે જળ વિના ટળવળે છે. એજ નિર્દય પ્રેમને લીધે રાજ-વૈભવનો ત્યાગ કરી ખભે ઝોળી બરાવી, ધરોધર અહાલોક જમાવતા સૂતો રાત આચડે છે.

અંદરથી ઠર ઠર આજે પુનઃ વિયોગાગ્નિમાં દગ્ધ બની મર્યો છે. “ અરેરે ! હું કેવો મુખ ! કે મેં અન્ય બાલિકાપર આટલો બધો પ્રેમ ઢાળ્યો. કમળ નયને ! તારું હૃદય કેટલું ખિન્ન થયું હશે ! તને કેટલું દુઃખ થતું હશે ! બહાલી ! હવે તને ક્યાં જોઈશ ? ” એમ અનેક પ્રશ્નાત્મક કરતો રસ્તા પરના ભવ્ય મકાનની બારીએ એક તરુણ પુરુષ લમણે હાથ દબાવીને વિચાર સાગરમાં તણાતો આપણી નજરે પડે છે. તે વિચારમાં ને વિચારમાં પુનઃ બોલી ઊઠ્યો.

જખમ એવી કટારીના, પીછાનો છે પડ્યા જેને;

અમારા કાળની કહાણી, સુણીને શું તમે કરશો ?

જેને પ્રેમની કટારીનો ધા લાગ્યો છે. તેનેજ વેદનાની ખબર હોય છે. વીંછીની વેદના જેને વીંછી ડાબ્યો હોય તેજ જાણે છે. પ્રણયીની વેદનાને વંઝા શું જાણે, તેમ પ્રેમની ખબર, પ્રેમનું દુઃખ ખબર પ્રણયીઓ જાણે છે. પ્રેમના કટારી છગરમાં લાગ્યાં છતાં તેની બીલકુલ ખબર પડતી નથી. પણ તેની મીઠી મેળ પ્રણયીઓનેજ હોય છે. પ્રેમહીન મનુષ્યો તેના માર્ગને શું પીછાને ?

પ્રેમ તારો રાહ ન્યારો છે. તારી મીઠી મીઠી લહેરોમાં હળરો જન તારા મર્જીમાં જુલા પડ્યા છે. કંટક અને કાંકરાની શ્યાપર આમોઘટાં આપની નજરે પડે છે. રત્નની પરિક્ષા ઝવેરી સિવાય થતી નથી. તેમ પ્રણયીઓ દુઃખના દાવાનળ પર ચઢી આખરે સુખ અને ચોખ્ખા પ્રેમને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ દુરાચારી મનુષ્યો પ્રેમના નામને કલંક લગાડી પ્રેમી બનવાનો ઢોળ કરી તે તરફ જવાની છુપા કરે છે. તેઓ પુરુષ વિચાર કર્યા વગર તે રસ્તે જાય છે, અને આખરે જુલા પડી ઠેર ઠેર ઠોકરો ખાઈ અથડાતા આપણી નજરે પડે છે. જે સોમથી ડરે છે તે ખંજરના ધા કઠો સહન કરી

શકવાનો નથી. જે પાધર જતાં હરે છે તે વેરાનમાં શ્વે રીતે જમ શકશે ? જેના અંદર પ્રેમનું બીજ નથી તે સનમના સંગે શું રમવાનો હતો. સનમના સીતારાને ચુમવાને માટે ખરા જીગરની જરૂર છે.

ચંદ્રશંકરનો ચેહેરો શાંત અને ગંભીર હતો. લલિતાના પ્રેમે તેના અંતઃકરણમાં અમૃતસિંચન કર્યું હતું, તેથી તેનું મન તેના તરફ દોરાતું હતું. તેણે પોષાકમાં માત્ર સાદો ઝમો ધારણ કર્યો હતો. તેના લલાટ પરથી તે ક્રોધ દઢ વિચારનો માણસ હોય એમ સ્પષ્ટ બાસતું હતું. તેના શરીરનો બાંધો મજબૂત અને તેનાં અંગ કસા-યલાં માસતાં હતાં. ત્હેનો ગૌર ચેહેરો, વિશાળ લલાટ, અને ઝીણી આંખ, તેની સુખસુદ્રાપર કંપક ગર્વની છાંયા સ્પષ્ટ જણાતી હતી.

વિધાતાએ લલિતાના અંગમાં એવી વિલક્ષણ મોહકતા મૂકી હતી કે, જેની દૃષ્ટિએ તે એકવાર આવી કે સદાને માટે તેના અંતઃકરણમાં વાસ કરી કાયમ રહેતી. તેના શરીરનો અમુક ભાગ કે અમુક અવયવ વિશેષ સુંદર હોય તેમ નહતું. પરંતુ તેના શરીરના સર્વ ભાગ પ્રમાણસર હતા, તેનો ચેહેરો બબકાદાર અને સામીને આંજી નાંખે તેવો હતો.

આકાંક્ષામાં સુખે ઝળહળી રહ્યો હતો. તેના ઘવળ પ્રકાશથી પૃથ્વી સ્નાન કરી રહી હતી. ચંદ્રશંકર કંપક પ્રેરણાથી વિચારમાં ને વિચારમાં પુતળાની માફક સ્થિર ઉભો રહ્યો. ક્ષણ બર તેનાં હોંશકોશ ઉડી ગયા. છતાં તેની આંખો પ્રેમ અને આનંદથી થન થન નાચતી હતી. તેથી સુખસુદ્રામાં અપૂર્વ ઉત્સાહ બાસતો હતો. તેનાં હૃદયમાં લલિતાના વિચારોએ વિજળીની ત્વરાથી પ્રવેશ કરી દીધો હતો. તેનાં હૃદયમાં વિરહરૂપી સમુદ્ર ઉભરાઈ આવ્યો. અને તે આશ્ચર્ય અકિન્ન થઈ બેસ્યો. લલિતા, લલિતા, શું તારો સ્નેહ, તારા વિયો-

મથી મારું અંતઃકરણ વિધાઈ જાય છે. પ્રભુની માયા તારી કોમળ કાયાના અંદર સમાએલી છે. હે દીન દયાળ પ્રભુ તારા રંક બાળક પર કૃપા કર, ધન્ય છે દૈવ ! તને ધન્ય છે. તમે સૃષ્ટિનું પોષણ કરવા સારું ફલાન્ન ઔષધિઓ સ્ત્રજ્યાં; રંક બાળકોના જીવનાર્યે જન્મતાં અગાઉ તેમની માતાના સ્તનમાં પ્રેમમય સ્ત્રજવ્યું. હે દયા નિધાન પ્રભુ મારા સર્વ દોષોને નિવારસો. હે પ્રભુ તારી કૃપા વિના મારા હૃદયનું દુઃખ ટાળનાર કોઈ નથી. એમ અનેક તર્ક વિતર્ક કરતો નિચે મુજબ ગાવા લાગ્યો.

શું જાણે દુરાચરણી, પ્રેમને શું જાણે દુરાચરણી;
કાંઠા સુધી ભર્યું ધૃત તદ્દપી, સ્વાદ ન જાણે બર્ણી. પ્રેમને શું જાણે-
સરસ રીતે શાક વધાર્યું, ચાખે શી રીતે બર્ણી;
બીતર માંહે અગ્નિ રહે પણ, કળી શકે નહીં અર્ણી. પ્રેમને શું જાણે.
ઉપરનું કાવ્ય બોલી રહ્યો. ચિંતાથી તેનું હૃદય બળવા લાગ્યું.
તેના તેજોમય મુખાર્વીદ પર ઉદાસીનતાની છાયા જવાઈ હતી. તે
વિચારમાં ને વિચારમાં શાંત થઈ બિભો રહ્યો. કે તેની માતૃશ્રી
રસોષ તૈયાર થયેલી હોવાથી જન્મવા બોલાવવાને આવી! એટલે
અંદ્રશંકર પોતાની માતૃશ્રી સાથે બોજન કરવા સારું ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

મુઠી વચ્ચે સોપારી.

સુધરે તે બગડે નહિં, બગડે નહિં તે સુધરે.

આપો આપ સ્વભાવમાં, મુરખ મન તે ઝધડે. પુદ્ધિસાગર.

મોહીનીના મનમાં એવી આશા હતી કે, ફરીર સાથે ભમણ

ઠરવાથી કેક દિવસે પોતાની મુરાદ બર આવશે; પરંતુ એકે દિવસ તેની એ આશા સફળ થઈ નહિ. તે સૌન્દર્યમાં તથા વિસ્તૃત બરપુર હતી. છતાં તેનાં આચરણો સારા ન હતા તેની મનોવૃત્તિઓ સ્થિર નહોતી. તે હમેશાં હજારો નવા નવા તરંગો ઉઠાવતી, તે એટલી સીમા પર્યન્ત કે એક સમયે પોતાનો દુષ્ટ વિચાર સ્પષ્ટરીતે દર્શાવ્યો. જેનો ફકીરે તિરસ્કારથી અસ્વિકાર કર્યો; જેના પરિણામે ફકીરને મારી નાંખવા તત્પર થઈ, જોગણે તેનો જન બચાવ્યો. ત્રણે સ્તબ્ધ થઈ ઉભા રહ્યાં હતાં. તે આપણે ગત પ્રકરણમાં જાણી ગયા છીએ, છેલ્લા અંત સમયે બચાવનારનો આભાર માનતો ફકીર મંદ સ્વરે બોલ્યો.

“ તમને હું સાક્ષાત્ દેવી સ્વરૂપ જોઈ છું; આપે મારા પર અત્યંત કૃપા બતાવી મારો જન બચાવ્યો. નહીં તો મને કોણ આશ્રય આપત, કેની પાસે જઈને મદદ માંગત. આપના સિવાય મારો જન બચાવનાર કોઈ હતું નહિ.”

તેને આશ્વાસન આપતી જોગણ કહેવા લાગી કે, મુરશીદ ! તમારે આવા ક્ષુદ્ર વિચારોને હૃદયમાં સ્થાન આપવું બાજબી નથી. ઇશ્વરની કૃપાનો અનાદર કરો છો જેથી મારા હૃદયમાં ધણેજ ખેદ થાય છે. “ આ જગતમાં જેનું કોઈ નથી તેનો ઇશ્વર છે. ”

જોગણના આશ્વાસન હાયક શબ્દોના શ્રવણથી ફકીરને ભાસ થયો. થોડીવાર સુધી તો કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે જોગણના સુખ સાસુ એકાગ્ર ચિત્તથી જોઈ રહ્યો.

ફકીરને બચાવનાર જોગણે ફકીર સામેથી પોતાની દ્રષ્ટિ ફેરવી મોહીની તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં ક્રોધાવેશમાં બોલી બોલી.

વિષયને પ્રકાશિત કરનાર નીચ દગાબાજ લંપટ સી, વિચાર

કર ! “ પ્રાણી મનને પેદા કરનાર ઇશ્વર છે. ” જેથી તારા કૃત્યોનો ખ્યાલ કર, નહીં તો અવશ્ય પ્રભુ તારા કૃત્યનો બદલો આપશે. માટે વિચાર કર અને વધુ દોષીત ન થા.

શું હું આમ તારા કહેવાથી દોષીત થવાની છું. નહીં નહીં કદી નહીં. દેવી ખરેખર તું દેવી નથી પણ જંગલની વંતરી છે.

ચુપ કર નાદાન. બેઠમાન શયતાન તારી લવારીને હું તારો પુરેપુરો વૃત્તાંત જાણું છું. નીચ દગાબાજ કુલટા બોલ તારી સાથેનો બીજો પુરુષ ક્યાં છે ? જોગણના રોશ બર્યા વાઝથી મોહીની થર થર કંપવા લાગી. ડરની ભારી મોહીનીએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. જેથી રોષયુક્ત જોગણી બોલી. કેમ ચંડાળ ! કેમ જવાબ આપતી નથી. આથી મોહીનીને ચોક્કસ ખાતરી થઈ કે, આ જોગણ કોઈ પુર્વની મારી શત્રુ છે. તે મને મનાવ્યા સિવાય રહેશે નહીં. માટે તેને કહ્યા સિવાય આલે તેમ નથી. કારણકે તે અંધારા દરેક છુપા ભેદો જાણતી હોય એમ લાગે છે. નહીં તો તે બીજા પુરુષની વાત શું જાણે માટે ચાલે હું તેને સાચે સાચું કહું એમ વિચાર કરી પોતાના મનને ધિરજ આપતી શાન્તીથી તીચે મુજબ કહેવા લાગી.

દેવી ! આખું જે પુરુષ વિષે મને પુછો છો તે પુરુષ બાર માસ થયા મારા દાગીના લઈ નાશી ગયો છે. તેનો હજી સુધી પતો મળ્યો નથી.

હા ! હા ! હું સારી રીતે જાણું છું કે તું બી બદમાસ સ્ત્રી છે. તારા અંતઃકરણમાંથી હજી મલિનતા દૂર થઈ નથી. તારું હૃદય હળાહળ ઝેરથી ભરેલું છે. બિચારા નિર્દોષને ગુન્હેગાર કરાવે છે ? પરંતુ કોઈના કહેવાથી કોઈ પાપનું અધિકારી થતું નથી. પોતાના

કર્મો કરીને નર્કના અધિકારી થામ છે. પ્રિત્તાચણી નો તમા પ્રવિન ક્ષીરના દાખલાથી વિચાર કર, શું તે પોતે નર્કનો અધિકારી થતો હતો ? નહિં નિર્દોષને દોષિત કરનાર તારા જેવી કુલટાથી શું થનાર છે. “ સત્યનો ખેલી શ્રીરામ છે તારા જેવી કુલટાના કષાળમાં હામ છે. ” આથી મોહીનીને ધણો ગુસ્સો ચઢ્યો, તેની આંખો લાલચોળ બની ગઈ અને ભવાં ચઢાવી પુનઃ ક્રોધાવેશમાં બોલી.

સુપ્રકર, ધર્મના નામે ઢોંગ કરનાર તારા જેવી ભામટીઓ આ દુનિયાની અંદર બહુ બટકે છે. સતી હોત તો પતિને તજી તરણ વ્રમમાં જોગણ બની આમ રખડેજ શાની ? ખરેખર તું જોગણ નથી પણ કોઈ ભામટી છે. કુલટા ખોલતાં પ્રહેલાં તારી જીવંતને સંભાળ, હું કોણ છું તેનું તને જ્ઞાન નથી. તેમજ મારે ઝોળખાણ આપવાની હાલ જરૂર નથી. પણ સમય આવે તને બતાવીશ. નાદાન તારી પાસે ભેદ ખોલવાથી ફાયદો નથી. મારું રખડવાનું કારણ તારા જેવી કુલટાઓના પંજમાંથી નિર્દોષને છોડાવવાનું છે.

હા, હું બરાબર સમજું છું. આજકાલ જમાનાની અંદર ધર્મને નામે ઢોંગ કરનાર તારા જેવી લુચ્ચીઓ પોતાનું કાર્ય સાધવાને અનેક વેશ ધારણ કરી આમ રખડતી નજરે પડે છે.

તારી આંખની અંદર કમળો છે, એટલે બધે પ્રીતિ જ દેખે છે. મખરદાર એક મણ શબ્દ આગળ ભેલી તો તેજ કણે તારા પ્રાણ ફરીશ. તારી ધમકીથી કંઈ ડરી જઈ તેમ નથી. મારી ધમકા તેજ મારે સુખ છે. તારા અટકાવવાથી કદી મણ અટકીશ નહીં.

મરે કુશ્મ ! ખોલતાં તારી જીવ્યાન દેમ બંધ થતી નથી. તારા આંટલાં દુઃખો પડવા છતાં હજી તારી ત્રિશ વાસનાઓ નાણુદ થઈ નહીં. તને વિદ્યાર છે. કહ્યું છે કે “ અજ્ઞાનમ એવ મોક્ષઽયં કુતં-

કર્મ શુભાશુભમ્—” મનુષ્યને પોતાના કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવવું પડે છે. એ નિરવિવાદ છે. એમાં લેશ માત્ર શંકય નથી.

બસ કર, બહુ થયું, વધારે બોલી મારા મગજને તપાવીશ નહીં. મારે તારા બોધની જરૂર નથી. માટે બ્યાંથી આવી હોય ત્યાં ચાલી જા. વધારે લવારી કરવાથી ફાયદો નહીં થાય નાહક તારો જનન શુભાવીશ.

મારા પવિત્ર પ્રાણને હરનાર પરમાત્મા છે. તારાથી મારો વાળ પણ વાંકો થઇ શકે તેમ નથી. પણ જો કદાચ હું તારા પ્રાણ લેવા ધારું તો આજ ક્ષણે હર તેમ છું. દુષ્ટ ! બ્યાં સુધી તું હયાત છે ત્યાં સુધી આ ફરીરને શાંતીથી રહેવા દે તેમ નથી. જેથી તારો પ્રાણ લેવામાં લેશ માત્ર પાપ નથી. કહેતાંજ જોગણે મારવા સાર હાથમાંનું ત્રીશુલ ઉઠ્યું કર્યું, કે તુરતજ ફરીરે તેનો હાથ પકડ્યો અને બોલ્યો. “ ક્ષમા કરો ! મહાદેવી ક્ષમા કરો ! નર્કના કીડા નર્કમાંજ મરવાના છે. ” ફરીરનું વાક્ય સાંભળતાં જોગણ શાંત થઇ, અને ફરીર સામે જોઈ પુનઃ બોલી.

મહાપુરુષ ! તારે આ સ્ત્રીની શી જરૂર છે. નાહક આ પાપણી સાથે રહી પાપનો અધિકારી થાય છે. ઇશ્વર ભજન કર, અને પાપ-ણીની સંગતનો ત્યાગ કરી તારી પવિત્ર દેહનું કલ્યાણ કર.

દેવી, તેનો સંગાથ છોડવાથી મને બહુ નુકશાન છે. આપ બેઠી વેશથી ફરો છો, તેવોજ હું છું. મારો બેઠ હાલમાં ખુશ્બો કરવાની જરૂર નથી. સમય આવે સર્વ જાણી લેવાશે, આપ મને ઝોળખતા નથી, પણ આપને હું બરાબર ઝોળખું છું. માટે મને તેની સાથેજ રહેવા દેવાથીજ તમને અને મને બન્નેને ફાયદો છે. બન્નેનો પરસ્પર વાર્તાલાપ સાંભળી મોહીની ગમરાઇ અને બોલી.

‘ હાય ! આતો સુડી વચ્ચે સોપારી ’ ના ઉદ્ગારો તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. તરત જોગણુ ફફીરને નમન કરી ચાલતી થઇ.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

નિરાધાર લલિતા.

મગનલાલના સ્વભાવથી કંટાળી ધનલક્ષ્મી પીયરમાં જઈ વસી ધનલક્ષ્મીમાં સહયુજનો આવિરભાવ હોવાથી, તેના માતા પીતા તેનો સારો સત્કાર કરતા હતા. જેથી તે પીયરમાં રહી પોતાના દિવસો નિરગમન કરવા લાગી. આથી બિચારી લલિતા એકલી પડી, તેને આશ્વાસન આપનાર નહી હોવાને લીધે ઘણી વખત મુઝાતી, પણ શું કરે, ક્યાં જાય ? ઉપર આભ અને નીચે ધરતિ સિવાય શીજી નહતું. સુખ દુઃખની વાત સાંભળનાર ધનલક્ષ્મીના ગયા પછી પોતાના દુઃખના ઉભરા કાઢવાનું એક પણ સ્થાન રહ્યું નહિં. નિર્ભાગી લલિતા કોની પાસે જઈને પોતાના દુઃખની વાત કરે; લલિતાને પ્યારથી બોલાવી કોઈ ધિરજ આપનાર રહ્યું નાહો. જેથી વારે ઘડીએ રૂદન કરી પોતાના અંતઃકરણના ઉભરા ખાલી કરતી. આમને આમ દુઃખમાં છ માસ થઇ ગયા છતાં લલિતાના દુઃખના દિવસો હજી પુરા થયા નહિં. આથી તેનું શરીર કલેશથી હાડપીંજર જેવું થઇ ગયું. મધ્યાન સમય થયો હતો. મગનલાલ પોતાના ખાનગી હોલમાં બેસી કામગીરી લખતા હતા. તે હોલની પાછળ બારી જ્યાં લલિતા બેઠી હતી ત્યાં પડતી હતી. જેથી પોતાના કામ શું કરે છે તે બારીકાથી નિહાળતી હતી. મગનલાલ કામગીરી લખી રહ્યા પછી વાંચી જોતાંજ ઠીક છે, લલિતા તારી હઠ ક્યાં સુધી રહે છે

તો બ્રહ્માર્ધ આવશે ? એમ બોલતાંજ લખેલો પત્ર કવરમાં બીડી શરનામું કર્યું. કે દુરતજ બારીએથી થેકડો મારી લખેલું કવર ઉપાડી લીધું. મગનલાલ ચમક્યા. અને લલિતાને જોતાંજ ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. છતાં પોતાનો વિચાર બળી મધ હોય જેથી પોતાના આશયને છુપાવવાને પુત્ર બોલ્યો.

લલિતા, તે કવર લાવ જોઈએ ?

પુત્ર્ય કાકાશ્રી આપ રંક બાળા પર દયા કરો પત્ર નાંખતા અમાઉથી જિયાર કરો, સાહસ ન કરતાં નિર્દોષનું રક્ષણ કરો.

પત્ર લાવ. હું તાર કંઈ પ્રશ્ન સાંભળનાર નથી. કહી આવ્યો મારી કવર કુટાવી લીધું. કે તરત લલિતા ગદ્યમદ કંઠે રૂદ્ધ કરતી કાકાની ડોકે વળગી કરમત્રા લાગી. દયા કરો ! દયા કરો ! કાકા કુમળા પુષ્પને અગ્નિમાં ન નાંખો. મારી આશાઓનો સળગતો દીપક ન બુઝાવો. મારા બળતા હૃદયને શાન્ત કરો. મા બાપ બપારે પોતાના બાળકોનો નાશ કરશે, ત્યારે દુનિયામાં વૃદ્ધિ શી રીતે થશે. આપના દયાળુ હૃદયથી આવો હૃદયબેદક પત્ર ન લખો મારી બ્રવિષ્યની આશાઓને નષ્ટ ન કરો, તમારી રંક પુત્રી પર દયા કરો આતા પીતા મને નાની વયમાં મૂકી સ્વર્ગે સિદ્ધાવ્યા, અને મારા સુખ દુઃખની દોરી તમારા હસ્તમાં મૂકી તેમના સરણ બાદ આમે તાર લાલન લાલન કર્યું. અતિશય સંકટો વેદી ઉછેરી તેનું રૂળ અપકારથી તહી બેતાં ઉપકારથી ત્રણો કે જેથી મહાન પ્રશ્ન આપનું શ્રેય કરશે. આપ જમારે સામ મારા દુઃખન બીજીશ તો તો પ્રહી મારી તાર ક્રોધ કરશે. આપના પ્રતાપથી આજ દિનસુધી સુખના દિવસો મુળમાં છે. સ્વપ્ને પણ દુઃખ જોઈું તથી. મને દુઃખના મહાસાગરમાં ન મૂકો. આજ દિનસુધીનો સ્વેદ મ્માં પ્રહી

ગયા, છેક નિર્દય ન બનો આપની દયા પર મારી જીંદગીનો સઘળો આધાર છે. તે આશા રૂપી દોરીને તોડી ન નાંખો. પ્રભુનો ડર રાખો. અને મારા બળતા હૃદયને શાન્ત કરો. આમ બળતામાં ધૂત રેડી વધુ ન બાળો. આપના હૃદયમાંથી આવા વિચારો દૂર થાવ, નિર્દોષ બાળક પર આમ પાપાણુના પ્રહાર ન કરો. એ શબ્દો બોલતાંજ લલિતાની આંખમાં શ્રાવણ બાદરવો વરસવા લાગ્યો. છતાં મગનલાલનું પાપાણુ રૂપી હૃદય બીલકુલ પીગળ્યું નહિ. લલિતાએ અનેક વાતો કહી. પરંતુ તે તરફ મગનલાલનું ધ્યાન નહોતું. મગનલાલ તો પ્રકટ ધનવાનના ધનનીજ પ્રશંસા કરી રહ્યાં છે. તેના ધનના તેજમાં અંજાઈ ગયા છે. તેમના ચરણમાં મસ્તક નમાવી રડતાં રડતાં લલિતા બોલી “કાકા ! એમાં આપનો અપરાધ નથી. મારા ભવિષ્યનો દોષ છે. જ્યારે આપ શત્રુ થશો ત્યારે પામર બાળકની શી દશા થશે. તેનો વિચાર કરો. કાકા ! ધન્યર ધન્ય. પ્રભુ નિર્દોષનું સદા રક્ષણ કરે છે.”

તને મીઠા મીઠા શબ્દો બોલતાં ઠીક આવડે છે. પરંતુ તે ખ્યાલ મારા અંતઃકરણમાંથી બીલકુલ ખસવાનો નથી. તારા ઉદ્ધતાઈના શબ્દોથી મારે હૃદય ભરાઈ ગયું છે.

હું બીલકુલ ઉદ્ધતાઈ કરતી નથી. આપની આગળ માફ જોર શું ? તેમ મારાથી આપની ઉપરાંત થઈ કંઈ કાર્ય થાય તેમ નથી. પણ આપ મિત્રની મિત્રાઈમાં અને ધનવાનના તેજમાં અંજાઈ આ અનાથ બાલીકાને ગળે ફાંસો નાંખી કુવામાં ઉતારો છો. એજ મારું દુર્ભાગ્ય છે. એમ કહેતી ગાંડા જેવી બની અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી.

હા, હું બરાબર સમજી છું. નાહાન બચ્ચાઓના મગજમાં

જે છુન બરાઈ હોય છે. તે આગળ પાછળનો વિચાર ન કરતાં પોતાની જીદને છોડતાં નથી. મારી સમજ કરતાં તારી માન્યતા બિન્ન છે. તારૂં કહેવું મારી ધ્યાનમાં આવતું નથી. તું અણસમજી અને નાદાન બચ્યું છે.

કાકા, કાકા. આપ જમે તે કહો. હું આપનાથી આમ નિરાશ થઈ મારા પ્રદ વિચારને ફેરવીશ નહિં. હું આપનાં હૃદય દુર્ગમાં પ્રવેશ કરી આપના મનને ફેરવીશ. જો ધૈર્ય ધૃષ્ટા છે, તો યાદ રાખજો. કાકા ! કે હું મારૂં ધાર્યું કરીશ. આપ બધે અત્યારે મને ટુચ્છકારી કાઢો, પણ વખત આવતાં પતાવીશ ને આપની દયાને માટે સદા ઉત્સુક રહીશ. અને આપની દયાને પાત્ર નિવડીશ. એક ક્ષણુભર આશાતું ફિરણ લલિતાના ચહેરાપર ચમકવા લાગ્યું.

લલિતા હું તારા વિચારને બિલકુલ અનુમોદન આપવાનો નથી. અને જો તારૂં શ્રેય ધૃષ્ટિ હોય તો મારા આશ્રયને તાળે લા.

મહાન પ્રભુએ પ્રાણી માત્રના અંતઃકરણમાં દયા સરજીવેલી છે. જ્યાં આપના હૃદયમાં મારા માટે બીલકુલ દયાનું સ્થાન નથી. અને મારા પ્રત્યે આપણે બધો તિરસ્કાર એજ મારા દુર્ભાગ્યનું ચિન્હ છે. કદાચ મારાથી બોલાયું હોય તે તરફ લક્ષ નહિ આપવું જોઈએ, એરૂં કહેરૂં શામ મણુ મા બાપે તો દયા રાખવી જોઈએ, મારા પ્રત્યે આવા વિચારો કરવા આપ મુજબશીને ધટીત નથી. જ્યાં જોર જુલમથી લે કાર્ય કરશે તો એનું પરિણામ વિપરિત આવશે.

ત્યારે શું તું તારૂં ધાર્યું કરવાની ?

હા, હું મારી ઈચ્છાનું સાર કરીશ, અને મારો તે વિચાર કદી ફેરવનાર નથી. મનુષ્ય પ્રયત્ન અને પ્રભુની મરજી. સંસ્કૃતમાં એક કહેવલ છે કે, “મનસા ચિન્તિતં કાર્યં કૈવલમ્બજ ચિન્તયેત્”

મનુષ્ય જે ધારે છે તેને બદલે દૈવ કંઈ જુદું જ બતાવી દે છે. તમે જે કરવા ધારો છો, દૈવ તેથી ઉલટું કરી નાંખશે ! ઇશ્વર ઇચ્છા આગળ મનુષ્યના હજારો પ્રયત્ન વ્યર્થ છે. તમારૂં ધાર્યું થશે નહીં. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે આમે બન્ને લગ્ન કરી સુખી થઈશું પણ તે કામ તમે ઉલટાવી દેવા ધારો છો, તેથી મારા હૃદયમાં શું થતું હશે. તે તો હું જ જાણું છું. અર્થાત બીજાનું દુઃખ જોઈને દુઃખી કોણ થાય છે. જેને પોતાને દુઃખનો અનુભવ થયો હોય, તેજ કાકા ! તમારો મારી બાધ્યાવસ્થામાં કરેલો ઉપકાર, હું મરણ પર્યંત ભૂલવાની નથી. મારાથી કંઈ બોલાયું હોય તો તેની હું ક્ષમા માગું છું. એમ કહેતાંજ તેના નેત્રમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. લલિતા પોતાના કાકાના મનનું અનેક પ્રકારે સાંત્વન કરતી પોતાના આશયને સ્પષ્ટ રીતે જણાવતી હતી. આ વેળાયે તેના મનમાં ભવિષ્યના વિચારો આવ્યા કરતા હતા. ગત વાતને બહુ ધા વિસારી દેવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી, કેટલીકવાર પોતાનો થયેલો તિરસ્કાર, અને પોતાની દુઃખમય સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવતું હતું.

મગનલાલ ! લલિતાનું કલ્પાંત જોઈ તિરસ્કારથી બોલ્યા છોકરી તું અતિશે નાદાન થાય છે, કેમ મારૂં કશું માનનાર નથી. હું તારૂં કંઈ પણ સાંભળવા માંગતો નથી. કહેતાંજ નોકરને બોલાવી લખેલો પત્ર ટપાલમાં નાંખવા નોકરને આપી ચાલતા થયા.

હાય ! મારા કર્મની કઠીણતાની તો હદ જ નથી. નશીબ ! આમ બોલતાંજ તે જમીન પર પડી. અસ્તુ.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

શ્રીઓતું સંપ્રહસ્થાન.

વાંચક મહાશય ! નંદશંકરને મૃત્યુમાંથી બચાવનાર બાળ જોગી તે અન્ય કોઇ નહિ. પણ તેનો બચપણનો સાથી, મોહીની સાથે ભાગી આવનાર કપટશંકર હતો. તે વખતના તેના દૂરગુણોનો લેશ માત્ર અંશ અભારે જોવામાં આવતો નથી. પણ કોઇ મહાન પુરુષ હોય એમ ભાસતું હતું. નંદશંકર અઘાપિ પર્યંત કપટશંકરને ઓળખી શક્યો ન હતો.

સડેલ પાનના સંગથી શુભ પાન વીણસાય,

કાગ સંગથી હંસલો મૃત્યુ અવસ્થા થાય.

બુદ્ધિસાગર.

મોહીનીની સંગતથી જોટલો નિંદાને પાત્ર હતો. તેથી પણ વિશેષ પૂજવા લાયક થયો છે. નંદશંકરને તેમજ અન્ય શ્રીઓને સાથે લઇ ભોંયરામાંથી બહાર ચાલ્યો આવતો આપણી દ્રષ્ટિએ પડે છે. નંદશંકર તેમજ અન્ય શ્રી મંડળ કપટશંકરને મહાન પુરુષ બાણી તેની પુઠે પુઠે ચાલ્યા આવે છે. એટલામાં કપટશંકર ખમચ્યો, અને વેશધારી ફફીરને જોઇ તેના સાસુ જોતો ત્યાંજ જીભો રહ્યો. ફફીરે તિવ્ર દ્રષ્ટિથી તેના સાસુ જોયાં કર્યું. અંતે તેને કપટશંકરને ઓળખ્યો. પ્રથમ કરતાં કપટશંકરની આકૃતિમાં અતિશય તરાવત પડી ગયો હતો. અભારે તેનું સુંદર મુખાવિંદ અને તેજસ્વી કપાળ સાસુ જોતાંજ કપટશંકરને ઓળખી વિસ્મય પામ્યો. અને ' હે ! આ શું ! ' એમ આત્મગત બોલતાંજ શાંત થઇ ફફીરે ગંભીરતાથી પુછ્યું.

“ જોગી મહારાજ ! મેં કોઇ પણ વખતે સાધુઓની સંગતમાં શ્રીઓને જોઇ નથી. અને અત્યારે તમારી સાથે તો એક શ્રી નહિ પણ અનેક શ્રીઓ છે. શું મહાપુરુષો પણ શ્રીઓને સાથે રાખતા હશે કે ? ”

આપકા કહેના ઠીક હે. સાધુ પુરુષોકા કામ શ્રીકા સંગ કર- નેકા નહિ હય. મગર બીકે રસ્તે ચલને વાલી શ્રીઓકુ નેકીકે રસ્તે લે જાને કે વાસ્તે મેરે સંગ લે આયા હું.

જખતો એહ સખકુ આપકી ચેલીયાં બનાઇ હોયગી કયું ?

નહિં ઇસમેંસે એકબી મેરી ચેલી નહિ હય, મગર જખ તક ઇનકા દિલ સાફ નહિ હોગા તખતક ચેલીયાં બન શકિત નહિ હય. મગર થોડેક દિનકે બાદ ઇનકા દિલ સાફ બી હોગા ઓર ચેલીયાં બી બન જાયગી ઇસમેં બિલકુલ શક નહિં હય !

અચ્છા મહારાજ મયને એહબી સુના હય કે સંત પુરુષકી સંગ- તસે દુર્જન સજન હોતા હય. તો એ ઔરતુંકા દીલ આપકી સંગ- તસે અખીતક કયું સાફ નહીં હુવા એહ બી તાબુબકી ખાત હય.

વાંચક ! આતે કોઇ ફકીર છે કે વેશધારી ભેદી પુરુષ છે. નહિતો આવા પ્રશ્ન પુછવાની શી જરૂર. ખશુસ આતો મને કોઇ ભેદી પુરુષ લાગે છે. ભેદ ભર્યા વાઝો હજી સુધી કપટશંકર બીલકુલ સમજ્યો નથી. તેમ તે સમજે પણ જ્ઞાનો, જેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ હોય છે. તેના મનમાં ક્રિયિત્ પાપ હોતું નથી. તે વિચારમાં ને વિ- ચારમાં ફકીર સામે દષ્ટિ કરી પરંતુ તે તો અગાઉ માફકજ ફરી ફરીને એકજ પ્રશ્ન ફકીર પૂછવા લાગ્યો. જેથી તેણે તેના ભેદને બહુ- વાની આકાંક્ષા થવાથી પુનઃ બોલી હડ્યો.

સુરશદ્દ ઇસમે તાબુબ હોનેકી કુચ ખાત નહિં હય. જસ

આદમ બહોત બખત દુર્જન કે સંગમે રહેતે હય, વોહ એકદમ પાક હો નહિ શકતા. મગર જસ બખત પાપી વાસનાઓ ઉસકે દિલમે' સે દૂર હોતી હય. યું આસ્તે આસ્તે ઓ પાક હો જાતા હય. કપટ-શંકરના બોધ દાયક શબ્દો સાંભળવાથી રૂઝીર આશ્ચર્યચકિત થયો. પુરતજ તેણે બિલ્વમંગળ અને ચિંતામણીનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. બિલ્વમંગળ જેવો દુરાચરણી પણ પાછળથી મહાન પ્રભુનો ભક્ત થઇ આ અસાર સંસારની મોહજાળમાંથી મુક્ત થઇ મોક્ષ પદને પામ્યો હતો. પ્રભુની અકળ કળાનો કોઇ પાર પામ્યું નથી. રાયનો રંક અને રંકનો રાય, તરણનો મેરૂ અને મેરૂનું તરણ એક પળમાં બનાવે છે. આવા ખ્યાલો એક પછી એક ફરીરને થવા લાગ્યા. પણ પોતાના વિચારો દાબી દઇ કહેવા લાગ્યો. બાપજી ! હું પણ તમારા જેવોજ પુરુષ છું મારે ત્યાં પણ એક ચેલી છે. મને સાધુ સંમનનો બહુજ શોખ છે. મહારાજ ! આપકા દર્શનથી મેં કૃતાર્થ, હુવાહું, માટે જો આપ મારા પર કૃપા કરી મારી પુણ્યકુટીએ પધારી મારૂ મહાન પાવન કરશે. રૂઝીર ઘડીકમાં હીંદી ભાષા અને ઘડીકમાં ગુજરાતી ભાષા બોલતો હતો. આ પ્રમાણેનું તેનું બોલવું સાંભળી કપટશંકરને શ્વંશય પડ્યો. અને આત્મગત બઠબઠવા લાગ્યો. આ કોઈ રૂઝીર નથી. પણ કોઈ છુપો વેશધારી ભેદી પુરુષ હોવો જોઇએ. તે સિવાય મને જે પ્રશ્નો પુછ્યા છે તે પુછે નહિં. શું કોઈ લુટારો તો નહિં હોય ? આતો કોઈ રૂઝીરના નામને એબ લમાડનાર ધુતારા જેવો લાગે છે. હશે જે હશે તે ખરો આપણી પાસે શું છે કે લઇ જશે. એક લંજોટી અને કદની સિવાય બીજુ કંઈ નથી. 'માયાને બો હોય છે કંઈ કાયાને બો હોતો નથી.' વાસ્તે જેમ ચલાતું હશે તેમ થશે. “ જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે. ” એ પ્રમાણે વિચાર

કરતો જોગીના વેશમાં રરનાર કપટશર પોતાની સાથે રાખેલી ઋગ્વેદ સંગ્રહ રહીરની સાથે ગયો. આગળ ફરીર અને તેની પાછળ નંદ-શંકર દશ બાર ઋગ્વેદ સાથે ફરીરના મકાનમાં દાખલ થયાં. તુર-તજ આ બધાને જોઇ મોહીનીને અચંબો લાગ્યો. અને દરેકના તરફ નિહાળી નિહાળીને જોવા લાગી. એક પછી એક એમ દરેક તરફ મોહીનીએ પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવી, દરેકને બારિકીથી નિહાળ્યા બાદ આવેલી ઋગ્વેદ સાથે જુદા વેશમાં બળી ગઇ. મોહીની અબળા નહિ પણ સખળા છે. આ નવીન દશ બાર ઋગ્વેદને જોતાંજ તેની આંખમાં અસિ પ્રજળવા લાગ્યો. પણ શું કરે ? ફરીરના આગળ તેનો એકે ઉપાય ચાલતો નહિ હોવાથી શાન્ત થઇ દરેક ચિકિત્સા જોવા લાગી, નંદશંકર અને ફરીર બેઠા બેઠા પોતાના સુખ દુઃખની વાતો કરતા હતા. એટલામાં ત્રણેના કાને કોઇના ગાવાનો અવાજ આવ્યો. આથી ત્રણે પોતાની વાતો પડતી સૂઝી ગાનાર શું ગાય છે તે તરફ લક્ષ્ય બેઠું. ગાનાર ગાતુ ગાતુ પોતાની તરફ આવતું હોય એમ આભાસ લાગવાથી શાન્ત થઇ જે સ્થાને બેઠા હતા લાંબ બેઠા બેઠા ગાનાર શું ગાય છે તે સાંભળવા લાગ્યા.

“ જૂટી જગમગી રીત હય-જૂટા સખ સંસાર;

જયસે ખાખ સુહાવના, આખિર કુછ નહિ સાર-

* * * * *
નાદાન ગાદિલ ! કિસ જહાંનપર હર દમ હય બૂલા ?

શાહો જશાન યુન યુન હર આન મારે—

અમીરો વજીરો મરીખ રહીર-કિસ જહાંનપર હરદમ હય બૂલા ?

પાયે આરામ કોઇ કયુ કર નિસ દિન પલઝિન—

અય અસમાન ! અય અસમાન ! અય આસમાન !—

નાદાન ગાદિલ ”

જોગણે પોતાનું ગાન ફરીના મહાનમાંજ પૂર્ણ કર્યું. જોગ-
ણને જોતાંજ બધાં એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા. પધારો મહાદેવી !
પધારો આપના ગાયનનો અક્ષરે અક્ષર ખરેખર સત્ય છે. હાલના
જમાનામાં મનુષ્યનું અદ્ય આયુષ્ય હોય છે. ભાગ્યેજ કોઈ સાઠથી
વધારે ઉંમર ભોગવતા હશે. “ દેવી ! પહેલાં પણ આપનો મેલાપ
થયેલો, ત્યારથીજ અંતઃકરણમાં આપનો વૃત્તાંત સાંભળવા માટેની
સ્વાભાવિક પ્રેરણા થયા કરતી હતી. આપની પરમાર્થ બુદ્ધિ અને
તરુણાવસ્થામાં ધારણ કરેલાં ભગવાં વસ્ત્રોએ મારા મનનું આક-
ર્ષણ કરી લીધું છે. અને ઘણા દિવસની પ્રેરણા આજે હું આપને
નિવેદન કરું છું. દેવી ! આપ ક્યાંથી પધાર્યા છો આપનો દેશ
કયો ? અને આપને શા માટે આટલી નાની વયમાં આ વિરક્ત
વૃત્તિનો સ્વિકાર કરેલો છે, તે કૃપા કરીને જણાવશો ? આપનો
વૃત્તાંત જાણવાથી મને અવશ્ય કાંઈ પણ લાભ થશે; માટે મને એ
જાણવાની ઉત્કંઠા થઇ આવી છે. તે કૃપા કરીને જણાવશો ? ”

મહારાજનું કરુણાન્નક ભાષણ સાંભળતાંજ, સંન્યાસિનીનું
હૃદય ભરાઇ આવ્યું. તેના મનમાં એકાએક પ્રેમાંકુરનો ઉદ્ભવ થયો.
છતાં પોતાના હૃદયને કાચુમાં રાખી કહેવા લાગી. “ મહારાજ ! હું
સંન્યાસિની છું; સર્વને સન્માર્ગ બતાવવો એ મારું કર્તવ્ય છે.
દરેકને બોધ આપવો એમાંજ ત્યાગીની મહત્તા છે. મારો વૃત્તાંત
સાંભળવાથી તમારું શું સાર્થક થવાનું છે ? ઉલટું દુઃખ ઉત્પન્ન થશે.
માટે મહારાજ મહાન પ્રભુનું ભજન કરો કે જેથી કદ્યાણુ થાય. ”
આપ બજારમાં ભજન કરતા હતા તે વખતે હું પણ ત્યાં
આમળજ હતી.

બરાબર છે પણ, એટલું કહેતાંજ કપટશંકર અટક્યો તેનાથી બીલકુલ આગળ બોલી શકાયું નહિં.

“ મહારાજ ! કેમ અટકો છો તમારે શું પૂછવાની ઇચ્છા છે ?

દેવી ! આપને તરુણ વયમાં જોગ લેવાનું શું કારણ હશે ? અને સંસાર ઉપર શાથી અણુગમે થયો હશે, તે મારાથી કળી શકાતું નથી.

કંઈ નહિં, તે આખત હાલમાં કહેવાની જરૂર નથી. વખત આવે સૌ એની મેળે સમજશે. પરંતુ આપે યુવાવસ્થામાં સંસારનો ત્યાગ કરી શા સાડે ભેખ ધારણ કર્યો છે. આપે સંસારના અનેકા-અનેક સુખોનો ત્યાગ કરી અહાલેક જગાવી ધરોધર બીખ માંગવું એ તમને શોભે તેમ નથી.

દેવી ! આ અસાર સંસારમાં ક્ષણ ભંશુર દેહનો ભરોસો રાખી શકાતો નથી. મરણનો ભય પ્રાણી માત્રને છે. એમ જાણે છે. છતાં દુનીયાના મોહ પાસમાં વળગી રહેવાનું શું કારણ ? મહાસાગર રૂપી દુનીયામાં અનેક મનુષ્યો ગોથાં ખાયા કરે છે. જવલેજ કોઈક તરીને સામે પાર ઉતરી શકે છે. પ્રભુની અકળકળાનો કોઈ પાર પામ્યું નથી અને પામશે પણ નહિં. એમ કહેતાંજ બીજી બાજુએ શોર બકોર થવા લાગ્યો. દરેકનું ધ્યાન તે બાજુ ખેંચાયું, બધા જ્યાંથી અવાજ આવ્યો તે બાજુ ચાલતાં થયાં. જોગણ દશ બાર શ્રીઓને જોઈ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ બોલી ઉઠી. “ આતો શ્રીઓનું સંગ્રહસ્થાન.” કહેતાંજ એક શ્રી બેભાન થઈ પડી હતી તેની પાસે જઈ તેણે શુદ્ધિમાં લાવવાને ઉપાય કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

હું ! શું ગયા ?

લલિતા કેટલોક વખત ગયા બાદ શુદ્ધિમાં આવી, પોતાને નિરાધાર સ્થિતિમાં પડેલી જોઈ પશ્ચાત્તાપ કરતી હતી. એટલામાં ટન ટન ટન ચારના ટકારા થયાં સાવધ થઈ જોયું તો પોતે મક્કાની બહારના ચોકમાં પડેલી છે. દરવાજો બંધ કરેલો હતો. દરવાજો લોખંડના સળીઆનો હોવાથી અંદરની બાજુએ કોણ છે તે સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. લલિતાએ રામાને જોતાં જ ખૂબ મારી પણ સાંભળે કોણ ? સૌને શેઠનો દર હતો. એટલે રામાએ જવાબ આપ્યો નહિ. આથી લલિતા વધારે ગભરાઈ અને બોલી ઊઠી.

“ઝોહ પ્રભૂ ! આ શી દશા. ” કહેતાં જ જમીન સાથે પછડાઈ. તુરત જ રામાએ દરવાજો ખોલી જોયું તો લલિતાના માથામાંથી લોહી નીકળતું હતું જે જોઈ રામાને દયા આવી, તેણે બાજુમાંથી પાણીનો લોટો લાવી લોહી નિકળતું હતું ત્યાં આગળ ધોઈ નાંખ્યું. લલિતા શુદ્ધિમાં આવવા લાગી, તેમ તેમ તે નાજુક બાજાની ચક્ષુઓ કમળની પાંખડીની માફક ખુલવા લાગી. લલિતા શુદ્ધિમાં આવતાં જ ઝબકી એકદમ ઉભી થઈ પુનઃ ક્રોધાવેશમાં બોલી ઊઠી.

અહાહા ! શું અભિમાન ! કાકાની બુદ્ધિ ધનવાનને જોઈને કેટલી બધી ભ્રમિત થઈ ગઈ છે. અરેરે પ્રભૂ ! એમને આ નિર્દોષ બાલિકા પર બિલકુલ દયા નહિ હોય, આમ વજ્ર જેવા શા સારું પ્રહાર કરતા હશે શું એમનામાં જરા પણ દયાતું બિંદુ નથી. દયાહિન કાકા તમારી પુત્રી તુલ્ય ભત્રીજાની ભુરી દશા કરવા ધારે છે. “ કાકા ! આમ શા માટે કરે છે. આમ કરવાથી તો.

આપણી પ્રતિષ્ઠા ઘટશે, આથી મારી જીંદગી એકાદ બે દિવસમાંજ ખતમ થશે, અને તેનું મૂળ કારણ આપણા કરવા ધારેલા વિવાહની મોટાણા છે.” એમ બોલતાંજ લલિતાની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યા જેવું થયું. થોડીવાર સુધી તો તે શાન્ત ચિત્તે બેસી રહી. પણ અંતે તે પાછી બડબડવા લાગી. “એ માત્ર લોભનુંજ પરિણામ છે, અત્યાર સુધી તો જેમ તેમ ગાલે તમાચો, મારી, મેં તેમનું માન સાચવ્યું છે, પણ હવે પછી શું થશે.” એવા ઉદ્ગારો કાઢી લલિતાએ માથે હાથ દબાવી નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

“જ્યાં ઇશ્વરને ભૂલી, ધર્મને ભૂલી, નીતિને ડૂબાવી, ગમે તેમ વર્તવામાં સામાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કરવાથી અવશ્ય માઠું પરિણામ આવે છે. રે કાકા ! ધર્મે જય ને પાપે ક્ષયજ ! રે ક્ષયજ !” આપણે કાકા ભત્રીજા જે હાલહવાલ ભોગવીએ છીએ, તે આપણી પોતાની મૂર્ખતાનુંજ પરિણામ છે. વિવાહ કરવો એ મોટો વિચાર થઈ પડ્યો છે. આટલું છતાં પણ જે કાર્ય હાથ પર લીધું છે, તે મૂંઝી શકાતું નથી અને તેથી દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘આતો સાપે છહુંદર મળ્યું’, ગળે તો મરે અને મૂકે તો આંધળો થાય, ’ એવી સ્થિતિ થઈ પડી છે.

રામો આ બધું શાન્ત ચિત્તે સાંભળ્યા કરતો હતો. તેને ધણીએ દયા તો આવે પણ લાચાર શેઠના હુકમને તાબે થયા વગર છૂટકો ન હતો. છતાં દયામણા શબ્દે બોલ્યો. જ્યેન લલિતા આમ કલ્પાંત શું કરવા કરે છે, શેઠનો ગુસ્સો ઘડી પછી શાન્ત પડશે એટલે પાછો તેમને પસ્તાવો થશે. અને તુરત તમને બોલાવશે.

કાકાનું નામ સાંભળતાંજ લલિતાના નેત્રોમાં કોપનો આવિર્ભાવ દેખાવા લાગ્યો. લલિતાના કોપનો પ્રભાવ રામાના હૃદયમાં એટલો બધો પડી ગયો કે, તેનાથી કશું પણ બોલી શકાયુંજ નહિ.

લલિતા પણ થોડીવાર ચૂપજ થઇ ગઇ. રામો લલિતાના મૂખ સામું ધ્યાન પૂર્વક જોવા લાગ્યો. તે એક ડગલું પણ ખસી શક્યો નહિ. અંતે તે જમ તેમ હિંમત ભેગી કરીને પોતાના માલીકને નમન કરતો હોય તેમ પોતાનું મસ્તક નીચું નમાવી ચુપ-ચુપ ચાલતો થયો.

રાત્રી પડી ગઇ, પણ થોડીવારમાંજ નભમંડળમાં ચન્દ્રનો ઉદય થતાંની સાથે અંધકારનો પ્રાતકાર થઇ ગયો. સ્વચ્છ આકાશ એકા-એક વાદળાંથી ઘેરાઇ જાય છે તેવીજ રીતે લલિતાનું મન અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કમાં ઘેરાઇ ગયું હતું. કાકાના કાઠી મૂકવાથી તેના મનમાં એક પ્રકારનું વિચિત્ર પરિણામ ઉપજાવી દીધું હતું. પરંતુ લલિતાની દ્રષ્ટિ તો પોતાના પ્રિયતમ ચંદ્રમાંજ હતી. અને તેથી દિન-રાત તેની સાથે વિવાહ સંબંધથી જોડાઇને પોતાના સ્ત્રી શરીરની સાર્થકતા કરવા માટેની તે ઝંખના કર્યા કરતી હતી. પુનઃ વિવાહ માટે વારંવાર કાકા સાથે વાદવિવાદ થતો હતો; પરંતુ તે પોતાના વિચારમાં અંત પર્યન્ત દૃઢજ રહેતી.

કાકા તમારું ધાર્યું થશે. શું તમારા મિત્રના પુત્ર સાથે મારાં લગ્ન કરશો. નહિં નહિં, તે કદી નહિજ બને. મારા ભવિષ્યનો ચનાર ભરથાર ચંદ્ર તેજ મારો સ્વામી—તરતજ પાછળથી એકદમ તેની આંખો દાખી, એકાએક આમ કોઇએ આંખો દાખવાથી તેના આખા શરીરે ધુનરી આવી; તેનું માથું ફરવા માંડ્યું; તે એકદમ તરછોડી થોડે દૂર જઇ ઉભી રહી. તેનું અંગ થરથર ધુનતું હતું, હજી સુધી તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેતી હતી, આ બધું ચંદ્ર દિર્ઘમુદ બની જોયા કરતો હતો. આખરે ચંદ્રશંકર બોલ્યો, “કોણ ? લલિતા !”

લલિતાએ ઉંચું જોયું; ચંદ્રશંકરને જોતાંજ તેની આંખમાં પ્રેમનું તેજ સ્ફુર્યું, તે બોલવા ગઇ; અચાનક તેના હાથ લાંબા થઇ ગયા; તે પડી. ચંદ્રશંકરે તેને ઉચ્છ્રી લીધી; અને જરા શાન્તિથી પુછ્યું; ‘ શું છે ? ’ એકદમ તેને વિચાર આવ્યો, ચંદ્રશંકરને પોતાની સામે ઉભેલો જોઇ. બીક ગઇ, આશ્ચર્ય પામી. હિંમતથી બોલી; “ અત્યારે અહિંયાં ક્યાંથી આવ્યા ? ”

પાછલે દરવાજેથી.

“ કેમ તમને બીક લાગે છે કે, આમ ડરતાં ડરતાં જવાબ દો છો ? ”

“ ના ના, ડર શાનો ? ચંદ્ર ધણો ચાલાક છે. કાંઇ પણ તારે કહેવું છે. શું કહેવું છે ? કહી નાંખ. ”

કાકા પર ખુબ વિશ્વાસ રાખવા જેવું નથી. ” લલિતાએ પોતાનો ડર બતાવ્યો. ‘ શું કરશે ? ’

“ આજે મારાં લગ્ન રાજનગર કરવા સંતલસ થઇ છે. ” ચિન્તાપુર મોઢે લલિતા બોલી.

ત્યારે મ્યારની તે કહેતી કેમ નથી ? શું કરવાના છે ? કર્યાં તો નથી ને ? ” ચંદ્રશંકરે અધીરાઇથી કહ્યું.

‘ ના, હજી કર્યાં નથી. ’

‘ ત્યારે તું ડરે છે શું કરવા. ’

“ ત્યારે તમે તે હાથ પર દ્યો. ” લલિતાએ કહ્યું.

“ હા, પણ એ કેમ બને ? ” ચંદ્રશંકરે પૂછ્યું.

હાય ! મારા પિતા તુલ્ય કાકા, જે મને પણ પણ દૂર ન કરે, તે મને ધક્કો મારી, મને રડતી મૂકી ચાલ્યા ગયા. ‘ એ મારું દુર્ભાગ્ય ? ’

“ આ કલ્પાંતતુ’ શું કામ ? જરા ધીરજ રાખ, ” આશ્વાસન આપતો હોય, તેમ ચંદ્રશંકર બોલ્યો.

“ ધીરજ ! ધીરજ ! જરા કહેતાં શરમ આવે છે ? ” પ્રજ્ઞતે અવાજે લલિતાએ કહ્યું.

“ પ્રિયે ! તું જરા શાન્તિ રાખ, જો, તારા કાકા શુસ્સે થયા છે, છતાં તારી કાકી તારી તરફેણમાં છે, એ તારુ સહભાગ્ય બતાવી આપે છે. ” “ મારુ સહભાગ્ય કેમ કરીને ? ” મારુ રક્ષણ કરો ! જોમ કહી લલિતાએ ચંદ્રશંકરના બંને હાથ પ્રેમપુર્વક ઝાલી લીધા. અદમ્ય કંઠે થઇ ગઇ, આંખમાં આંસુ બરાબ આવીયાં. તેનાથી બોલી શકાયું નહિ. તે મનમાં પુનઃ વિચારવા લાગી કે, જો ચંદ્રના અંતઃ-કરણના વિચાર બણી શકાય તો કેવું સારું ! થોડી વાર પછી આશ્ચર્યચકિત સ્વરે લલિતા બોલી. “ અત્યારે આવા વખતે ધીરજ રાખવી એ બનેજ કેમ ? કાકાની વાત કયુલ કરવા હું રાજી નથી. કાકા બળાતકારે મારુ લગ્ન રાજનગર કરવા ધારે છે. હું જાણું છું કે, આપ જો મારા પર ઉપકાર કરશો તો, આપના પ્રયત્નના પ્રભાવથી હું છૂટવા પામીશ. આપ જો અત્યારે મને ન મળ્યા હોત તો મારુ જીવન ટકવું એ પણ શંકાસ્પદ હતું. આપ મારા જનન પરની આશ્રિત બચાવવા આવ્યા હો, એટલુંજ નહિ, પણ મારુ જીવન ટકી રહ્યું છે. તે આપને લીધેજ. પ્રિય ચંદ્ર, આપનો ઉપકાર કદિ વિસરાય તેમ નથી. હું આપની સાથે લગ્ન કરવા ખુશી છું. અને આપે પણ તે કયુલ કરવું પડશે. ”

“ તો શું તું મારી સાથે લગ્ન કરવા તયાર છે ? ” એટલું બોલતાં ચંદ્રશંકરના આર્તકની છટા ચહેરાપર ચમકવા લાગી. તરતજ વરમાળની માફક લલિતા તેના ગળે વિટલાઇ પડી, પોતાનું

3

4

5

6

7

8

9

•

24. 2. 21. 11.

24. 2. 12. 19

માથું તેની ઝાતીપર રાખ્યું. ચંદ્રશંકર આશ્ચર્યમય મુદ્રાએ તેના સામું જોઈ રહ્યો. અને સેજ નીચા નમી ચૂંચી લીધી. લલિતા પત્થરના પૂતળાની માફક ઉભી રહી, અને બોલી.

“ ચંદ્ર ! હું ફાવી. ”

“ તું ફાવી ! શામાં ! ફાવવાનું શું ? ”

“ આપણો પ્રેમ ! શા માટે મારું હૃદય આપના હૃદયને ભેટવા ઉઠાળા મારે છે ? હું પૂર્વે કેવી હતી, અત્યારે કેવી થઈ ગઈ છું ! આપના પ્રેમની ખાતર મેં કાકાની મર્યાદાને તિલાંજલી આપી, હું આપને દોષ દેતી નથી, એ દોષ મારા પોતાના હૃદયનો છે. ”

“ તું તે મેળવી શકે તેમ છે ? ”

“ જો હું ચાહું તો મેળવી શકું ખરી. ”

“ શી રીતે ? ” ચંદ્રશંકરે પૂછ્યું.

“ શી રીતે ? તેનું જીવન ચીરીનેરતો. ”

“ તું તે મેળવશે ? ” ચંદ્રશંકર બોલ્યો.

“ જી, હા. ”

“ તો એ તદ્દન ખોટી વાત છે. તું મારા માટે જોટલી ઉત્સુક છે, તેટલોજ હું તારે માટે ઉત્સુક છું. પણ અત્યારે હવે અહીં થોભવું એ તારા અને મારા હિતને માટે સારું નથી, અને જો મારું ચાલશે તો થોડા સમયમાં તારી આશા પૂર્ણ કરીશ. ”

લલિતા ચૂપ રહી તે મનમાં પુનઃ વિચારવા લાગી, પણમર તેના સામું જોઈ રહી, અને બોલી. “ મને માત્ર એકજ આશા હતી, અને તે એ કે આપને મેળવવા તે બર આણવાને માટે મારું જમે તે થકું હોય, તેથી શું ? અને હવે કોઈની દરકાર છે ? હું ફક્ત આપના દિલ્લને ઝાંખતી હતી, મને કેવળ આપના પ્રેમની આકાંક્ષા હતી. ”

“ અહા ! તારા પ્રેમને માટે મારે શું શું કરવું પડ્યું હશે ? મેં કેાઇ પ્રકારે તને મારી કરવા નિશ્ચય કર્યો હતો, અને તેમ કરવા શક્તિમાન થયો છું. લોક સમક્ષ તો તારા લગ્ન રાજનગરના એક ધનાઢ્યના પુત્ર સાથે થનાર છે, એમ કેાઇથી ના કહેવાય એમ નથી. બલે, અત્યારે મને તેમ વાતો ચાલતી હોય પણ યાદ રાખજે કે, એક અઠવાડીયામાં તું મારી થઇશ, જે લલિતા ! ” તેણે મંદ સ્વરે કહ્યું. ખરી વાત તો એ છે કે, તું મને અત્યારે રજા આપ.

“ રજા આપવી હોત તો આટલી રકમક શા માટે કરત ? ખરી વાત તો એ છે કે, કદી મારી જીખાનથી તો જાવ નહિં કહું ? કદી નહિં. ”

“ તો તું મને અહીં રાખી શું કરીશ ? ” ચંદ્રશંકર સમજાવતો હોય એમ બોલ્યો.

અત્યારે તેનો આનંદ છાતીમાં સમાતો ન હતો. તે ખુંશનિ-જનનમાં હતી, લલિતાએ જે મુરદા બર આણવાની ઉમેદ હતી. તે પણ પૂર્ણ થશે એમ તેને ભાસતું હતું. તેની મુખમુદ્રા પર આનંદની લહરી જણાતી હતી, તે પોતાને અતુલ ભાગ્યશાળી લેખતી હતી, અને મનમાં કંઇ તર્ક વિતર્ક કરતી હતી.

લલિતા હું તને શરીથી અરજ કરું છું, કે તું મને રજા આપ. તે તો પ્રભુ જાણે કે કેવા સાચા દિલથી હું તને ચહાઉં છું. જે દિવસથી તું નજરે પડી, તે દિવસથી તેં મારા હૃદયમંદિરમાં વાસ કર્યો છે.

તકદીર એ તકદીર છે. તે કેાઇનાથી ફેરવું શરી શકે તેમ નથી. ખચર તે મને તેમ હો પણ આપે જે મારા માટે પરિશ્રમ લીધો છે. તેને માટે હું આપની સદાને માટે ઋણી છું, આપના ગુણ મેં સાંભળ્યા છે. જેને માટે મને અભિમાન છે.

લલિતા હું અહીંની થોડી વાતથી માહિતગાર છું. તને કોના તરફની હરકત છે, તે પણ મને ખબર છે. તારા કાકાને આડે આવતા કેમ દૂર કરવા, એ હું સારી રીતે સમજું છું. અને તેનાજ વિચારમાં છું. માટે જલ્દી રજા આપ.

હું નથી ધારતી કે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે માને. જો તેમને ખબર પડશે. તો ઉલ્લટ નુકશાન થશે. લલિતાએ કહ્યું.

તારી મરજી નથી તો પછી હું તે વાત તેમને કહેવા માંગતો નથી, પણ જો હું અહીં આવ્યો છું, એમ ખબર પડે તો જરૂર આપણને નુકશાન થવાનો સંભવ છે.

ચંદ્રશંકરનું આવું કથન સાંભળતાંની વાર લલિતાના મગજમાં એક વિચાર વિજળીની ત્વરાથી સ્ફુરી આવ્યો. અને ભાગેલા અવાજો બોલી. ‘ જવ, ’ કહેતાંજ ચંદ્રશંકર પાછલે દરવાજેથી એકદમ ગુપચૂપ ચાલ્યો ગયો.

લલિતાના મનમાં ચંદ્રશંકરનો વિચાર આવ્યો; તેનું દિલ તેને ખાવા લાગ્યું. તેના અંતઃકરણમાં વૃશ્ચિકવેદના થવા લાગી. ‘ મેં શું કર્યું ? ’ રજા કેમ આપી; તેણે ‘ચંદ્રશંકર’ કરીને ખૂમ મારી, તે સ્તબ્ધ પૂતળાની માફક બે બાકળી ફાટી આંખે ટગર ટગર જોઈ રહી, અને આશ્ચર્યચકિત સ્વરે બોલી. “ હેં શું ગયા ? ” કહેતાની સાથે મગનલાલ ધનલક્ષ્મીને તેડીને તેની નજીક આવ્યા. લલિતાના કાઢેલા ઉઠ્ઠાગારો મગનલાલે સાંભળેલા હોવાથી, “ લલિતા કોણે ખૂમ મારે છે, કોણે મર્યું. ” શરમાતાં શરમાતાં ‘કોઈ નહિ.’ ઉત્તર મળતાં ધનલક્ષ્મી લલિતાનો હાથ ઝાલી ઘરમાં લઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

વિચાર નક્કી કર્યો.

મોહીની જમીનપર બેઠામ પડી. આંખો બંધ કરી દીધી, અને આસોચ્છ્વાસ લેવા લાગી. કદીર જેમ એક ઝેરી નાગમૃતથી ડરે તેમ ડરી દૂર જઈ ઉભો. કપટશંકરે બચારથી ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યા ત્યારથી આ દાની દુનીયાની મોહ જળ છોડી છે. તે દૂર ઉભો ઉભો નંદશંકર થું કરે છે, તે જોતો હતો. આ બધું જોમણ દૂર જઈ જોવા લાગી, જોગણ શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં; માથાના કેશ છૂટા હતા. તેણે મોહીનીને જોતાંજ ઉંચી નજર કરી; તેની પાસે કોણ છે, એ જોઈ લેવા દ્રષ્ટિ ચારેબેર ફેરવી લીધી. તેણી બાજુમાં એક પચીસ વર્ષનો સાદો પોપાક ધારણ કરેલો માણસ બેઠો હતો. બેસનારનો ગૌર ચહેરો, વિશાળ લલાટ, આંખ ઝીણી અને પાણી-દાર હતી. આ માણસને આજ્ઞા કરવા કરતાં આજ્ઞા ઉઠાવવાની વધારે ટેવ હોવી જોઈએ. તેના લલાટ પરથી તે કોઈ દૃઢ વિચારનો માણસ હોવો જોઈએ. તેના શરીરનો બાધો મનુષ્યત અને તેના અંગ કસાયલાં ભાસતાં હતાં. આ મનુષ્યને જોતાંજ સામાના મનમાં ખાત્રી થતી કે, આ માણસ દોસ્તીના હકમાં પ્રાણની પરવા કરે તેવો નથી. પરંતુ જો દુસ્ત્રમન થયો તો જન લેતાં પણ નહિ છોડે. છતાં તેની દ્રષ્ટિ મોહીની પર પડી તે વખતથી તેના અંગમાં એની વિલક્ષણ મોહકતા પ્રસરી હતી. દુનીયાના કેટલાક મનુષ્યો મોહીનીના સૌંદર્યમાં દિવાના થયા હતા ?

તેના શરીરના એકેએક અવયવ એટલાં તો ખુબસુરત હતાં કે, તેનું એકંદર સ્વરૂપ એવું હતું કે, તેનું વય કળવું મુશ્કેલ હતું.

તેના ચહેરો ખુબસુરત અને સામાને આંજી નાંખે તેવો હતો. તેની મુખમુદ્રાપરથી તે બુદ્ધિસંપન્ન, ખટપટમાં સંપુર્ણ રમી રહેલ હોય એમ ભાસતું હતું. તેને શરીરપર ગુલાબી ઓઢણું અને લીલા રંગની ચોળી ધારણ કર્યા હતાં; તે તેની મોહકતામાં વધારો આપતા હતા. બાજુમાં બેઠલા નંદને જોતાંજ તેનાં મોં પર શરમના શેરડા પડ્યા, તે પરથી એમ સમજતું કે, બેસનાર મનુષ્યની સાથે તેને પરિચય હોવો જોઈએ.

નંદશંકર તેની પાસે બેઠો. બેઠો પવન નાંખતો જણાય છે. નંદ શા શંદમાં બેઠો છે, તે તો પ્રભુ જાણે, મોહીની ખરેખર બેબાન નથી. પણ ઢાંગ કરી પડી હતી. તેની અર્ધ ઉઘાડી આંખો જોતાં મોહીની મરણ પથારીયે પડી હોય એમ જણાતું હતું. નંદશંકર વારં-વાર તેના કપાળ પર હાથ ફેરવતો હતો, તેના હસ્તનો સ્પર્શ થતાંજ મોહીનીને શરીરે કંમકંમા આવ્યાં; મુખાર્વીંદપર લાલી આવી. તેની આંખો ખુલી ગઈ. તેની એકદમ પોતાતું માથું નંદના ખોળામાં મુકી મુક ગઈ. મોહીનીએ પોતાની જાળ પાથરવા માંડી, જેમ અ-શ્મિના સ્પર્શથી ધૂત પીગળે તેમ નંદનું મન પીગળ્યું. નંદનું મન કાણુમાં રહી શક્યું નહિં. તેનું મન ભ્રમિત થયું. નંદના મનમાં અનેક પ્રેમતરંગો ઉછાળા મારતા હતા. મોહીનીનું મુખાર્વીંદ પુર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું બાસે છે. તેનું મુખ દર્શન કરતો બોલ્યો. શું તેનું સૌંદર્યવદન, શી એની ચપળતા, અહા ! એની લાવણ્યતાએ તો મારા મસ્તકને ધમધમાવી મુક્યું છે ! પ્રિયે ! મને કૃતાર્થ કર ! હું વિહા-ગ્નિમાં બળી છું. એમ કહી ઉન્મત્તની પેઠે ઉભો થયો. કે તરતજ મોહીનીનું માંથું પૃથ્વી ઉપર પડ્યું. તેના પ્રતિધ્વનિ તે ઓરડામાં થયો.

‘ આ શું ? ’ અહીં ફોણ પડ્યું હશે ? તેઓએ આસપાસ

દષ્ટિ ફેરવી; મોહીનીને પડેલી જોઇ, એક, બે, ત્રણ, એમ એક પછી એક બધી સ્ત્રીઓનું મંડળ ત્યાં ધસી આવ્યું. નંદે આવી પહોંચેલા સ્ત્રીઓના મંડળને જોઈ ગભરાઇ, શરમીદા જેવો દૂર જઇ ઉભો. મોહીની આ બધું જોઇ આશ્ચર્ય બની ગઇ. સ્તબ્ધ થઈ ગઇ, પાપાણના પૂતળાની માફક તેનાથી હળાચું નહિં, કે ચલાચું નહિં. નંદને ઉદ્વિગ્ન ચહેરે પોતાની સાસુ જોતો જોઇ, મોહીની બોલી.

‘કાણુ, નંદ ?’

“કદાચિત્ હોય પણ ખરો !” નંદે શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો.

આ વખતે અહીંયા ક્યાંથી. મોહીનીએ પૂછ્યું.

નંદશંકર દષ્ટિ સ્થિર થઇ ગયો. અને તેને તાકી તાકીને જોવા લાગ્યો. અન્તે ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં તેના મોઢામાંથી ઉદ્ગાર નિકળી ગયો કે;—

“કાણુ મોહીની !”

“તમારા હૃદયને પૂછી જુઓ !” મોહીનીએ કહ્યું.

“મારું હૃદય કાંઇ પણ નથી કહેતું;” નંદશંકરે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે તમારું હૃદય નષ્ટ થઇ ગયું હશે !” મોહીની બોલી.

“એટલે ! નંદે ખડખડાટ હસી પડી !” આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

“જો તમારામાં હૃદય હોત, તો મને તથા કપટને કલા વિના ગુપત્યુષ નદીના કિનારા આગળ, વડ નીચે સુતા મેલી નહાસી ગયા ન હોત.

એથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે, તમે હૃદય શૂન્ય છો ?” મોહીનીએ કાંઇ મર્મમાં એ સવાલ પૂછ્યો.

“ઉગતા ઝેરી ઝાડ અને થતા દુઃખનનો ખપ્પર પડતાંજ નાશ

કરવો. એ દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્યજ છે, કે, પોતાનું રક્ષણ કરે એ કૃત્ય માટે હું દોષીત ઠરી શકતો નથી; પરંતુ મારા પર આક્ષેપ મુકવા, એ તારું કર્તવ્ય નથી. તારા અને કપટના પરસ્પરના વિચારો યાદ કર, એ દુર્ગુણો જ તને દષ્ટિગોચર થશે. ગતવાત આપણાથી બુલાય તેમ નથી; એનાં કડવાં ફળો આપણેજ ચાખવા પડે છે ? ” નદે ગંભીરતાથી કહ્યું.

તમારામાં કેટલીક ધિક્કારદર્શક ભાવની દબતા થઇ ગયેલી છે, તેવા નહારા ભાવો એક બીજા માટે ઉત્પન્ન ન થાય, એટલા માટે તે ઉત્પાદક કારણોને કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવો. અત્યારે ઉભય પક્ષને એક બીજાની સરખીજ અગત્ય છે, તો “ ગતં ન જોચામિ ” એ તત્વનું જ અવલંબન કરી આપણા મનમાં જે વહેમુ ઠસી ગયો છે. તે વહેમને દૂર કરીને, પક્ષા પ્રેમી બની જવું જોઇએ. મોહીનીના—મુખમાંથી આ છેલ્લા વાક્યનો ઉચ્ચાર થતાંજ નંદનું અંતઃકરણ હર્ષથી ઉભરાઇ જવા લાગ્યું, નંદ હર્ષથી ઉભરાઇ ગયેલો કાંઇક શાંત પડ્યો. એટલે તરતજ મોહીનીએ બોલવા માડ્યું અને કહ્યું કે;—આપના મનની ભાવનાને અચળતા અને દબતાથી પાલન કરજો. એથી આપણી સર્વ આશાઓ સફળ થશે.

મારું હૃદય એના તરફ આટલું બધું કેમ આકર્ષાય છે ? અહા ! એની શાંત મુદ્રાનું દર્શન, અને એનું મધુર ભાષણ સાંભળતાંજ, મારા મનની સ્થિતિ શા માટે બદલાઇ જાય છે ? નંદનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. તેના મનમાં એકાએક પ્રેમાંકુરનો ઉદ્ભવ થયો. છતાં તે કપટશંકરના વિચારોમાંજ નિમગ્ન રહ્યા કરતો હતો. તે કહેવા લાગ્યો કે, મોહીની તું કપટશંકરનો બેઠો થાય તો કેમ બાણ્યું કે તું મારો ત્યાગ ન કરે;

“ શું આપને ખબર નથી કે એને મારી કેવી દુર્દશા કરી છે? છટ, આ મોહીની એવી બોળી નથી કે, ફરીથી લપટાઇ જાય. તમે એમજ ધારજો કે, જો કપટ મારા પંજમાં ફસાય તો એનું એવું પરિણામ આવે કે, એની ખાનાખરાબી કરી નાખું.” આ સાંભળતાંજ નંદ નિસ્તબ્ધ થઇ ઉભો રહ્યો. શું કરવું તે તે નક્કી કરી શક્યો નહિ. એક તરફ મોહીનીની મોહબત, અને બીજી તરફ કપટ-શંકરનો વિચાર આવતાંની વાર તેના મનમાં એક પ્રકારની ધારિત પેદા થઇ. જો કપટ તેના હાથમાં ગયો તો સત્યાનાશની પાટી. તે જોતાં વિશ્વાસ રાખવા જેવું છે જ નહિ. પણ આ આફતમાંથી નીકળી જવું તેજ સાઈ છે. મોહીની સમજી ગઇ કે શું તેના મનમાં મારા પ્રત્યે અવિશ્વાસ પેદા થયો હશે ? એમ તર્ક વિતર્ક કરતી બોલી.

નંદ ! આવો ગાડો ક્યારનો થયો. હું ઇશ્વર પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે હું તમારી સાથે બિલકુલ ભિન્નભાવ નહિ રાખું. તમે જાણો છો કે મારે છુટા થયા પછી કેાઇ પણ સ્થળ એવું નથી કે, જ્યાં હું સુખે રહી શકું. મને નિરાધાર કરશો નહિં. હવે તો તમે ત્યાં હું-ઠહી મોહીનીએ આ ચરિત્રનો આરંભ કર્યો અને રડી પડી, આથી નંદને દયા આવી અને પુનઃ બોલી ઉઠ્યો.

મને તારો ભરસો છે કે તું મારાથી દગો નહિ કરે, પણ તું મારી સાથે ખમ્મશ શું તેણી મુઝવણમાં છું.

ઓહો ! તેમાં આટલા બધા ગભરાઇ કેમ જાઓ છો. તેની સગવડ હું જાતે કરીશ પછી કંઇ છે.

ત્યારે પછી સંતાપ શો ! આ પ્રમાણે બન્નેનો વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો છે. એવામાં કેાઇ આવતું હોય એવો પગરવ થવાથી

મેહીની યુક્તિથી સુધ ગઈ, અને નંદ તેજ સ્થિતિમાં ઉભો રહ્યો. આથી ફફીર તેમનો પ્રપંચ કંઈ સમજી શક્યો નહિ. અને આગળ આવી મંબીરતાથી બોલ્યો.

કેમ ભાઈ આમ બેસી રહ્યા છો. કંઈ કંટાળો નથી આવતો કે શું ? ફફીરે કહ્યું. કે, તરતજ એક સ્ત્રી બોલી. “ એમાં શાંતો આવે કંટાળો હુમણાં વળશે મોટો ગોટાળો.” સ્ત્રીનું આવું સંભા-
વણુ થતાંજ ફફીર તેણી શાંત મુદ્રા તરફ ટગર ટગર જોવા લાગ્યો. પણ તેના બોલવાનો મર્મ ફફીર બેશ માત્ર સમજી શક્યો નહિં. તેથી પોતાની દૃષ્ટિ નંદ તરફ ફેરવી બોલ્યો. ભાઈ ચાલો, કહેતાંજ નંદ ફફીરની સાથે ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં મેહીની તરફ તિવ્ર દૃષ્ટિ ફેંટી ચાલતો થયો. પણ બોલેલી સ્ત્રીના પર વૈર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી મેહીની તેના સામે ક્રોધ ભરી દૃષ્ટિ કરી તેજ સ્થિતિમાં પડી રહી.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

ઓ ! મારા બાપ !

સાંજ પડવા આવી છે. સૂર્યનો તાપ મંદ છે. પક્ષીઓ ચીંચી કરતા ઝાડમાં ભરાવા લાગ્યા. ખેડૂતો પોતાના ઘર તરફ આવતા જણાય છે. તે વખતે અમાસીમાં ધનલક્ષ્મી અને તેની ભત્રીજી લલિતા એ બે જણાં ખેડાં હતાં. હવે ચંદ્રનું અજવાળું દેખાવા માંડ્યું. ઠંડો પવન વાવા લાગ્યો. જ્યારથી ધનસુખરામ સાથે પોતાનો વિવાહ થવાની વાત સાંભળી ત્યારથી લલિતાની આશા નષ્ટ બ્રષ્ટ થઈ. તેના હૃદયના આશ્વાકુરો બળી ગયા. જીવન વ્યર્થ થઈ પડ્યું.

પ્રથમ કરતાં પણ હાલ લલિતા વધારે શરમાઇ મઇ. તેના ચહેરા ઉપર શોકની છાયા ફરી વળી. તે બોલી ન શકી. તેની વાચા બંધ થઇ મઇ હોય તેવી તે જણાઇ.

પણ ધનલક્ષ્મી તેના મનના હાલ જાણતી હતી. તે બોલી, “ લલિતા, હું તને ચહાઉ છું તે જાણતી નથી.

હીમે સ્વરે લલિતાએ ઉત્તર દિધો. “ નહિ, નહિ, તે હું જૂલી ગઇ નથી. અને કદી જૂલી જ નાર પણ નથી. આપે મારી સગી મા કરતા અધિક કરી દેખાડ્યું છે. હું પણ તે જુલીશ નહિ. ”

ધનલક્ષ્મી તેની તરફ જોઈ રહી તેના મોઢામાંથી “ એક પણ શબ્દ નીકળી ન શક્યો, થોડીવાર સૂધી લલિતા પણ કાંઈ ન બોલી. ત્યારે ધનલક્ષ્મી મધુર અવાજે બોલી, “ લલિતા તને નારાજ કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. પણ આ બાબત વિષે મારાથી કાંઈ પણ થઇ શકશે. નહિ. ”

આમ કહી કાઢી ભત્રીજી એક ખીજને વળગીને રડવા લાગ્યાં. તેમની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. થોડીવાર સૂધી તો કાંઈ કાંઈ બોલ્યું નહિં. આખરે ધનલક્ષ્મીએ દલગીરી અવાજે તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ બેટા લલિતા, આ વખતે મારે માફ હૃદય વજ્ર જેવું કરવું પડે છે. કારણ મારાથી તેમની ઉપરાંત કાંઈ થઈ શકશે નહિં. મારે તેમની આજ્ઞા પાળી મારી ફરજ બજાવવી જોઇએ, આ સિવાય ખીજે કાંઈ—” પણ તે બોલતી અટકી ગઇ. ધનલક્ષ્મી જાણી જોઇને લલિતા સાથે બાળ ચેષ્ટા કરતી હોય તેવી રીતે તેની અતલબ સમજી જઇને બોલી, “ લલિતા, તારે એ વિષે હવે કાંઈ કહેવું છે ? ”

કાઢી તમારૂં કહેવું વાંજખી છે, મારા કાકાની આજ્ઞાનું આપ

પ્રતિપાલન કરે છે. જેણે માટે હું આપને ધન્યવાદ આપુ છું. પણ તેને કાંઈ એન પડ્યું નહિ. તેનું મન વિચાર ચુકત થઈ ગયું હતું. ભયથી આસપાસ જોતી લલિતા બોલી, “ કાકી, કાકી, આતો અઘટિત થાય છે. આનું પરિણામ અતિ ભયંકર આવશે.

જેમ જેમ આવા વિચારો તેના મનમાં આવવા લાગ્યા, તેમ તેમ તે વધારે ગુચવાવા લાગી. થોડીવાર સૂધી તેણે ધૈર્ય રતુતિ કીધી. ધનલક્ષ્મી આ બધી ચેષ્ટા ધ્યાન પૂર્વક જોતી હતી તે બોલી, “ લલિતા હું બધું સમજી છું. આ કામ સહેલું નથી. તારા કાકા વિરુધ્ધ છે, છતાં હું મારા ભાઈ—દુર્ગાશંકરને મદદગાર બનાવી તારા કામમાં ઉત્સાહ પૂર્વક ભાગ લઉં છું. બેટા ! હું તને આમ દુઃખી જોઈને દુઃખી થાઉં છું. પણ શું કરું તારા કાકા આ વિચારને સંમતિ આપવાના નથી. તું કહે ત્યાં તારો સર્વોચ્ચ મારા ભાઈની મદદથી જોડાવી આપું. આથી લલિતાને નિરાશામાં આશા જણાઈ ધીરજ આવી અને પુનઃ બોલી ઉઠી.

માતૃશ્રી આધાર માત્ર પ્રભુનો કે માત્ર આપનોજ છે. આ રંક બાળકીને આપનો આશ્રય હોવાથી જ આ જીવન ટકી રહ્યું છે.

“ લલિતા ! મારા દિકરા લલિત, તું દિલની અંદર કંઈ પણ સંકેત લાવીશ નહિ. તારા દિલની જે કંઈ સુરાદ હોય તે કહી દે.”

આપ મારા પૂજ્ય છો. એટલે હું આપને નહિ કહું તો કોને કહીશ. મેં હજી સુધી કોઈને કહ્યું નથી. અને કહેવાનો વિચાર પણ ન હતો. પણ આપ મારા તરફ આટલી બધી રોહમય લાગણી રાખો છો જેથી મારે આપને કહ્યા વગર છૂટકો નથી.

પોતાને કંઈ સંતાન નહોતું તેથી બચપણથી એક માતાનો પુત્રી તરફ પ્રેમ દોડે તેવો પ્રેમ તેના તરફ રાખતી. પણ આ વખતે

લલિતા રડતી હતી. તેની આંખમાંથી આંસુઓ ટપકતાં હતાં. તે જોઇ ધનલક્ષ્મી બોલી, ‘ મારી બહાલી લલિતા ! ’ કહેતાંજ બેઉએ એક બીજાને ચાંપીને આસિંગન આપ્યું. થોડીવાર તેજ હાલતમાં રહ્યા પછી ધનલક્ષ્મી બોલી. “ લલિતા, લલિતા, વખત કેવો કીમતી છે તે તો તું જાણે છે ! હજી તારા કાકાના શું વિચાર છે તે મારે તને કહેવા છે. ”

લલિતા છૂટી પડી અને બોલી, ‘ શું હજી પણ મારે માટે-બોલો, બોલો, વખત ન લગાડો ! મને વહેમમાં ન રહેવા દો. ’

ધનલક્ષ્મીએ ગંભીર સ્વરે કહ્યું, “ લલિતા, શાંત થા. હું જોટલું જાણું છું તેટલું તને કહીશ. ” તું લગ્ન યોગ્ય થઇ છે. પરંતુ તારે કાકા ભત્રીજી વચ્ચે અગાઉ જે સ્નેહ સંબંધ હતો તે હમણાં નથી. કેટલોક વખત થયાં બંનેમાં એવો ક્લેશ વિષાદ પેડો છે કે એક બીજાના મન જુદાં થઇ રહ્યાં છે. તારા કાકાનો વિચાર પોતાના અગાઉના એક ધનાઢ્ય મિત્રના પુત્ર સાથે તારા લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કરી, લગ્નની સામગ્રી એકઠી કરવા માંડી છે.

પોતાનાં લગ્ન બીજા સાથે સાંભળી લલિતાના મનમાં અતિ કષ્ટ થયું. લલિતાના હૃદયમાં શોકસાગર ઉછળવા લાગ્યો. લલિતા બુદ્ધિમાન હતી. પરંતુ તે બીચારી, ચંદ્રને હૃદયમાં સ્થાન આપી ચુકેલી લલિતા ! હૃદયની વેદના શી રીતે સહન કરી શકે, તે બાળક હતી, તેણે ચંદ્રને પ્રેમ વેચ્યો હતો. હૃદય પરાધીન કરી ચુકી હતી, તેણે કદી પણ દુઃખ જોયું નહોતું. આજ તે દુઃખના ડુંગરા તળે દબાઇ છે, તેના હૃદયમાં દુઃખની સીમા નથી. તેના નેત્રમાંથી જળનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો.

આ પ્રસંગે નીચેથી એકાએક શબ્દ સંભળાયો:—એ શબ્દ

સાંભળી બંને ચમક્યા. લલિતાએ જુદી જામને કહ્યું: કાકી ! મહારા કાકા મને બોલાવે છે, તે ગુસ્સામાં આવ્યા છે, હવે હું વિદાય થાઉં છું. “ કાકી ! મારું હૃદય હું ચંદ્રને અર્પિત ચુકી છું ! સ્મૃત્તિમાં રાખજો. ” એમ કહી એક બે ડગલાં ચાલી પાછી ઉભી રહી રડવા લાગી. ધનલક્ષ્મીના નેત્રમાંથી પણ અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. દિવાલ પર ટાંગેલા ચિત્રપટ પેઠે હોઠે આંગળી લગાડી, લલિતા તરફ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોતી બેસી રહી, જોત જોતામાં લલિતાની રડતી મૂર્તિ અદૃશ્ય થઈ ધનલક્ષ્મી સ્તબ્ધ બની ગઈ, અને પછી તરતજ તેની પાછળ નીચે ચાલી ગઈ.

મગનલાલે, ક્રોધાકિત મુખમુદ્રાએ પૂછ્યું. કેમ ઉપર બેઠાં બેઠાં કાકી બત્રીજી શું વિચાર કરતાં હતાં. હું તમારી પ્રપંચી જાળને તોડી નાંખવાને સમર્થ છું. તમારાથી કંઈ થઈ શકવાનું નથી. મગનલાલે બધી વાત સ્પષ્ટ રીતે સાંભળી તેથી ધનલક્ષ્મી પસ્તાવા લાગી.

પ્રાણનાથ, શાંત થાવ આટલા બધા ગુસ્સે થવાનું શું કારણ છે. જે વિધાતાએ ધાર્યું હશે તે થશે. એમાં મનુષ્યથી એક પાંદડું પણ હાલી શકે તેમ નથી. તો એમ વિચાર કરવાથી શું થઈ જવાનું છે. બચ્ચાઓને ધીરજ આપવી એ વડીલોની ફરજ છે. ચતુર ધનલક્ષ્મીએ ચાલાકી વાપરી મગનલાલને શાંત પાડવાની કોશીશ કરવા લાગી. પણ તેની બીલકુલ અસર મગનલાલના મન ઉપર થઈ નહિ. અને ગુસ્સાથી બોલ્યા.

હું જાણું છું, તું પણ વિધાતાની બેન છે. એટલે તારાથી પણ બની શકશે ખરું. દરેકના નશીબની કુંચીઓ તનેજ વિધાતાએ વારસામાં આપી હોય એમ લાગે છે.

ધનલક્ષ્મી દીર્ઘ નિઃસ્વાસ નાંખી બોલી: હાય ! કેણુ જાણે

તેની શી દશા થશે ? અરેરે ! લલિતા ! તારા શા હાલ થશે ?

લલિતા આવા કર્ણભાજનક શબ્દો સાંભળી બચબીત થઈ રડતાં રડતાં કહ્યું. કાકા ! તમે મારું અત્યાર લગન લાલન પાલન કર્યું છે પરંતુ હવે તમે પોતેજ મારા હાથ પગ બાંધી કુવામાં નાંખો છો ત્યારે હવે હું કેને આશરે જાઉં ?

નાથ ! આ સંસારમાં ધનવાનના પુત્રો અત્યાચારીજ હોય છે. નિર્દોષ સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર કરતા જણાયા છે. તે લોકો પોતાના પૈસાના તેજમાં બીજાને આંશ નાંખે છે. તેઓ મુખ છતાં ગાનીબો ડોળ ધરાવે છે. દયા, પુન્ય, કે પરોપકારનું ક્ષેત્ર પણ બીંદુ તેમનામાં હોતું નથી, તેઓ કીર્તીવાન, સ્વાર્થી દંભી અને ધન સંગ્રહી હોય છે. લાંબા વખતથી તેને આંબુંજ જોયું હતું તેથી તેણે ધનવાનના પુત્રોપર તિરસ્કાર હતો.

મગનલાલ ઉન્મત્ત થયો. તેના હૃદયમાં અગ્નિ સળગી હતી. તે બોલ્યો: અરે, નહિ, નહિ, કદી પણ નહિ ! પણ પ્રિયે લલિતાના લગ્ન વિષે મને ન પૂછતી તારે તો હું જે કામ કરવા કહું તે તારે વગર આનાકાનીએ કરવું.

ધનલક્ષ્મી તેનો જવાબ આપવાને બદલે બાજુ ફરી ગઈ અને લલિતા તરફ જોઈ બોલી, “ મારી દીકરી હાથે તારું બહું કરે. ”

મગનલાલ, દુઃખી, બચબીત થયેલી લલિતા ખૂબ પાડી ઉઠી, “ દયા ! દયા ! ”

તિરસ્કારથી હસતાં મગનલાલ બોલ્યા, “ દયા ! મારી તરફથી દયાની કોણ આશા રાખે છે ? દયા એ શી ચીજ છે તે હું જાણતોજ નથી ! નાદાન છોકરી ! તું મારાથી દયાની આશા રાખતીજ ના ! તેં કરેલી ઉદ્ધતાજ યાદ કર ! ”

“ નહિં, નહિ ! આતો અશક્યજ છે ! શું હું માત્ર સ્વ-
મજ જોઉં છું ! અરે ધનુર ! આ દુઃખી જીંદગીનો છેડો ક્યારે
આવશે ? ”

“ મુર્ખા ! હજી પણ શું તું એમજ સમજે છે કે આ સ્વપ્ન
છે ? લે હું સચ્ચાઈની ખાત્રી કરી આપું કે, આ સ્વપ્ન નહિં પણ
ખરી ખીના છે ! ” લે વાંચ આ કાગળ.

ધાસ્તીથી ધ્રુજતી લલિતા કાઠીના પાસામાં બરાધ, ધનલ-
ક્ષ્મીએ પોતાના હાથમાં કાગળ ઝાલ્યો અને-અરે, અરે, આ હું શું
વાંચું છું ? આમાંતો જન લખ તાકીદે આવવા જણાવે છે ! ધા-
સ્તીથી ધ્રુજતા હાથમાંથી કાગળ સરી પડ્યો. તરતજ લલિતાએ
ઉપાડી લખ વાંચવા માંડ્યો. વાંચતા વાંચતા કારમી ચીસ પાડી ઉઠી.
અને કાગળના ચીરે ચીરા કરી નાંખ્યા. આ વખતે કાઠી ભત્રીજાને
થયલા દુઃખતું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. થોડીવાર સુધીતો એક
ખીજાને જોતાંજ રહ્યાં. તેને થોડીવાર ન ગમ્ય એટલામાં તો એક
સફેદ આકૃતિ તેમની બાજુમાં આવીને બેઠી; લલિતા હું તારો
મદદગાર થઈશ. એમ બોલી તે ધીમે પગલે ત્યાંથી તે આકૃતિ ચાલતી
થઈ. લલિતા તે તરફ જોતીજ રહી.

મગનલાલ, આ સફેદ આકૃતિ જોતાંજ ઓ ! મારા બાપ !
કહેતાની સાથેજ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. આથી ધનલક્ષ્મી ગભરાઈ ગઈ,
પોતાના પતિની આવી દશા જોઈ એ સફેદ આકૃતિ ક્યાંથી આવી
અને ક્યાં ગઈ તે જોવાની દરકાર ન રાખતા પોતાના પતિની સાર-
વાર કરવા લાગી. બિચારી લલિતા પણ કાઠાને શુદ્ધિમાં લાવવાના
ઉપચારો કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

દીકરાનું દુઃખ.

ઘણા દિવસ થઇ ગયા છતાં, કપટશંકર પાછો આવ્યો નહિ. તેનું શું થયું હશે. તેની તપાસ કરતાં કાંઇ પતો લાગ્યો નહિં. તે વિષે વિચાર કરતો તે વારંવાર દીલગીર થઇ જતો. તેની શોધ કરવા માટે શા ઉપાયો લેવા તે વિષે વિચાર કરતા ડોસો, ડોસી રસ્તો કાપતા એક અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યા.

મધ્યાનનો સમય થયો છે. જેઠ મહીનાનો સખત તાપ પડે છે. ઉપર આકાશ ખળી રહ્યું છે. નીચે પૃથ્વી ઉપર પગ મુકતાંજ ભસ્મ થઇ જવાય તેમ છે. આવા સખત તાપમાં તે વૃદ્ધ ડોસો, ડોસી ચાલ્યા જાય છે. બેમાંથી એકે કોઇ દિવસ લાંબો પ્રવાસ કર્યો ન હતો. છતાં દીકરાના દુઃખે દેશાટન નિકળ્યા છે. વળી દીકરાનો વિયોગ છાતીમાં સાલે એટલે તેમનું ચિત્ત કેમ સ્થિર હોય ?

સખત ગરમીથી ગભરાઈને ડોસી બોલ્યાં : શિવ ! શિવ ! હવે તો મારાથી આ તાપ સહન નથી થતો. મને ઘણી તૃષ્ણ લાગી છે. જો કોઇ કુવો તળાવ હોય તો થોડું જળ લાવો, ડોસો જળ લેવા ગયો. જંગલમાં પાણીની શોધ કરવા છતાં મળ્યું નહિ. ડોસાએ પાછા આવી કહ્યું : ઘણી તપાસ કરવા છતાં પાણી મળતું નથી. વાંચક ! આ સંસારમાં મનુષ્યો અનેક તરેહની મોહજળમાં ગુથાય છે ! પિતા પુત્રને, ભાઈ પહેને, મા દિકરીને, ઘણી ઘણીઆણીને એમ અનેક તરેહનો પ્રેમ હોય છે ! પ્રેમ કેવી અજળ વસ્તુ છે ! એજ માટે માયામાં લપટાઈ ડોસો ડોસી ભવ અરણ્યમાં ભટકે છે, એજ નિર્દય માયામાં લપટાઈ જળ વિના ઘણાં દિવસો છે, એજ પ્રપંચી માયાને લીધે

વૃદ્ધાવસ્થામાં ગૃહનો ત્યાગ કરી જંગલમાં દુઃખી દરદી જેવા બટકે છે, હવે તો કંઈ આરામનું સ્થાન આવે તો વિસામો લખએ, એમ કહી બંને જણ આગળ ચાલ્યા. અત્યાર સુધીતો તેમની મુસાફરીને કંઈ હરકત ન નડી. બપોર થઈ જતાં તેઓ બે રસ્તા આગળ આવી પહોંચ્યા તો પણ હજી સૂર્યનો તાપ લાગતો હતો.

ડોસો બોલ્યો, “ આ જમણા હાથ તરફનો રસ્તો લામો છે. અને આ બીજો રસ્તો જરા ટુંકો હોય એમ જણાય છે. ”

ડોસી બોલી, “ ચાલો ત્યારે આપણે આ ડાબા હાથના રસ્તે જઈએ. ” પાંચેક કલાકમાં તેઓ નેળની બહાર આવી પહોંચ્યા. થોડે દૂર એક વૃક્ષ નીચે એક જોગણુ ધુણી લગાવી બેઠેલી નજરે પડી. તેને જોતાંજ તેઓ તે ઝાડ આગળ ગયા. આ વૃદ્ધ ડોસા ડોસીને જોતાંજ જોગણુએ જોળખ્યા તેમને બેસવા આસન આપ્યું તે ઉપર બેઠા પછી જોગણુ તેમને આશ્વાસન આપી. તેઓને પોતાની પાસે જે કંઈ ફળફળાદી હતાં તે આપ્યાં. અને જળપાત્ર લાવી તેમની પાસે મુક્યું.

ડોસો ડોસી માર્ગમાં ચાલવાથી થાક્યાં હતાં. તેઓ જોગણુનો આભાર માનતા બોજન કરી તેજ વૃક્ષ નીચે નિદ્રાવશ થયા. થોડી વારે તેઓ જાગ્યા. જોગણુ પૂછ્યું. તમે કોણ છો તમારે ક્યાં જવું છે ? કોઈ ગહસ્થ જણાવ્યો છો,

ડોસાએ કહ્યું: મહાદેવી! અમારી હકીકત વિચિત્ર છે. અમે સ્થંભતિર્થના ઉચ કુળના બ્રાહ્મણ છીએ. અમારો એકનો એક છોકરો કોઈ એક લંપટ સ્ત્રીની સંગતથી તેની સાથે નાશી ગયો છે. તેની શોધમાં અમે બંને ફરીએ છીએ !

જોગણુ કહ્યું: તે છોકરાનો મેળાપ થવો ધણે મુશ્કેલ છે. ”

મહાદેવી ! જો તેમજ હોય તો રસ્તો શો લેવો ! ત્યારે કેવી રીતે તેની શોધ મેળવવી ? આમ બોલતાની સાથે જોગણુ તે વૃદ્ધ તરફ એકી ટસે જામ રહી. તે પહેલેથી ઝોળખી ગઈ હતી. એટલે તેમનો ચહેરો તેની નજરમાં ખટકી રહ્યો હતો. તે વારંવાર તેમની સામું જોતી અને નજર મળતાં શરમાઈ જઈ નીચું જોતી.

વૃદ્ધ જોગણુની આવી રીતભાત જોઈ નમ્રતાથી પૂછ્યું. “ મહાદેવી ! આપ કોણ છો તમે મને જણાવશો ? ”

જોગણુ બોલી, “ મને તમારા આ સવાલથી દિલગીરી ઉપજે છે. તમારે સંસારીએ અમારા જોગીનું વૃતાંત જાણવાની જરૂર શું ? ”

ડોસાએ કહ્યું : “ નહિ, નહિ, મહાદેવી ! ગુસ્સે ન થાવ. તમે મારી તરફ જોટલી મહેરબાની દેખાડી છે. તેનો ઉપકાર મારે કેવી રીતે માનવો—તેનો બદલો કેવી રીતે વાળવો તે મને સુજતું નથી. ”

જોગણુ બોલી, “ બસા માણસ, જોગીઓ બદલાની કે ઉપકારની આશા રાખતાજ નથી. મેં મારી ફરજથી કાંઈ વધારે કર્યું નથી. પણ ખીજ કોઈ રીતે હું તમને કામ લાગી શકું તેમ હોય તો મને કહો હું મારી બનતી મદદ કરીશ. ”

જો વખતે આ વાત ચાલતી હતી. તે વખતે સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો હતો. રાત પડી ગઈ. વખત વહેવા લાગ્યો. એટલામાં ડોસાને કાંઈ વિચાર આવતાં તે ધ્રુજ્યો અને બોલ્યો : “ અરે હથ્થર ! તેની કેવી હાલત થઈ હશે ? ” એમ કહેતાંજ ડોસાનો ચહેરો તદ્દન શીકો પડી ગયો હતો. શરીરમાંથી લોહી ઉડી ગયું હતું. તેનું આખું શરીર ધ્રુજતું હતું. ડોસાએ કંટાળી કપાળ ઉપર હાથ અણાળીને કહ્યું, “ અરે, વિધાતા ! તેં મારા નશીબમાં શું લખ્યું છે ? અરેરે ! બચકર વિકરાળ ચાલે છે એમાં લેશ પણ સંદેહ નથી. ” ડોસાના

હૃદયમાં શાંતિ સુખ નહોતું. તે ધણી ચિંતામાં રહેતી હતી. તેમને એકજ પુત્ર કે જેનું નામ કપટચંકર હતું તેના વિયોગથી તેમનું મન રાત્રિ દિવસ ચિંતાના અગ્નિમાં બળવા લાગ્યું. તે જમીન ઉપર પડી, પોતાનું મોઢું ઉઘું કરીને બોલી, “રામ ! રામ ! આજકાલના છોકરાઓ ધણે ભાગે સ્વેચ્છાચારિણી થાય છે. ધર્મ માર્ગ શું છે તે કાંઈ છોકરો જાણતો નથી. જે જેની મરજીમાં જેમ આવે તેમ કર્યે જાય છે.”

આવી રીતનો ડોસા તથા ડોસીનો વિલાપ સાંભળી, જોગણુ ધીમે અવાજે બોલી, માતૃશ્રી તમારું કહેવું ખરું છે. ઇશ્વરની કૃપા હશે તો થોડાજ સમયમાં તમારા પુત્રનો મેળાપ થશે. ધીરજ રાખી પ્રભુનું નામ દો, કે જેથી ઇશ્વર તેને સદ્ગુણ આપે અને તમેને મેળાપ થાય.

• થોડીવાર પછી ડોસા બોલ્યા, “મહાદેવી ! હવે અમારે દીકરાની શોધ માટે શું કરવું ? તમારો શું વિચાર છે ? ”

શાંત અવાજે જોગણુ બોલી, “હવે માત્ર એકજ રસ્તો રહ્યો છે. ” ડોસાએ પૂછ્યું “ તે શું છે ? ”

જોગણે જવાબ આપ્યો, “ અહીંથી તમારે સીધા પાછા ઘેર જવું ! ”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા મધરાત થવા આવી. બધાની આંખો ઉઘથી ઘેરાવા માંડી. ત્રણે જણુ સૂઈ ગયા. બીજે દિને સવારના પહોરમાં જોગણુ વહેલી ઉઠીને તરત ડોસા ડોસીને ઉઠાડી તેમને કહ્યું, સવારના પહોરમાં ધીમે ધીમે તમે ઘર તરફ જાવ. અને તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે સુખેથી કહો. હું મારો બનતો પ્રયત્ન કરીશ. ”

મહાદેવી ! “ અમે તો જઈશું પણ આપ વગર જાણે તેની શોધ શી કરશો ?

જોગણુ ગંભીરતાથી બોલી, “ વૃદ્ધ તે વિષે હું જાણું છું. અને વળી તમારા દીકરાની શોધમાં મારી આખી જીંદગી માળવી પડશે તો હું ગાળીશ. ”

ડોસી બોલ્યાં : “ મહાદેવી ! ત્યારે શું તમે મારા દીકરાને જોળખો છો. ”

જોમણે જવાબ આપ્યો, “ તે બાબત વિષે હાલ વધારે વાર વિચાર કર્યામાં સાર નથી. તે વિષે તમે એટલું જ જાણીને સંતોષ માનો કે, જે તમને અત્યારે ઘેર મોકલે છે તેજ આવીને તમારા દીકરાનો મેળાપ કરાવી આપશે. ” એમ કહી જોગણુ ચાલી ગઈ. દીકરાનો મેળાપ થશે એમ જાણી કૃષ્ણશંકર અને રત્નગવરી એટલા બધા હર્ષ થેલા થઈ ગયા કે, જોગણુ બાળુમાંથી જતી રહી. તેનું પણ તેમને ભાન રહ્યું નહિ. રત્નગવરી જોગણુને નહિ દેખવાથી ડોસાની સામું ટગર ટગર જોવા લાગી કે, તરત ડોસાએ કહ્યું. એ તો કોઈ દેવી હતાં ! શું જીવે છે. બંને દેવીનો ઉપકાર માનતા કૃશ્નર સ્તુતિ કરતા પોતાના ગામ તરફ ચાલવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૭

મોહિનીનું પલાયન થવું.

અંહી અરણ્ય પ્રદેશમાં કંઈ આરામ લેવાનું સ્થળ જણાતું હતું નહિ, પવન ગરમ ઝુકાતો હતો, જે અરણ્યમાં તેઓ મુશીબતને વટાવી આગળ વધતાં તેઓ વાતચીત કરતાં માર્ગક્રમણ કરવા લાગ્યાં,

અંતે તેઓ થાકીને લોથ થઈ ગયા હતાં હરણના ટોળાંની મારક તેઓ વેમથી ચાલવા લાગ્યાં.

રસ્તો સાંકડો હતો. બે મોટા ઉંચા ડુંગરાની વચ્ચેના કેતરામાં ચાલ્યા જતા હતા, આમ ચાલતા હતા એટલામાં શરીરે કંથુ, ચાલો આપણે આ ટેકરી ઉપર ચઢીએ.

સર્વે મુગે મોઝે તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યા ચઢાણનો ભાગ ધણે વિઠ્ટ હતો કોઈ કોઈ જગાએ મોટી શીલાઓ પડી હતી, અને કેટલેક સ્થળે કંટેરી છોડવા ઉગેલા હતા, કેટલીક જગાએ જમીન એવી ચીકણી હતી કે પગ સરી જવાની ધાસ્તી લાગતી હતી મહા મુશીબતે ચઢણ ચઢી અંતે તેઓ ટેકરીના મથાળા પર આવી પહોંચ્યાં.

જોગણ મૌન ભંગ કરતા મોલી; “ અહાહા! કેવા એકાંત અને નરમણીય સ્થળમાં આ જગા આવી છે ! ”

જોગીએ જવાબ આપ્યો; “ ખરું છે દેવી ! આપણે જે સ્થાને ઉભા છીએ એના જેવી એકાંત જગા તો બીજી ભાગ્યેજ હશે. ચાલો આપણે સામેની વિશાળ ઝાડીમાં જઈ બેસીએ. ”

તેઓ બધા ઝાડીમાં ગયા અને એક મોટી ઘાડી વૃક્ષની ઘટામાં જઈ બેઠાં, તેઓ મુસાફરીના શ્રમથી થાકીને લોથ થઈ ગયા હતાં, એટલે જેવાં તેઓ સૂતા તેવાજ નિંદ્રાને આધીન થઈ ગયાં.

જોગી અને જોગણ તથા શરીર ત્રણે તેઓને સૂતા મૂકી ઝાડીમાં ધણે દૂર ફળ ફળાદી શોધવા નિકળી ગયા. જ્યાં તેમને ફળ ફળાદીના ઝાડો નજરે પડ્યાં. ત્યાંથી ફળ તોડવાં લાગ્યા.

કેટલેક વખત થયા નંદ અને મોહીની એક બીજાની સામું જોતાં જાગતાં જ જમીનપર પડી રહ્યાં હતાં. નંદના હૃદયમાં ધબકારા થવા લાગ્યાં. તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે બધા સુઈ ગયા છે.

લાગ ઠીક છે. લાવને મોહીનીને લખને નાસી જઈ, તરત જ તેની નજર મોહીની પર પડી. તેણે જાગતી જોઈ તેનું અંતઃકરણ કુદવા લાગ્યું:—“ શું કરવું ? મોહીનીને લખને નાશી જઈ ? અંહી કોઈ જાગતું નથી. કદાચ કોઈ જાગી જાયતો ! ના, ના, એમ જાગે છે જ્ઞાને ? આવો લાગ ક્યાં ફરીથી મળવાનો છે ? ” આમ વિચાર કરતાં તેણે મોહીનીને લખને નાશી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. રખેને પેલો ફફાર તથા જોગી જોગણુ આવી પહોંચે, તો તેના હાથમાં સપડાઈ જવાય. આમ વિચાર કરતાં મોહીનીના સામું જોયું. તેની આંખોમાં વિચિત્ર તેજ ચમકતું હતું. તેના ચહેરાપર આનંદની છટા પ્રસરી હતી. તેના હૃદયનો આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો હતો. તેના શરીરના દરેક અવયવ હર્ષથી કંમ્પી ઉઠતાં હતાં. કપાળ પર વાળની લટ ઝુકી રહી હતી. ખરેખર આ વખતે મોહીનીના દેખાવમાં એક પ્રકારની હૃદયને લોભાવનારી મનોહરતા ભાસતી હતી. નંદ ધીમેથી તે સૂતી હતી ત્યાં ગયો નંદને પોતાની તરફ આવતો જોઈ તે ખુબીથી ઇટકી જઈ દૂર ઉભી.

નંદશંકર આ સર્વ દેખાવ એકી ટકરે જોઈ રહ્યો. તેનામાં પ્રાણ લાગણીઓનો જીરસો ઉશ્કેરાઈ આવ્યો. તેના દિલમાં ફફારનો વિચાર તેનું દિલ તેને ખાવા લાગ્યું, આ સમયે વધારે થોભવું એ જોખમનું કામ હતું. ટોળાં ઓંધ ઝીઝો બાજુમાં સૂતી હતી. તેમને જોઈ નંદશંકરે વાતની શરૂઆત કરતાં કહ્યું, મોહીની અત્યારે વિચાર કરવાનો સમય નથી, મધ્યાહ્નનો સમય છે, આ વખતે કોઈ પણ માણસનો આવર જાવર હશે નહિ, માટે ચાલ આપણે હમણાં જ નાશી છૂટીએ.

મોહીની થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી બેલી, “ નંદશંકર ! એવા વિચાર હવે મૂકી દો ! ”

નંદશંકરે દબતાથી ઉત્તર દીધો. “ નહિ, મોહીની ! કર્મના

સંજોગે આપણે એકઠા થયા છીએ અને સહેલાઈથી આપણે નાશી છૂટીએ તેમ છીએ, હું કેવો એક વચનનો માણસ છું તે તો તું જાણે છે, મારા કમનસીબના યોગે હું ધરખાર વગરનો, ધનહીન, ચીથરે હાલ બીખારી થઈ ગયો છું,

પોતાનો ક્રોધ મહા મુશીબતે સમાવતાં મોહીની બોલી, “ત્યારે લુચ્ચા, તું મને શું કહેવા માગે છે ? બોલ ! મને અટકાવીને—”

તદન નિરાશ થઇને નંદશંકરે પૂછ્યું. “મોહીની, તને મારા કહેવાથી ગુસ્સો લાગ્યો હોય તો હું ક્ષમા માગું છું, મને ક્ષમા કર.”

જરા શાંત થઈ ધીમે અવાજે મોહીની બોલી, “નંદશંકર, મને તમારા તરફ ગુસ્સો નથી લાગ્યો. પણ તમારા અગાડીના કૃત્યો નો ખ્યાલ કરતાં—” તે એકદમ અટકી પડે, ‘વડ નીચે સૂતા મેલી નાશી ગયો તેજ ? એ શબ્દો તેના મોંઢામાંથી નિકળ્યાં.

નંદશંકરનો ચહેરો શીકંકો પડી ગયો. તે અતિ દુઃખથી બોલ્યો “હજારે મારા પાપની અને સજા કીધી છે, અરે ! કેવો કીમતી વખત મેં ખોયો ! પણ તે વિષે વિચાર કરવાનો હાલ વખત નથી, પણ મારે શું કરવું ? મારા બાપ દાદાના નામને ક્ષત્ક બેહું. તે તારેજ લીધે, તેના તો જરા ખ્યાલ કર.”

મોહીનીએ ધાસ્તીથી આસપાસ જોતાં કહ્યું. “નંદ ! તારું કહેવું હું કબૂલ તો કરીશ પણ મને ધાસ્તી લાગે છે કે, તમે મને દગો તો નહિં દો !”

નંદશંકરે સોગન ખાધા કે, તમારા માટે હું મારો પ્રાણ અર્પણ કરીશ.

તેજ પળે મોહીનીને વિશ્વાસ આપ્યો. તેણે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો અને નંદશંકર સાથે નાશી જવા પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી.

તેજ ક્ષણે કામના તિરસ્કારથી હસવાનો અવાજ અને જણુને કાને પડ્યો. તરતજ તેઓ ગુચવાયા. હવે શું કરવું ? એમ મનમાં અનેક જીદા જીદા વિચાર આવતા હતા. આવું વિચિત્ર હાસ્ય સાંભળતાંજ તેઓ ગભરાયા, પોતાની ઉપર કેવું સંકટ આવી પડશે. તે વિકટ હસવું સાંભળી નંદશંકર આશ્ચર્યચકિત થઇ બોલ્યો; “ તું કોણ છે ? બોલ, જલદી બોલ ! નહીં તો થોડી પળમાં હું તારો નાશ કરીશ. ”

“ શું તમે મારા પ્રાણુ લેશો ? ”

નંદશંકર બોલ્યો, “ હા, હા, હું તારો પ્રાણુ લઇશ, શા માટે તું અમને અટકાવે છે. ” તે વિકટ હાસ્યવાળી સ્ત્રી સનમુખ આવી બોલી, “ ચૂપ ! તમે પોતે દુઃખી થયા છો; પણ તમારે મારો પ્રાણુ લેવા વિચાર ન રાખવો પ્રાણુ લેવો એ માણસનું કર્તવ્ય નથી. ઇશ્વરના પોતાના હાથમાં એ છે તે જે ધારશે તે થશે. ”

આ પ્રમાણે નંદશંકર ગુપચૂપ સાંભળી રહ્યો. તે વચ્ચે કાંઇ પણ બોલ્યો નહિં. આમ પોતાના કામમાં ખસેલ થઇ ત્યારે તેના મનમાં થોડી દલગીરી ઉત્પન્ન થઇ, પણ તે તેણે બહારથી ન દેખાડી. પણ તે સ્ત્રી તરફ ખારીક નજરે જોતો હતો. થોડીવાર બધા ગુપચૂપ ઉભા રહ્યા પછી મોહીની તેમની વચ્ચે ઉભી રહી બોલી, “ એમ નહિ અને ! આ સ્ત્રીનો ભેદ જાણ્યા વગર હું એને જીવતી જવા દેનાર નથી ! ” આમ બોલી નંદશંકરને તેની સામેથી અતિ બળ કરીને ત્યાંથી દૂર ઠીથો.

આ જોઇ સ્ત્રી બોલી, “ કુલટા મારો એક શબ્દ સાંભળી લે ! ”

પોતાનો હાથ ઉઘો કરી મોહીની બોલી, “ નહિં, નહિં, એક અક્ષર નહિં ! હું તને ઠહું છું કે, તું અહીંથી જતી રહે ! ” એમ

કહેતાંજ મોહીનીને વિચાર ઉત્પન્ન થયો. તે મનમાંજ કહેવા લાગી. અરે ! હું આ શું કરું છું ? અહીં ઘણાં માણસો સૂતા છે. તેમાં જો કાંઈ જાગી ઉઠશે તો મહારી શી બહેને ? વારું, પણ આ બધા બેળુ પણ કેમ રહેવાય ! એ કરતાં તો નંદને લઈ નાશી દૂટવું સારું ! એવો વિચાર કરી સામે ઉભેલી સ્ત્રીને એકદમ જોરથી ધક્કો માર્યો, તે જમીન પર પડી. તેનો પ્રતિધ્વનિ સુતેલાના કાને અથડાયો તેઓ એકાએક નિંદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યા તે અગાઉ મોહીની અને નંદ પલાયન કરી ગયા. સર્વે તે ધબકારા તરફ દોડ્યા, ત્યાં આવી જોયું તો એક પરમ રૂપવાંતી સ્ત્રીને જમીન પર પડેલી દીડી. તેઓ આમતેમ જોવા લાગ્યાં તો દૂરથી એક સ્થામ મુખવાલા મનુષ્યને આવતો જોઈ “ હાય ! ભૂત ! ” કહેતાંજ બધા એકી સાથે મોટી ચીસ પાડી ઉઠ્યા. ફરી નજર કરી જોયું પણ કાંઈ જણાયું નહીં. માત્ર પેલી સ્ત્રી તેમની સનમુખ ઉભેલી દ્રષ્ટિએ પડી.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

હાથ ગઢ.

આજે આસો સુદી દશમ હતી. મધ્યા કાળનો સમય થવા આવ્યો હતો. વિજયા દશમીનો દિવસ હોવાથી શહેરમાં આજે ભારે ધામધૂમ થઈ રહી હતી. મહારાજાની સ્વારી સમડી પૂજન કરવા જવાનો સમય થયેલો હોવાથી જે જોવા પ્રજાજનોની સુખાકૃતિ પર આનંદોત્સવ છવાઈ રહ્યો હતો. સર્વ લોકો વસ્ત્રાલંકાર સજ્જ શહેરમાં આમતેમ ફરતાં હતાં. દરબારના દ્વારો સોનેરી અને રૂપેરી ધ્વજ-ઓથી શણગારવામાં આવ્યાં હતાં. આખો રાજમાર્ગ રંગબેરંગી

પાધડીયા, ટોપીઓથી, તથા સુશોભીત વસ્ત્રાલંકાર પહેરેલી રમણી-ઓથી છવાઇ ગયો, ધડીઆળી દરવાજામાંથી અમલદારો તેમજ પેલીસોના ટોળે ટોળાં રાજમહેલ તરફ જતાં હતાં. ગાડી, ઘોડા, રથો, પાલખીઓ, ડંકા નિશાન અને હાથીઓથી આખો રાજમાર્ગ ચિહ્નર અને ભભકાદાર ભાસતો હતો.

એવા રમણીય રસ્તા ઉપર એક તરુણ પુરુષ એકાગ્રહ ચિત્તથી એક બાજુ ઊભો છે. તેની મુખાકૃતિ ગંભીર જણાય છે. તેના ગુલાબી ચહેરો ચિન્તાથી નિસ્તેજ થયેલો દેખાય છે તે પોતાની નજર રસ્તે જતાં દરેક મનુષ્યો તરફ આમતેમ ફેરવે છે. તેવામાં એક તરુણ બાળા પોતાની સહીઅરો સાથે પોતાની સામે રસ્તામાં ઉભેલી જણાઇ, તેને જોતાંજ તે પુરુષના મુખમાંથી નીચેના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

x x x x x x

ઊડી જા તું ! પ્રિયા પાસે, બલે જરે ! તું મન પંખી !

ખખર તું લાવ, એ દીલની, પછી પુણુ હું પંખીડા !

ન ગાંઠે તું ! ન બેસે તું ! થઇ સ્થિર ને કદી હેઠું !

બગાડે કાજ સૌ મ્હાર, કરે નહિ કંઈ પંખીડા !

કાવ્ય માધુર્ય.

જા એ મન પંખી તું જા, અને અંતરિક્ષથી તારી પ્રિયાના દીલને જાણી લે, તેના છૂપા વિચારો જાણુ, એ ! પંખી તારા એ-રની શૈક્ષ કર, તેને પકડી, તેના હસ્તમાં રનેહ રૂપી બેડી નાંખી તારી તૃપ્તિને તૃપ્ત કર, અરે મન ધીરજ ધર ડર નહી આ પ્રપંચી દુનિઆની દરકાર મૂકી દે અને તારા મુખની દોરીને તારા હસ્તથી પકડ.

“ વિકટ બહાર દુનિયાના, ન દેખે તું ન લેખે તું !

પ્રિયાના પ્રેમની ધુન બન્યો તું મસ્ત પંખીડા ? સદર.

હજારો શીર કપાતા હોય, રણુ યોદ્ધાના રઝળતાં મસ્તકોને ઠોકરો મારી ઉડી જનાર પંખી નીડર રહે, ઝોહ ! મસ્ત પંખીડા તારી મસ્તીના મસ્તાની દોરને તારા હસ્તમાં કર, બહાલા પંખી તને તેની પરવા નથી પણ...મારે.....

“ લખુ ખોલું વિચાર છું, “પ્રિયા, બહાલી” જ એ શબ્દો

છતર કાને, જીભે, આંખે, સુજે ન કાંઈ પંખીડા ?

કહી ચંદ્રશંકર એકાગ્રહ ચિત્તથી પ્રેમની મુર્તિ લલિતાને ટગર ટગર બેધ રહ્યો. પાછા તેના વિચાર બદલવાથી નીચેનું કવિત ગાવા લાગ્યો.

• તું સુગંધ ને રંગ, નહી પણ પ્રેમી રસીલી.

પ્રેમ તણાં એ રૂપ, પ્રભુની પ્રણયી લીલી.

દિવ્ય ચંદ્ર એ પ્રેમ, ધરે વિધ વિધ આકારો.

પણ ઢાંક્યો રહે કેમ, સહુથી છે એ ન્યારો.

દિવ્ય નાદ ને ગંધ વળી, રસ રૂપની ગુથી.

માળા પહેરો કંઠ શું શૌભીત થાયે તેથી.

દિવ્ય માળ એ પ્રેમી યુગલો ઉર ધરશે બ્યારે,

દિવ્ય પ્રેમ તે હૃદય મંહીં સરી પડશે ત્યારે.

(કુસુમ માળામાંના “ પ્રેમના સ્વરૂપ ” એ કાવ્ય થોડો ફેરફાર સાથે)

આ કવિતની છેલ્લી બાંધેલી બાંધેલી બોલાઈ ગઈ છે પાસેના મનુષ્યો નવાઈ પામ્યા, તેના નિસ્તેજ થયેલા મુખ સામુ એકી ટસે બેધ રહ્યા. તેના ધ્રુવતા આંખને નિહાળી દિવાનો

સમજવા લાગ્યા. પણ આ કવિત સાંભળતાંજ લલિતાના મનને કાંઈક જીદીજ અસર થઈ, અને તે બાવરાની માફક ગાનારના તરફ દષ્ટિ ફેરવતાં ચંદ્રશંકરને જોઈ તેનું હૃદય ધબકારા મારવા લાગ્યું. અને અધીરી બની જઈ પુનઃ ઉદ્દમારો કાઢ્યા.

“ પધારો એમ કહેવાથી, પધારે તે પધાર્યાના !

નિમંત્રણ પ્રેમીને શાણાં, અનાદર પ્રેમીને શાના ?

આ વાક્ય પુર થયું નથી તેટલામાં ટૂં ટૂં ટૂં કરતા ટાવરમાં પાંચના ટકેરા થયા કે તુરતજ મોટી માજવીજ સાથે રાજ-મહેલમાંથી મહારાજની દમામદાર સ્વારી નીકળી તે જોવા લોકો શાંત થઈને ઉભા, સ્વારીને મોખરે દુંભી ડંકાના અવાજે થતા હતા. પાછળ નિશાનોની લાલ લીલા રંગની ધ્વજાઓ ફરકતી હતી. તેમજ સરનાઈના આનંદકારી નાદો થતાં હતાં. સ્વારી જોતજોતામાં પસાર થઈ ગઈ અને લોકો પોતાના ઘર ભણી જવા લાગ્યા. લલિતા પોતાની સહીયરોને લઈ ચાલતી થઈ તેને જતી જોતાંજ ચંદ્રશંકરના મુખમાંથી “ હાય-ગઈ.” ના ઉદ્દમારો નીકળી પડ્યા.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

કપટશંકરની કથા.

ઉપર્યુક્ત ઘટનાને થોડો સમય થઈ ગયા બાદ મધ્યાહ્ન પછી જોગણ પોતાના સાથી જોગી તથા ફફીર સહીત આવી પહોંચી. ત્યાં નંદ અને મોહીનીને નહીં જોતાં જોગણના મનમાં કેટલાક મંબીર વિચારો ઉદ્ભવવા લાગ્યા અને તેથી તે ફફીર સામું જોઈ કહેવા લાગી કે—

સાંધ ખાવા, દુષ્ટજનો નીચ કર્મ કરતાં તેઓ કદી અચકાતા નથી. તેઓને એવી પાપિષ્ઠ ઇચ્છા પ્રવ્વળ થાય છે કે તે દુષ્ટોને ઇશ્વરનો ચત્કિચિત ડર હોતો નથી જો તેમને પ્રભુનો ભય હોય તો આવા કર્મ કરેજ નહી. શું તેઓ નહી સમજતા હોય કે આ સંસારમાં જન્મ લઈને શું ધર્મદાન કર્યું તેનો પ્રભુના દરબારમાં જવાબ આપવો પડશે. એટલામાં કપટીર ખોલી ઉઠ્યો.

દેવી ! આપનું કહેવું સત્ય છે. “ દુરાચરણી સ્ત્રીઓનો કદી વિશ્વાસ કરવો નહી. ” નર્કના કીડા નર્કમાંજ મરણ પામે છે. પાપનો ઘડો ભરાય ત્યારે આપથીજ ફૂટે છે. એ પાપિષ્ઠોને કર્મના યોગે કરીને કેટલાંક કષ્ટો ભોગવવાં પડશે, અને કેટલાક કાળ પચ્યન્ત એક સાધારણ મનુષ્યના જીવન માફક દુઃખમય જીવન ગાળી પોતાના કરેલા કૃત્યોનું ફળ પોતાને ભોગવવું પડશે. એટલો પણ તેમને ખ્યાલ કર્યો નહી. અત્યાર સુધી તે જોગી જોગણ સાથે વાર્તાલાપ કરતો ઊભો હતો તે વનમાં પોતાના પ્રશ્નાદ્દભાગમાં એક વૃક્ષની આડમાં પોલીસને ઊભેલો દોઠો. પોલીસે તે ત્રણેને જોયા; ઉભય પક્ષની આંખો કેટલાક સમય પર્યંત સ્થિર દ્રષ્ટિથી એક બીજાને જોઈ રહ્યાં.

પોલીસને જોઈ કપટશંકર તર્કવિતર્ક કરતો મહાસાગરમાં ઝાળા ખાતો પોતાના મનમાં અનુમાન કરવા લાગ્યો; અત્યારે પોલીસ શા કારણથી આવા અરણ્યમાં એકલો આવ્યો હશે અને આવી રીતે પશ્ચાદ્દભાગમાં ઝાડની આડમાં છુપાઈને શા માટે ઊભો હશે. એની તેનાથી કશી તત્કાળ કલ્પના થઈ શકી નહિ. પોતે કેદમાંથી નાશી આવેલો તેનો ખ્યાલ થતાંજ કંપારી છૂટી, સીપાઈ નજદીક આવી બારીકીથી નિહાલવા લાગ્યો. પણ કોઈનું પીછાણ પડ્યું નહીં જેથી

નારાજ થઇ થોડીવાર ઉઠા વિચારમાં પડી રહ્યા પછી સીપાઇ બોલ્યો;
પૂજ્ય દેવી ! આપનું મુળસ્થાન કયું અને આપ કોણ છો અને
અત્યારે આવા અરણ્યમાં શા કારણથી આવીને બેઠાં રહ્યાં છો તે
કૃપા કરીને જણાવશો ?

બલા સીપાઇ, હું આપની વૈરિણી નથી, છતાં અત્યારે અને
આ ક્ષણેજ હું આપને મારો પૂર્ણ પરિચય આપી શકતી નથી.
છતાં હું આપને મારું યત્કિંચિત વૃતાંત સંભળાવું છું. તેથી હૃદયમાં
કૃપા કરીને કોઇ પણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન આપશો નહિ. જોગ-
ણનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી સીપાઇ આશ્ચર્ય ચકિત દૃષ્ટિથી
કેઈ એક પાપાણુ પ્રતિમા સમાન સ્તબ્ધ થઇ ઉભો રહ્યો. તેના સર્વ-
થમાં તત્કાળ કેઈ પણ પ્રકારની વિપરીત કલ્પના કરી લેવી એ પણ
સીપાઇને યોગ્ય લાગ્યું નહિ અને તેથીજ કેટલીક વાર સૂંધી તે કાંઈ
પણ બોલી ન શક્યો.

સીપાઇની આવી વિચિત્ર અને વિલક્ષણ સ્થિતિ જોઇ જોગણે
પોતાનું વૃત્તાંત શરૂ કર્યું. બલા સીપાઈ મારું કાયમનું સ્થળ કોઇ
પણ જગોએ નથી. હું જ્યાં જઉં છું ત્યાં પ્રભુની છાયામાં રહું છું.
તેમના નામનો જપ જપતી જંગલોમાં ફરતી ફરું છું, અમે વસ્તીમાં
જઈ બીજા માંગી અમર સો વનના વનપ્રજા ખાઈ મારું ગુજરાન
કરું છું. આ દુનિયામાં મારું ધન્ય સિવાય કોઇ સગું છેજ નહિ.
કહેતાં જોગણે કંઈ રૂંધાઇ ગયો. પણ ધીરજ રાખી પાછી બોલવા
લાગી. મારી માતૃધી મને બાળ્યાવસ્થામાં મૂકી મરી ગઇ હતી,
મારા નામની મને ખબર નથી. હું જ્યારથી સમજણી થઇ ત્યારથી
મેં ભગવાં વરુ ધારણ કરેલા છે. અને સોકો મને જોગણુ અથવા
કેવી કહીને બોલાવે છે.

જોગણના કથનથી સીપાઇને દયાનો ઉદ્ભવ થયો અને તુર-
તજ પોતાની દ્રષ્ટિ જોગી તરફ ફેરવી. સીપાઇને પોતાના તરફ જોતો
જોઇ જોગી વેશમાં ફરનાર કપટશંકરના મનમાં ચિન્તાએ પ્રવેશ
કર્યો; આ પ્રમાણે ઉપરા ઉપરી બનતા બનાવોથી કપટશંકરના મન
પર ધણી અસર થઇ. પણ માથે પડી ભોગવ્યા વગર છૂટકો ન
હતો. પોતાના મનની ધાસ્તી હજી તો દૂર થઇ નથી એટલામાં
સીપાઇએ પૂછ્યું, મહારાજ ! આપને આ દેવીની સંગત ક્યાથી
થઇ. અને આપ કાણ છો તે મને સવિસ્તર સમજાવશો.

જોગીએ જવાબ આપ્યો, એ હકીકત હું આપને સમજાવીશ.
પરંતુ મારુ વૃત્તાંત સાંભળી આપ મને દુષ્ટ સમજી મને ધિક્કારશો.
અને શુંબલા બંધન કરશો. તમે શા કારણથી યુવાવસ્થામાં જોગ
ધારણ કરેલો છે. અને આપને આ મહાદેવી સાથે ક્યાંથી મેલાપ
થયો તે સર્વ વિસ્તાર તારા પોતાના મુખથીજ જાણવાની મારી
પડ્યા છે.

એના ઉત્તરમાં કપટશંકર કોઇ પણ પ્રકારના સંકોચ વિના
નિર્લજ્જતાથી કહેવા લાગ્યો કે: હું નાનપણથીજ અનાયારના રસ્તે
ચડી ગયો હતો. અને ધીમે ધીમે અભ્યાસરતી વૃદ્ધિ થઇ અને અંતે
તે અનાયારે ભયંકર સ્વરૂપને ધારણ કર્યું, અને તે સાથે કેટલાક
અસહ્ય વ્યવહાર તથા ધન સંચય આદિ કુકર્મોનો મારામાં નિવાસ
થયો અને તેથી હું સ્થભતિર્થનો રહીશ કૃષ્ણશંકરનો પુત્ર છું માર
નામ કપટશંકર અને મારી માતાજીનું નામ રતનગવરી છે. હું નાન-
પણથીજ એક મોહીની નામની સ્ત્રીને મારા મિત્ર નંદશંકરની સંગ-
તથી બે વર્ષ થયા લઇને નાશી આવેલો હોવાથી હું આ દશાને
પ્રાપ્ત થયો છું. મોહીનીના સમાગમથી મારી પરણેત સ્ત્રીને દૂર કરી

એ મારા પાપ મનેજ નડ્યાં છે; પરંતુ મારાં એટલાં પણ સહભાગ્ય કે, હું એ બ્રહ્માના ભંડારરૂપ મોહિનીના વિહારમાંથી મુક્ત થયો; માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ મારા ભાગ્યની પ્રબળતાથી આ મહાદેવીને મેલાપ થયો પૂજ્ય મહાદેવીની કૃપાથી ઇશ્વર ઘટઘટ વ્યાપક છે, એ તત્ત્વને પણ હું સમજી શક્યો છું અને તેથી મારા હૃદયમાં કાંઈક પશ્ચાત્તાપ પણ થવા માંડ્યો છે; પરંતુ એ પશ્ચાત્તાપ નિરર્થક છે; કારણ કે, ઇશ્વર મને મારા અપરાધની ક્ષમા આપવાનો નથી. નિરંતર દુષ્કર્મોમાં પ્રવૃત રહેનારને ઇશ્વર તેના પાપોની યોગ્ય શિક્ષા અવશ્ય આપે છે; અને ધર્મિષ્ઠને તેના સદાચારનો યોગ્ય સત્કાર અવશ્ય કરે છે; તેથી મારા અંતઃકરણમાં કરેલા કર્મોનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. એટલું બોલતામાં આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. જોત જોતામાં તેની આંખમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વરસવા લાગ્યો. આ બનાવ જોઈને પાપાણુ હૃદયના સીપાઈ તથા બાળુમાં ઉભેલા ફકીરનું હૃદય પીગળી ગયું. સીપાઈએ તેને ધીરજ આપી શાંત પાડ્યો. આંસુ લુછતાં લુછતાં પોતાના વૃત્તાંતની શરૂઆત કરી:—

પ્રભુ ! પ્રભુ ! અમે ત્રણે રાતના નાશી ગયા પછી બીજે દિવસે મધ્યાન થતાં એક નદી કાંઠે આવી પહોંચ્યા. જ્યાં બોજન ઇલાદી પરવારી લાંબા પરિશ્રમથી થાકેલા હોવાથી એક ઝાડ નીચે અમે સુઈ ગયા. મને અને મોહિનીને ઉંઘતા મેલી અમારી પાસેના રોકડા રૂપીઆ લઈ નંદ નાશી ગયો. અમે પ્રભાત થતા જાગ્યા તો નંદને બાળુમાં સુતેલો દીઠો નહોતો. તેની બાળુબાળુ તપાસ કરી કંઈ દેખાયો નહી. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે રોકડા રૂપીઆ લઈ ગયો છે. અમે ગભરાયા વખત ઘણો થયો સૂર્યનારાયણ પોતાનો પ્રકાશ સમર્ગ પૃથ્વી પર

પાથરી રહ્યા હતા. અમે જેમ તેમ બધી હીમત એકઠી કરી નદીને કાંઠે કાંઠે ચાલી બીજે ગામ ગયા. જ્યાં ગામ બહાર ધર્મશાળામાં મોહીનીને બેસાડી તેનું એરીંગ લઈ બજારમાં વેચી તેનું ખાવાનું લેવા સાડ ગયો. એક દુકાને એરીંગની કિંમત નક્કી કરી રૂપીઆ લીધા કે તુરતજ પોલીસે મને શક પરથી પકડ્યો. ત્યાંથી લઈ જઈ મને જેલમાં પુર્યો, ત્યાં હું મારા આત્માને ધિક્કારતો કરેલા કર્મનો પશ્ચાતાપ કરતો ઈશ્વર ભજન કરવા લાગ્યો. આમતેમ આંટા મારતો હું દરવાજા પાસે આવ્યો. પ્રભુ કૃપાથી પોલીસ દરવાજો બંધ કરવાનો ભુલી ગયેલો હોવાથી, બહાર નીકળવા પામ્યો.

કેટલાક દિવસ રખડતાં આ મહાદેવીનો સમાગમ થયો. ત્યારથી આ દેવીની સાથેજ રહું છું. આંખ અરણ્યમાં રટણ કરતાં કરતાં એક વખત હું લુટારૂઓના ભોંયરામાં જઈ ચડ્યો જ્યાં એક પુરૂષનું બળીદાન આપવાની તૈયારી થઈ રહી હતી. તેમાંથી તે નિર્દોષને છોડાવી ભોંયરામાં આગલ ચાલવા માંડ્યું, જ્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓ નજરે પડી તેમને પણ મારી સાથે લઈ અંહી આવ્યો. કેટલાક દિવસ તો અમે આનંદમાં રહ્યા. પરંતુ હમણાંજ જે પુરૂષને મેં બચાવ્યો હતો તે પુરૂષ આ શંકરની સ્ત્રીને લઈ નાશી ગયો છે. તે વિચારમાં અમે ઊભા હતા તેવામાં આપનો ભેટો થયો. કપટ-શંકરની આત્મકથા બધા એક ચિત્તે સાંભળતા હતા. જતાંત પુરૂષ ત્યાં પોલીસ કહેવા લાગ્યો કપટશંકર તમારી સત્ય હકીકત સાંભળી હું ધણો પ્રસન્ન થયો છું. છતાં મારે તમારા અપરાધને લઈને ન્યાયાસન સમક્ષ રજૂ કરવા પડશે. તો હું ધોર અપરાધી તમારો હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છું !

ભલા સીપાઈ, જેને તમે લઈ જવા માંગો છો તેમની સાથે

હું પણ આવું છું. મારે કંઈ અહિં રહેવાની જરૂર નથી. અને મારા બેઠનો ત્યાંજ સ્કેટ કરીશ. રૂઢીર વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો. હું પણ તમારી સાથેજ આવું છું. બધાનો એક વિચાર થતાં જોગણ, કપ-ટશંકર, રૂઢીર, અને પોલીસે તે અરણ્યમાંથી ગામ તરફ ચાલવા માંડ્યું. અને સ્ત્રીઓ પણ તેમની પાછળ પાછળ જવા લાગી.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

જાનની ખરાબી.

અરર ! હાયરે શું હવે થશે,
મમ હૃદયમાં શાન્તિ કેમ થશે.
પીયુ નયને જે આંસુડાં ઝરે,
ચંદ્ર તુજ વીના ક્યાંથી તે ખળે.

“અહા ! તહારા જેવો વિનિત, નિતિવાન અને મિષ્ટ વચ-નનો બોલનાર આજકાલ લાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. હું તહારા ઉપર અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રેમ રાખું છું. હું તમારીજ છું. મેં તમારી જ સાથે વરવાનો સંકલ્પ કરી મૂક્યો છે. અને તું પણ મારી સાથે લગ્ન કરીને તારા ગૃહને સ્વજન મંડળથી પરિપૂર્ણ કર.”

હું તો આપની દાસી છું. પરંતુ મારે એવું ભાગ્ય ક્યાંથી કે આપ મારી સાથે સંબંધ સાંધો.

અરેરે, મારી દાઝ જાણનાર મારા માતા પિતા અને રહતી કક-ળતી મૂઢી આ અસાર સંસારનો ભાગ કરી સ્વર્ગે સિધાવ્યા. જે હું પણ તેમની શાયે મરી ગઈ હોત તો સાફ થાત. હવે મારાથી આ

દુઃખ સહન કરી શકાતું નથી. શું આજકાલ વૃદ્ધની જીવિઓ પૈસાદારથી વિમુક્ત થતી નથી. એ કેવા આશ્ચર્યની વાત છે ! લમના દિવસો નજદીક આવવા લાગ્યા છતાં લલિતાના હૃદયમાં શાન્તિ મુખ્ય નહોતું. એ ધણી ચિંતામાં નિમગ્ન રહેતી હતી. તેની એક જ આશા કે ચંદ્રશંકર સાથે પોતાના લગ્ન નહિં થાય. તે ચિંતાથી તેનું મન રાત્રિ દિવસ ચિંતાના અગ્નિમાં બળવા લાગ્યું, કાકા, મને એક પણ કડવો શબ્દ કહેતા નહિં. આવા ઉત્તમ પ્રકારનું વર્તન છતાં પણ અરેરે ! કાકા તમે મારી દુર્દશા કરી નાંખવામાં બિલકુલ ક્યાસ રાખી નહિં. દુઃખાગ્નિની આગમાં મને જીવતિ સળગાવી દેા છે. આવી રીતના લલિતાના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના વિચારોની ભયંકર આગ સળગવાથી તે અત્યંત અસ્વસ્થ બની ગઇ, અને અંતે તેણે આત્મભગત ઉદ્ધારેા કાઢ્યા કે, “ મને તે પ્રકારની દુર્દશા થાય; પણ ચંદ્ર સિવાય અન્યને તો નજર પરણું ? ” આમ ધણી દિવસો વિત્યા છતાં તેના ઇચ્છિત હેતુની સફળતા થવાના ઝાંખા ચિન્હો પણ દેખાયા નહિં. એ ચાર વાર કાકાના સામી થઈ જઈ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું. પણ હજી સુધી પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી અને વીસે મોઢે પાછા ફરવું પડ્યું હતું.

એક પછી એક એમ દિવસો વિતવા લાગ્યા, પણ જરાએ પોતાની મુરદ બર આવે તેમ લાગ્યું નહિં. તેથી તે અત્યંત ચિન્તામાં આવી પડી. કાકાને ક્યા ઉપાયવડે સમજાવવા એનો તેને એકે માર્ગ સુઝતો નહોતો. લગ્નના દિવસો પાસે આવી લાગ્યા હતા અને પોતાની દાદ કોઈ સાબળે તેમ નહોતું. જે એકવાર લગ્ન થયા તો પછી આ-પણી દુર્દશાનો પાર જ રહેવાનો નથી, ઇત્યાદિ વિચારોવડે લલિતાનું મસ્તક ભમી જવા લાગ્યું. અને તે ચમકીને બોલી બીડી.

બસ કાકા શ્રા માટે મારી વાતનો સ્વીકાર ના કરે ! તેમને એવું તે શું ભૂત બરાધ ગયું છે કે-મારા લગ્ન આવા ધ્રુવડ સાથે કરવા યોગ્ય છે. એટલામાં એક યુવતિએ પાછળથી આવીને કહ્યું કે:- લલિતા ! અહિં આવ જો, અત્યારે લગ્નની ધામધૂમ મચી રહી છે ત્યારે તું આમ નિસ્તેજ કેમ જણાય છે. રાજનગરથી બે દિવસ ચલા જન પણ નિકલી ચૂકી છે, જનનું નામ સાંભળતાં જ લલિતાના બંને ગાલો સુકાઈ ગયેલા રીંગણા જેવા શીકા પડી ગયા. દુરતજ બીજી સખીએ આવીને કહ્યું કે:-હજી તો લલિતા બહેને તે કાળા પહાડને જોયો નથી. તેણે જોશે ત્યારે તો તેના રૂપની શું પ્રસંસા કરશે. ત્રીજી સખી વચમાંજ બોલી ઉઠી.

“ચૂપ રહે, અત્યારે આવું બોલાય કે ? એ શું દેખાવમાં ખરાબ છે ? કંઈ રંગ કાળો અને પેટ મોટું ગાગર જેવું છે તથા શું ચર્ધ મયું ?”

બધી સખીઓ ખડખડાટ હસી પડી અને બોલી. બહેન તમે એમના એકલા રંગ માટે ક્યાં કહો છો ? તેમના ગુણદોષ જ્યારે સાંભળશે ત્યારે, કપીલા એકદમ આવી કહેવા લાગી. એમ કદાપિ બનશે નહિ. હું ધનસુખને સારી રીતે પીછાનું છું તેવો નિર્લજ્જ અને નાલાયક લલિતા સાથે લગ્ન કરવા કદી ભાગ્યશાળી બન શેજ નહિં.

કપીલા આવા અભિમાન સૂચક વચનો પોતાને શ્રવણે આવી પડતાં લલિતા મનમાં ને મનમાં ધણું હસી, તેના હર્ષની સીમા રહી નહિં. તેણે દિનતાથી કપીલા પાસે જઈ કહ્યું:-

“વિધાતાએ જ્યારે મારા ભાગ્યમાં દુઃખ ભોગવવાનું નિર્માણ કર્યું છે, તો પછી તમે મને કેવી રીતે સુખી કરી શકશો ?”

આ વચનો શ્રવણ કરતાંની સાથે જ કપીલાએ કહ્યું કે; બહેન મને તારી કાઠીએ જ અહીં મોકલી છે. અને જે તું મારી આજ્ઞાને આધીન થઈ શકે તોજ તું ચંદ્રને પ્રાપ્ત કરવા બાંચશાળી થઈશ ? ચંદ્રનું નામ સાંભળતાંજ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બોલી ઉઠી.

તમે મહારા તરફ આટલો બધો વહાલ દર્શાવો છો ? એજ માફ નથી, એજ માફ સહભાગ્ય, મારા ઉપર તમારો આટલો પ્રેમ જોઈ મારા હૃદયની ઉર્મીઓ ઉછાલા મારે છે.

કપીલા, લલિતાને ધીરજ આપતી કહેવા લાગી કે:-તું આ શું બોલે છે ? હું તને મારા શરીરના જોખમે પણ તું જેમ કઢીશ તેમ કરીશ. તું જે પ્રમાણે કઢીશ તે સધળું મારે કપ્પુલ છે.

લલિતાએ રૂદ્ધ કરતાં કહ્યું કે:-“ હું અજ્ઞાન બાળક છું. શું કરવાહી માફ શ્રેય થશે તે કાણ જાણે ? હું જન્મથી જ દુઃખીણી છું. માફ બલિષ્ઠજ બગડ્યું ત્યાં કાઢને શું દોષ ! ”

“ તું વિના કારણ શા માટે આટલી બધી ચિંતા કરે છે ! તારી કાઠીએજ મને અહીં મોકલી છે. તારા કાકાની શું સત્તા છે કે, તે કંઈ પણ કરી શકે ? તું એમનો બચ શા માટે રાખે છે ! ” તું મારી સાથે ચાલ, તારા મનની મુરદ બર આવશે ? લલિતાનું મન ધીમે ધીમે પીગળવા લાગ્યું. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, હું એમની સાથે નહીં જાઉં તો બીજા કોની સાથે જઈશ એમ કહી. તેના સાચું સજ્જ નેત્રે જોઈ મનમાં ધૈર્ય ધરી, કપીલાનો હાથ ઝાલી ધીમે પગલે ચાલવા માંડ્યું.

લલિતાને આશ્વાસન આપનાર દીર્ઘદર્શી પરમ ચતુર કપીલા કોણ ? તે આ બધી ઝીઝો સાથે કેમ આવી હતી ? વિચારે જાણ્યા માટે વાંચકો ઉત્સુક થઈ ગયા હશે. તો જણાવવાનું કે, કપીલા, તે

ધનલક્ષ્મીના ભાઇ દુર્ગાશંકરની ધર્મ પત્નિ હતી, અને બીજી સ્ત્રી-
ઓને ધનલક્ષ્મીએ તેની સાથે મોકલી હતી.

વાંચક મહાશય ! સંસારિક પ્રેમનું દ્રશ્ય જોયું ! પ્રેમની ખાતર
લલિતાની કેમ સ્થિતિ થઇ છે તે જુવો ! તે પોતાના પ્રેમીને મેળ-
વવા કેટલી ઉત્સુક છે. પ્રેમ એવી અજબ વસ્તુ છે, કે તેનું વર્ણન
કરવું તે આ તુચ્છ લેખકમાં તેટલી શક્તિ નથી.

લલિતાની નસેનસમાં 'ચંદ્ર, ચંદ્ર,' ના ભણુકારા વાગી રહ્યા
છે. ચંદ્રનું સુંદર સ્વરૂપ લલિતાના નેત્રો આમળ નાચવા લાગ્યું. તે
ચંદ્રને ભેટવા ઉન્મત્ત થઈ ગઇ. હૃદયમાં પ્રેમ, મનમાં ઉત્સાહ, અને
પ્રેમીને મળવાના ઉત્સાહમાં કપીલાની પાછળ પાછળ મઢ. જોતજોતામાં
રસ્તો પસાર થઇ ગયો, અને તેઓ બધા એક બામમાં આવી
મહોંચ્યાં. ત્યાં ચંદ્રને જોતાં જ બંનેની દ્રષ્ટિ પરસ્પર મળવાથી એક
બીજીની સામું જોતાં ઊભાં રહ્યાં.

લલિતાને હીમત આવી, લજ્જાથી તેના હોઠ ખીડાઇ ગયા. તે
હૃદયમાં ઉછળતાં પ્રેમતરંગ બહાર દેખાડી શકી નહિં. હૃદયમાં બળતા
વિરહાગ્નિને શ્મીતળ કરવાને એક બીજીના મનોહર મુખ કમળ સામું
જોવા લાગ્યા.

કેટલોક વખત ગયા બાદ મગનલાલને લલિતાના ગુમ થવાની
ખબર મળી પોતે લલિતાના ઓરડામાં ગયા. ત્યારે તેને નહિં દેખ-
વાથી તેમનું શાંત હૃદય ઉદ્વિગ્ન થઇ ગયું. તેમનાં શાંત ચિત્તમાં
અનેક પ્રકારની ચિંતાઓના તરંગો ઉપસ્થિત થવા. મગનલાલ પૂર્વની
વસ્તીનું સ્મરણ કરતા કરતા દુઃખ શૂન્ય પર જઇ પડ્યા. નિંદ્રા ના
આવી, લલિતાના ગુમ થવાથી તેમના હૃદયમાં અસહ્ય વેદના શ્વેદ
કરતી હતી. મગનલાલનું હૃદય વિશેષ ચિંતાગુર અને બાકુળ બની

ગયું. સાંજના જાન આવશે, દુનિયામાં મારી હાંશી થશે એમ તે મહા સંકટમાં રસાઈ ગયો. આમને આમ લલિતાની ઘણી જગાએ તપાસ કરાવી પણ ક્યાંય પત્તા મળ્યો નહિં. મધ્યાન સમય થઈ ગયો. પોતાના ઉપર આવી પડેલા સંકટથી છાતી ભરાઈ આવી અને રૂદ્ધન કરવા લાગ્યા. ધનલક્ષ્મી પણ બધે રખડીને આવી અને કંઈ જાણતી ન હોય તેમ પોતે શોકાતુર બની કલ્પાંત કરવા લાગી.

આમ શોધ કર્યા છતાં કંઈ પત્તો ન લાગ્યો. હવે શું કરવું ? એમ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો; તેનું બાન ખસી ગયું, તેના હૃદયમાં અમંગળ શંકાઓ ઉપારથત થવા લાગી. મનલાલનું મ્હોં ઉતરી ગયું; આશ્ચર્ય, ઉંડો વિચાર, અને ખેદથી ચિંતામાં પડી વિચાર કરવા લાગ્યાં. તેમને આજ સ્થિતિમાં પડતા મુશ્કેલી હવે આપણે જાન તરફ નજર ફેરવીશું.

રાજનગરથી તે સ્થંભતિર્થ સુધી સડક હતી. વરઘોડો એક પછી બીજુ એમ ગામ વટાવતો સડકે સડકે આવે છે. વરઘોડાની શોભા જોવા લાયક હતી. આજે દેશ વિદેશમાં સર્વ સ્થળે એત્રી વાત ચાલી રહી છે કે, મહા ધનાઢ્ય બાળકૃષ્ણના પુત્ર ધનસુખરામના લગ્ન સ્થંભતિર્થના એક કુલિનની કન્યા સાથે થનાર છે. એવા વર્તમાન ગામેગામ ફેલાઈ ગયા છે.

સંધ્યા સમય થતાં ઘણાં ઠાઠમાઠ સાથે વરઘોડો આવી પહોંચ્યો. વરઘોડો આવવાની અગાઉથી ખબર હોવાથી રસ્તાની ચારે તરફથી લોકોના ટોળેટોળાં આ નવીન વરરાજાને જોવા આવવા લાગ્યા. વરઘોડો ભાગેળે આવી પહોંચ્યો જ્યાં લોકોની એટલી બધી ભીડ જામી ગઈ છે કે, ચાલવાની જગ્યા સુધાં જડતી નથી. અનેક પ્રકારના મંગળ વાદ્યોથી તથા મનુષ્યોના કોલાહલથી આકાશ પ્રતિ-

ધ્વનિત થઇ રહ્યું છે. રાત્રીનો સમય થતાંજ મશાલચીઓ હાથમાં મશાલ લેઇને વરરાજની આજુબાજુ તેમજ જનનૈયાઓની બાજુમાં થોડે થોડે દુર ઊભા રહ્યા છે. પ્રેક્ષકોની ભીડની સીમાજ નથી. હજુ પુષ્ટ તથા તેજસ્વી શરીરવાળા જનનૈયા ઊભા રહ્યા છે. તેમની પાછળ સુંદર ઘોડા ઉપર ચઢેલે વરરાજના વેષમાં ધનમુખરામને જોઇ લોકો બોલ્યા:—“રામ ! રામ ! લલિતાના શા હાલ !

“મગનલાલે આ શું કર્યું ? પોતાની આગરને ધૂળધાણી કરી નાંખી. પોતાની આંખે જોયું પણ નહિ ! બધા લોક મગનલાલને ધિક્કારવા લાગ્યા ! ધિક્કાર છે તેમની બુદ્ધિને ! તેમને કાંઈ ન સુઝયું !”

આ પ્રમાણે લોકો મગનલાલને ધિક્કારતા અને શ્યામવર્ણી વરરાજને જોઇ અરસપરસ વાતચીત કરતા તેનું માટલા જેવું પેટ અને આ મોટા મોટા ડોળા જોઈ એક જણ બોલ્યો.

“ઓ બાપ ! કેવી શરમ ભરેલી વાત ! કોણ જાણે મગનલાલને શું સુઝયું હતું ? તે હતા તો બુદ્ધિશાળી, છતાં અરેરે ! દ્રવ્યવાનના તેજમાં અંજન આતું ફર કામ કર્યું ! મા બાપ વગરની છોકરીને અપાર દુઃખ સામરમાં હડસેલી મૂકી કહેતામાં રંગ ખેરંગી દારૂખાતું પુટવા લાગ્યું. તે બાજુ પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચાયું. જનનૈયા સ્મિત મુખે દંઢતાથી ઊભા ઊભા જીવે છે. સ્ત્રીઓ જીદી જીદી મંકળી બાંધી મંગળ મીતો ગાઇ રહી છે. એટલામાં કદાવર મનુષ્યે વચમાં આવી બાળકૃષ્ણનો હાથ પકડી કહ્યું:—

“મહાશય ! ક્ષમા કરજો. હું આપને અત્યારે માઠા સમાચાર કહેવા આવ્યો છું. તેને માટે હું આપની પાસે પ્રથમ ક્ષમા માગુ છું.”

બાલકૃષ્ણ:—“ક્ષમા માગવાની કાંઈ જરૂર નથી.”

“ મહાશય ! આજે અત્યાચાર થયો છે. લલિતા નાશી ગઈ અને તેને તેના કાકાથી છૂપી રીતે બીજા સાથે લગ્ન પણ કર્યું. ” એમ કહી ચાલ્યો ગયો.

બાલકૃષ્ણ:—તે આવનાર મનુષ્યને ઝોળખતો હતો. આ શું કહી ગયો ? આ મેં શું સાંભળ્યું; “ લલિતાએ લગ્ન કર્યું ? ” અરેરે, દૈવ ! આ મહાન સંકટ આવી પડ્યું. તેનું મુખ ચિંતાથી મંદિત થઈ ગયું. તેના નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યા, આ જોઈ જનૈયાઓ તેમની સનમુખ આવી કહેવા લાગ્યા; તમે આંસુ સાફ કરી નાંખો. તમને શું સંકટ આવી પડ્યું છે. તે અમને કહો !

બાલકૃષ્ણે, સવિસ્તર હકીકત કહી સંભળાવી જે સાંભળી દરેકના મન દ્રવિત થયા. છતાં શાંતિથી પૂછ્યું આવા અનન્ય માણસના કહેવા પર વિશ્વાસ કેમ રખાય, પુરતજ બાલકૃષ્ણે કહ્યું:—“ આ અનન્ય માણસ ન હોય આ તો મમનલાલના શાળા દુર્ગાશંકર, ભાઈ હતા. આ સાંભળી દરેક આશ્ચર્ય ચકિત બન્યા તેમનામાંથી એકે આગળ આવી કહ્યું. મનુષ્ય માત્રે ધૈર્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિંતર અમે બાબુના ગામમાં કન્યાની શોધ કરવા જઈએ છીએ. તમે અહીંથી બાબુના ગામમાં જઈ જન સહીત રહો. અમે જેમ બને તેમ જલદી કન્યાની શોધ કરી, વિવાહ નક્કી કરી જલદી પાછા આવી પહોંચીશું. એમ કહી થોડા મનુષ્યો કન્યાની શોધ કરવા ગયા. અને વરરાજને લઈ જન સહીત સર્વે બાબુના ગામ ભણી વળ્યા, અરતુ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

પ્રેમી ઉદ્દગાર-બળતામાં ધી.

ચંદ્રશંકર પોતાના શયનગૃહમાં પલંગમાં સુતો સુતો-હૃદયમાં હિંડોળા ખાવા લાગ્યો હૃદય ચીરી નાંખે એવી અવસ્થા એનાર કે સ્મરજનાર આ સમયે-ચંદ્રશંકર ! ત્હારી પાસે કોઈ નથી. કે તને દિલાસો આપે.

ચંદ્રશંકર જાગી ઉઠ્યો પણ તે ન જાગ્યા જેવોજ હતો. કારણકે જાગે છે કે ઉઘે છે તેનો તેને ખિલકુલ ખ્યાલ નહોતો. તે જાગતાં પહેલાં લલિતાના વિચારોમાં મુગ્ધ થયો હતો. શું કરવું તે તેને સૂઝતું નહીં. તે એક ઉંડો નિશ્વાસ નાંખી બોલ્યો.

“ અરરરર ! આ શું થયું-હવે જીભ કરડી મરું-કે ગળે ફાંસો ખાઈ મરું-હવે મારે જીવવું બ્યથા છે. કાલે જાન આવશે અને નિરુપાયે પણ લલિતા તેની સાથે વરશે; ” એ વિચાર થતાંજ મનમાં ગુંચવાડો વધ્યો. “ અરે, પણ આશું ? એના લગ્ન થઈ જશે ? ના હું તેમ નહિ થવા દઉં ? ધનસુખરામ, તને એની સાથે નહીં વરવા દઉં-ઓહ, કેવો ભયંકર પ્રસંગ ! ”

રાત્રીનો તૃતીય પહોર વીતી ગયો હતો. તે વિશ્રાંતિ મેળવવા શય્યાશાયી થયો. છતાં ચિન્તાના પરિણામે નિદ્રા નહિ આવવાથી તે શય્યાને ત્યાગી કોચપર આવીને બેઠો. અને કોચપર બેઠા પછી અચાનક તેના મુખમાંથી ઉદ્દગારો નિકળી ગયા.

આટલી રાત્રે પુત્રના મુખમાંથી દુઃખદર્શક ઉદ્દગારો અચાનક પોતાના સાંભળવામાં આવ્યા. એ વેળાએ રમણચંદ્ર, દુર્ગાશંકર તથા

અટે ' પાગ્ આ ડં ' એના લક્ષ થઈ જશે. પાનું ૧૬

વિન્યાસક્રમી બાળુના ઓરડામાં વાર્તાલાપ કરતા બેઠા હતા. પુત્રના મુખમાંથી નિકળેલા હૃદયગારના શ્રવણથી પતિ, પત્નિના હૃદયમાં એક પ્રકારનો શોકનો આઘાત થયો. તેઓ તરતજ ચંદ્રશંકરના સનમુખ આવી બેઠી રહી કહેવા લાગ્યા કે:—

ચંદ્રશંકર, તારા અંતઃકરણમાં અત્યારે કોઈ મહા બયંકર ચિંતાનો હૃદય થયેલો જણાય છે. તારા હૃદયમાં વસેલી ચિંતાનો ભેદ અમને જણાવીશ તો તે ચિંતાના નિવારણનો માર્ગ શોધી કાઢવો એમાં હું કોઈ પ્રકારની આપત્તિ જોતો નથી.

“ પૂજ્ય પિતાજી, વિધાતાએ મારા નશીબમાં શું લખ્યું હશે કોણ જાણે? અરેરે, હજી મારે શું શું વેઠવું પડશે, અને કેવા બયંકર સંકટો ભોગવવા પડશે. એના અત્યારે મારાથી કશી પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. આપ જે મારા મુખથી સાંભળવા ઇચ્છા રાખો છો તો જણાવવાનું કે, હજી સુધી લલિતાને મેળવવા ભાગ્યશાળી નીવડ્યો નથી, અને ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ થવાની નથી, ” ચંદ્રશંકરે મંબીરતાથી ઉત્તર આપ્યો.

ચંદ્રશંકરનું શયનગૃહ ઘણું શુશોભીત છે—દિવાલ ઉપર જંગલ, પહાડ, નદી, સરોવર, તેમજ ધાર્મિક વિગેરેના મનોહર દેખાવના સાત આઠેક ચિત્રો ટાંગેલાં છે. શયનગૃહમાં એક બાળુએ ટેબલ પડ્યું છે, જેના ઉપર કેટલાં પુસ્તકો પડ્યાં છે. આ ટેબલની બાળુએ કેટલીક ખુરશીઓ, અને એક આરામ ખુરશી વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવામાં આવી છે. સામી બાળુ ગાદી બીછાવી તકીઆ ગોઠવેલા છે. શેત્રંજીથી આખા શયનગૃહની જમીન બીછાવેલી છે. આ બધી રચના જોતાં એવીજ કલ્પના થતી હતી કે, ચંદ્રશંકર એક બુદ્ધિમાન ચતુર મનુષ્ય છે. રાત્રીનો સમય હોવાથી દીપકનો

પ્રકાશ શયનગૃહમાં પ્રકાશી રહ્યો છે. પિતા પુત્ર વચ્ચે વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો છે. ચંદ્રશંકરના નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યા. પોતે પિતાના ચરણમાં મસ્તક નમાવી તેમને પ્રણામ કર્યા. રમણચંદ્રે પુત્રને આશીર્વાદ આપી દીલાસો આપતા કહ્યું:—

“કાંઈ શીકર નહિ. જે આ દુર્ગાશંકરભાઈ આવેલા છે. જે તને એક વાત કહેવા ઇચ્છે છે કે જે વાતના ઉપર તારા ભવિષ્યનો બધો આધાર છે !” ચંદ્રશંકરને દુર્ગાશંકરનું નામ શ્રવણે પડતાંજ તેના મનમાં આશાનો સંચાર થયો. અને તે વિનયથી દુર્ગાશંકરની સન્મુખ આવી ઉભો.

દુર્ગાશંકરે મધુર અને નરમાશયી કહ્યું:—“લલિતાના લગ્ન હજી થયા નથી. મધ ગુજરી વાતોનું સ્મરણ ચૂકી દો. તમારી આશા અંતે ફળીભૂત થઈ. તે માટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનો.” ચંદ્રશંકરને હીમત આવી અને આશ્ચર્યથી બોલ્યો;

“હેં ! આ હું શું સાંભળું છું ! શું મારા લગ્ન લલિતા સાથે થશે !” એ વિચાર તેના આખા મગજમાં એકલો રાજ્ય કરવા લાગ્યો. દુર્ગાશંકરના કહેવાનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ સમજી ગયો હતો તેના હૃદય તરંગો ઉછાળા મારી રહ્યા હતાં. અને તેથી તેને આનંદની સીમાનો પાર રહ્યો નહિ. આમને આમ બંને જણ ચિત્રવત પૂતળાની માફક સ્તબ્ધ થઈ એક બીજા સામું જોતા ઉભા રહ્યા.

દુર્ગાશંકર, રમણચંદ્ર તરફ જોઈ બોલ્યા. હું ચંદ્રશંકરને મારી સાથે લઈ જાઉં છું. તમે બધા સાંજના દીવાબત્તી વખતે લાલ બાગમાં આવજો જ્યાં ગોર વિગેરેની અગાઉથી ગોઠવણ કરી મુકવામાં આવી છે. અને ત્યાં છૂપી રીતે લગ્ન કરવાના છે. જ્યાં મારી બહેન ધનલક્ષ્મી પણ હાજર રહેશે. રમણચંદ્રને હર્ષની સાથે

શોક ઉત્પન્ન થયો. પોતાના પુત્રના લગ્ન છતાં વાળ વગડાવાશે નહિ. ધામધૂમ બંધ રાખવામાં આવી, ચુપકીથી પુત્રના લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

દુર્ગાશંકરે, ચંદ્રશંકરનો હાથ પકડી ચાલવા માંડ્યું. વિચારમાં ને વિચારમાં તેઓ અડધે રસ્તે આવ્યા. એવામાં માર્ગના બે ફાંટા આવ્યા. જમણા હાથ ભણીના રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. તે રસ્તો ટુંકો હતો. તેઓ એક ગલીમાં થઈ લાલબાગમાં આવી પહોંચ્યા. બ્યાં લલિતાને નહિ દેખવાથી ચંદ્રશંકરનું મુખાવિંદ નિસ્તેજ બની ગયું. અસ્તુ:

પ્રકરણ ૩૨ મું.

મગનલાલનો ક્રોધીત સ્વભાવ.

આગલ જણાવ્યા પ્રમાણે મગનલાલની અવસ્થા જે કે કઠંગી થઈ ગઈ હતી, તે પણ હૃદયમાં હીમત રાખી પોતાની ઇચ્છા સફળ કેવી રીતે થાય તેના વિચારો કરતા હતા. લલિતાના લગ્ન સંબંધમાં અર્ધો દિવસ બાકી રહ્યો હતો અને તે વિશેના વિચારથી તેના શરીરનું બળ ઓછું થયું હતું. છતાં તેના લગ્ન સંબંધના વિચારો લેશ માત્ર લોપ થયા ન હોતા. જે લલિતાનો પત્તો મળે તો, હજી પણ ધનસુખરામ સાથે લગ્ન કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય હતો. એમાં જરા પણ શંકા નથી. લલિતાનો પત્તો નહિ મળવાથી, પોતાને કોઈ માર્ગ કે ઉપાય ન સૂઝવાથી પોતાના ખાનગી ઓરડામાં નિરાશ થઈ બેઠા બેઠા મહા કષ્ટપૂર્વક પોતાનો દિવસ વિતાડવા લાગ્યા. ધનકેમીએ બચબીત થઈ મગનલાલને દીનતાથી પ્રાર્થના કરી.

“ પ્રાણનાથ, આપ આમ દુઃખી ન થાઓ. લલિતાની શોધ કરો. વસ્તુ સ્થિતિ ગમે તેવી હોય તો પણ આમ શોધ કરવો આપને હિચિત્ત નથી. સાદસ કર્મ કરતાં અગાઉ એનો મનમાં શાંતિથી વિચાર કરો. કદાચિત્ત લલિતાએ ગમરાણ આત્મહત્યા કરી હશે તો આપના જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થને કલંક લાગશે. માટે સત્વર તપાસ કરો. પરમેશ્વરની પ્રમુખ પ્રમાણેજ સર્વ બનાવો બને છે. આપના હૃદયમાં ખોટી શંકાનો ઉદ્ભવ થયો છે. ” ધનલક્ષ્મીએ આજીજી કરતાં કહ્યું. તે સર્વ વૃત્તાંત શાંતિથી સાંનળી રહ્યા પછી મગનલાલે પ્રત્તાથી જવાબ આપ્યો.

“ મારી શંકા વ્યર્થ નથી, મારી મનોદેવતા મને શક્તી આપી રહી છે કે, અવશ્ય આમાં કાંઈ પ્રપંચ છે. ” મગનલાલે અત્યંત ગંભીરતાથી દંબ દેખાડ્યો. ધનલક્ષ્મી ભયચકિત થઈ નીચી દૃષ્ટિ કરી દિડમૂઠ બની ઊભી રહી. મગનલાલ શાંત ચિત્તે તેની તરફ જોતા મધુરતાથી. કહેવા લાગ્યા કે પ્રિયે ! આમ સ્તબ્ધ થઈને શા માટે ઉભી છું ? ” ધનલક્ષ્મીએ જરા હંચી દ્રષ્ટિ કરી અને તરત મગનલાલ તેનો હાથ પકડી બોલ્યો;

“ પ્રિયતમે ! આમ એકાએક આટલી બધી ઉદાસીન અને શોકાતુર કેમ થઈ ગયા છો વાં ? તને આજે ક્યા શોકનો ઉન્માદ થયો છે. ” તે કૃપા કરીને સ્પષ્ટતાથી કહી સંભળાવો. ધનલક્ષ્મી વિચારમાં પડી ગઈ, તરત કશેા પણ જવાબ આપી શકી નહિં અને મૌન્ય ધારણ કરી ઊભી રહી. વખત વીતવા લાગ્યો. અંતે મગનલાલે અધીરા બનીને પૂછ્યું કે, “ કેમ પ્રિયે ! શા વિચારમાં પડી ગઈ છે ? ”

“ વિચાર બીજો કાંઈ પણ નથી; વિચાર લલિતાના જ થયા

કરે છે કે, તેના લગ્નનું શું થશે ! કારણ કે, તે બહુજ હડીલી છોકરી છે અને એ વાત તમે પોતે પણ સારી રીતે જાણો જ છો. એટલા માટે આપણે તેની શોધ કરી લલિતાની અનુમતિ લઈ તેની ઇચ્છાનુસાર લગ્ન કરવા ઉચિત્ત ધારું છું. ઈશ્વર કરશે તો સૌ સારું થશે, પણ વિચાર થાય છે કે, લલિતાનો પત્નો મળે તો તત્કાળ આજેજ ચૂપકીથી પરણાવવી ? ” ધનલક્ષ્મીએ પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો.

મગનલાલને આ શબ્દો કર્ણેન્દ્રિય અથડાતાં, તેના હૃદયમાં વજ્રધાતુ થયો. અને તેની રગેરગમાં કોપનો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. પરંતુ પોતાના તે કોપને વ્યક્ત થવા ન દેતાં તેણે શાંત મુદ્રાથી ધનલક્ષ્મીને પૂછ્યું કે, “ હૃદયેશ્વરી ! તમારો આ ઉપદેશ ખરેખર અમુલ્ય છે; પણ વિચાર એ થાય છે કે; મેં પોતે વિવાહ કરી લગ્નનું મહુર્ત લઈ રાજનગરથી જન તોડાવી છે. સાંજ પડતાં જન પણ આવી લાગશે; અને હું પોતેજ જો લલિતાના લગ્ન ચંદ્રશંકર સાથે કરું તો આ સંસારમાં મારી અપકીર્તિ થાય. એટલે તમારા ઉપદેશ પ્રમાણે કેમ લગ્ન કરી શકાય વારું ! વારતે નું લલિતાની શોધ કરી પરભાર્યા લગ્ન કરી, મારી સંમતિની વાત ગુપ્ત રાખજો ? ” મગનલાલે તેનો હેતુ જાણવા સાફ પ્રપંચ જાળ પાથરી.

ધનલક્ષ્મીના મનમાં અતિશય આનંદ થયો. પોતાનો ભય હતો તે ભય મગનલાલના ઉદ્દગાર સાંજળતાં ટળી ગયો અને તેનું મુખ કમળ પ્રકુલિત થયું. તે આ પ્રપંચજાળને સમજી શકી નહિ. અને તે આનંદથી ખોલી કે, “ અહા, હા ! નાથ ! આજે મારું બળતું હૃદય શાંત થયું છે. ” પોતાના વિચારને પુષ્ટિ મળવાથી તેના આશ્ચર્યનો પારજ ન રહ્યો. નાના નાના પ્રકારના તર્કવિતર્કોથી તેના

હૃદયની ઉર્મીઓ તેના મનઃ સમુદ્રમાં ઉછાળા મારવા લાગી, મગન. લાલે પોતાની ભત્રીજીના લગ્ન ચંદ્રશંકર સાથે કરવાની વાતનો સ્ત્રી-કાર શા ઉપદેશથી કર્યો હતો અને અત્યારે મગનલાલના મનમાં શું ભાવના રમી રહી હતી, તે ઘરમાં કોઈ જાણતું નથી. અને તે કોઈનામાં જાણવાની શક્તિ પણ નથી. એટલામાં એક અનુચરે આવી નમ્રતાથી પ્રાર્થના કરી કહ્યું. લલિતા એના લાલચાગમાં સુમુહૂર્તમાં લગ્નનો આરંભ ક્યારનો થઈ ગયો છે. મગનલાલે હોડ કરડ્યા અને તેમનું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું. તેમની છાતી ધડકવા લાગી, અને તે નીચી નજર કરી ત્યાંના ત્યાંજ સ્તંબ થઈ ઉભા રહ્યા.

તે આવનાર પુરુષનું વય લગભગ ચાલીસેક વર્ષનું હતું. તેની મુખમુદ્રા ગંભીર અને શાંત ભાસતી હતી, તેના હૃદયમાં હર્ષનો આવેગ હતો એવું જોનારને સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું. આવનારનું આવું કથન સાંભળી મગનલાલની નસેનસમાં અગ્નિની જ્વાળા પ્રગટી. તેનું આખું અંગ ઢૂંચવા લાગ્યું. તે ભયંકર ગર્જના કરી ધનલક્ષ્મીને ધિક્કારથી કહેવા લાગ્યા કે;—

“ચુપ, નીચ બેઠકાર, ઓરત ! આજે તારી બુદ્ધિની મેં બરાબર પરિક્ષા કરી લીધી છે. અફસોસ કે આજ સુધી હું તારા નીચ સ્વભાવને પારખી ન શક્યો. સ્ત્રી જાતને નિર્માલ્ય માની લેવામાં મારી ભયંકર ભૂલ થઈ છે, નાગના કરતાં નાગણુમાં બહુજ જહર અને તત્કાલ જીવ લેનારું મનસ છે !”

આ શબ્દો સાંભળતાં ધનલક્ષ્મીના નેત્રોમાંથી અગ્નિના ભઠ્ઠા વર્ષવા લાગ્યા. તેના એ ચંદિકા સ્વરૂપને જોઈને તે મદ્દે હોવા છતાં પણ તેમનાં હૃદયમાં એક પ્રકારના ભયનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. અને તેથી તે અવાક તથા સ્તંબ થઈ ગયો. તેને સેંકડો વિંછીઓ એકી વખતે ડંખ મારતા હોય એમ લાગતું હતું. કેટલીક વાર લગી

વિચાર મગ રહ્યા પછી મગનલાલે કાંઈક ચિન્તામિસ્ત અને કાંઈક કોપવશ થઈને કહ્યું; “ હું હજી પણ તમારા કહેવાની મતલબ બરાબર સમજી શકતો નથી. ”

“ તમારા કહેવાની મતલબ એજ છે કે લલિતા બેનના લગ્નના કાર્યનો આરંભ થઈ ગયો છે. આ બધું કેવી રીતે બનવા પામ્યું છે એ વિશે હું વધારે કાંઈ પણ જાણતો નથી; પરંતુ એટલું તો ચોક્કસજ છે કે જે વખત જાય છે તે ઘણોજ કિંમતી છે. અને જો આપ જલદી નહિ જાવ તો પછી આપ કન્યાદાન દેવાનો અલબ્ધ લાભ ગુમાવશો. કારણકે ત્યાં હસ્તમેલાપ થઈ જશે. આ કારણથી અત્યારે હવે તમારે ત્યાં જઈ કન્યાદાન દીધા વિના બીજો કોઈ ઉપાયજ નથી. ” અનુચરે પોતાના આશયને સ્પષ્ટતાથી સમજાવી દીધો.

“ આટલી બધી સીમાએ પહોંચ્યા છતાં શું કોઈ પણ માણસને એ બાબતની ખબર નહિ પડી હોય ! અને જો બાબતની ખબર પડી હોય, તો મને કોઈએ એ વિશેની ચેતવણી કેમ નથી આપી ! હું હમણાંજ તપાસ કરું છું; ”

“ બસ: હવે વધારે વાર લગાડવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી; કારણ કે: મને એવા સમાચાર મળ્યા છે કે લગ્નનું કામ શરૂ થઈ ગયું છે. વાસ્તે વિશ્વાસ રાખીને મારી સાથે ચાલો ”

અનુચરના વચનો તેને હવે સત્ય ભાસવા લાગ્યાં. તેણે તેની સાથે ગયા વિના તેમજ, અનુચરના વચનમાં વિશ્વાસ રાખ્યા વિના બીજો એક માર્ગ ન ભાસવાથી નમતાઈ અને વિનયથી કહેવા માંડ્યું કે: “ હું તમારા વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને તમારી સાથે તમે જ્યાં લઈ જાવ ત્યાં આવવાને તૈયાર છું. ”

પ્રકરણ ૩૩ મું.

વેશધારી પુરૂષ.

લાખો યત્ન કર્યા છતાં, લખ્યા લેખ મટશે નહિં;

ભલે હો રંક કે રાજ, ભાવિ કદી પ્રશે નહિં;

સમય પ્રભાતનો હતો. અંધકાર ધીમે ધીમે અદૃશ્ય થઈ ગયો. એક બાજુ સફેદ નિર્મળ જળથી ભરેલું તળાવ, અને પેલે કાંઠે ભેખડો, જંગલી વૃક્ષો અને તેથી દૂર તાડોની હાર હતી. અનેક પ્રકારના પક્ષીઓની કિલકારી, પવન લહરીથી થતો વૃક્ષ પલ્લવોનો હણહણાટ, અને પવનની ઠંડી લહેરો આ સમયે કુદરતને એક કરી દેતી હોય એવો ભાસ થતો હતો !

સમય વ્યતીત થતાં વાર ન લાગી. તે વિચારમાંને વિચારમાં ધીરું દૂર નિકળી ગયો. તે થાક લાગવાથી એક લોંબડાના ઝાડ નીચે પથર ઉપર જઈ બેઠો.

સવિતા નારાયણ મધ્યાન્હ આવી લાગ્યા છે તે સમયે એક વેશધારી પુરૂષે બાગમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે ત્યાં આવી જોયું તો ચંદ્રશંકરને દીડો નહિ. તેથી તે બચ્ચીત થયો. થોડી વાર વિચાર કર્યો પછી તે બાજુના અરણ્યમાં શોધ કરવા નીકળી ગયો. તે ખાડા ટેકરા વટાવતો તેની શોધ કરવા લાગ્યો.

ઉન્હાળાના સપ્ત ગરમીથી કંટાળી વેશધારી પુરૂષ નિરાશ થઈ ગયો હતો. એટલામા તહેણે એક ઝાડ નીચે મોટા શિલા ઉપર લમણે હાથ દઈ એક તરુણને બેઠેલો દીડો. આ તરુણ કોણ હશે અને આવા અરણ્યમાં મધ્યાન્હ સમયે એકલો કેમ બેઠો હશે. તે

જાણવાની ત્હેને સ્વભાવિક જાણાસા થઇ, તેથી તે ત્વરિત પગલે ત્યાં ગયો. તેને જોતાંજ વેશધારી પુરૂષના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિં. પણ પેલો તરુણ એટલા ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ થઇ ગયો હતો કે, ત્હેની સમક્ષ કોણ છે. ત્હેનું તેને બિલકુલ ભાન થયું નહિં. અને પોતે શોકાતુર બની કલ્પાંત કરતો ગાવા લાગ્યો:—

ખંજરી જાત ઔરતની, કલેજું ચીરનારી છે;
કટ્ટી કટારી પણ ઔરત, કલેજી રેંશનારી છે;
વડુ બંદુક ઔરત પણ, જાગરને વીંધનારી છે;
ગણો જો તોપ ઔરત, જાગરને તોડનારી છે;

x x x x x x x

“ અરેરે ! પ્રભુ ! પ્રભુ ! ! ” કહી નિશાણો મુકતા ગાવાનું શરૂ કર્યું:—

• પડે છે છાતીપર પથર, પ્રેમીનો ચે લતીજો છે;
મલેજો ખુદ મૌત આકર, પ્રેમીની ચે હાલત છે;

કાંઇ નહિં ! એ સર્વ મારા કર્મનાજ ફળ છે, મેં એમને છૂટા મેલ્યા ન હોત અગર સાથે ગયો હોત તો કીક થાત; તેણે જેમ જેમ નિષ્ણતા જાણાતી ગઇ, તેમ તેમ એ વધારે ઉદાશ થતો ગયો. છેવટે નિરાશ થઇ, સુવાનો વિચાર કરતો હતો, તેવામાં તેની દષ્ટિ વેશધારી પુરૂષ ઉપર પડી, તરુણ અને વેશધારી પુરૂષની દષ્ટિ એક થઇ. દષ્ટિ એક થતાં વેશધારી પુરૂષ સ્થંભી ગયો અને તરુણને અનિમિષ નેત્રાથી નિહાળી રહ્યો. તરુણના નેત્રામાં અશ્રુ જોઇને તે અધીરો થઇ ગયો. ત્હેણે પૂછ્યું:—“ ભાઇ કેમ રહે છે ? ” તરુણ તેનો ઉત્તર દઇ શક્યો નહિં. આમ અચાનક વિચિત્ર પુરૂષને જોઇ તરુણ ચમક્યો અને થરથર ધ્રુજતો તેના સન્મુખ જોવા લાગ્યો.

આવનાર પુરૂષે માથાથી પગ સુધી સદેહ ઝભો ધારણ કર્યો હતો. તેના કૃતિમ દાઢી સુગંધ તથા માથા પરના વાળ જોઈ બચચકિત થયો.

“ ચંદ્ર ! ચંદ્ર, એક સાંભળવા જેવી વાત લાભ્યો છું. ” તે વિચિત્ર મૂર્તિએ કહ્યું;

તે સાંભળવાને ઉત્સુક થઈ રહ્યો અને બોલ્યો-“ કહો, કહો, શી વાત છે ? ”

“ ચંદ્ર, તારે સારુ એક સુંદર કન્યા શોધી કહાડી છે. ”

એકદમ બોલી બિહો: “ બીજું શું ! તમારે મહેનતના બદલામાં કાંઈ જોઈએ છીએ ? ”

“ ફરી પાછી મારી મશ્કરી ? તું કેવો માણસ છે ? ”

“ સાફ સાફ. આગળ બોલો, કન્યા ક્યાંથી શોધી લાવ્યા. ”

“ અંહીયાથી જ. તે બાબુના બાગમાં છે. ”

“ કન્યાના માતા પિતા શું કરે છે ? ”

“ સ્વર્ગમાં આનંદ કરે છે. ”

“ એતો દીક નહિં. તમે શું સાફ જોઈને સંબંધ કરવાનો ધાર્યો ! ”

“ કન્યાનું ડહાપણ અને કન્યાનું સ્વરૂપ લક્ષ્મી રૂપ છે. એજ કારણ સંબંધ માટે મને લલચ્યાવે છે. જેવી તે રૂપવાન છે એવી તે સરલ અને નિતિવાન છે. એવી કન્યા શુભાવશી તો હાથમાં દીવો લઈને શોધવા જશો તોયે મળવી મુશ્કેલ છે. ”

“ કન્યા જો એવી સુંદર હોય તો તો વિચાર કરવા જેવી ખરી. ”

“ કન્યા વરને જોયા પછી જ પરણવાનું પસંદ કરે છે. ”

“ એ તો વહેવારની વાત છે. ”

“ તે પછી એનો શેા વિચાર કર્યો ? ” ચાલો મારી સાથે પાછા તેને વિચાર સ્ફુરી આવ્યા અને બોલ્યો.

“ હું તો લલિતા વિના અન્યની સાથે લગ્ન કરીશ નહિં. ”

કેમ પાછુ જૂત બરાયું કે શું ? ચાલ તને લલિતાજી મેળવી આપું. એમ કહી તેનો હાથ પકડી બાગ તરફનો માર્ગ લીધો.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

લાલ બાગમાં લગ્ન.

નિશાદેવી પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી ગહી છે. ધ્રુવડ, શિયાળ, સાપ, વગેરે પક્ષીઓ પોતાના બોરાક માટે ચારો શોધતા આમતેમ ફરતા જણાય છે. આ સમયે બગીચાની અંદરના બવ્ય મકાનમાં એક યુવક વિચારસાગરમાં નિમગ્ન થઇ બેઠો છે. તેના તરફ આપણી દૃષ્ટિ ફેરવીએ. એના સુંદર પ્રભાવશાળી ચહેરા ઉપર શોકની છાયા જણાય છે. એનાં હૃદયમાં કાંઈક દુઃખ થતું હોય, એમ એ થોડા થોડા અંતરે ઉઠો નિઃશ્વાસ મૂકે છે; તેની મુખમુદ્રા બેતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, કે તે કોઈ શ્રીમંતનું ફરજન છે. તેનું તેજસ્વી લલાટ બેઠ કોઈ પણ માણસને તેના તરફ દયાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિં. તેની પાંસે એક છત્રી છે. તે યુવક વારંવાર તેને બેસા કરે છે. અને એનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વહે છે. કેટલોક વખત વિત્યા બાદ ફમાલવડે આંસુ લુંછી આત્મગત બોલ્યો:

લગ્નની બ્યોત જગી, હૃદયમાં દહાય લાગે છે;

વિધાતા પુર્ણ થઇ વૈરી, જીગરને તું જલાવે છે;

અક્ષોસ ! એ વૈરી વિધાતા મેં ત્હાઈ શું બમાડ્યું છે કે તું મને આમ સતારે છે. ક્યા જન્મનું તું વેર વાળે છે કે કાંઈ

આવેલું નાવ દુખાડવા તૈયાર થઇ છે. પાછો છપીને હૃદય સાથે ચાંપીને તે વિચાર કરે છે—“ ઓ હૃદયેશ્વરી, તું ક્યાં સંતાઈ ગઇ છે ? મારો કંઈ અપરાધ થયો છે ? શું ! તારા સંયોગનું સુખ આ નિર્ભાગીના લલાટમાં સરજેલું નહિં હોય ? ”

નથી આશા નથી તૃષ્ણા, છતાં તું કેમ સતાવે છે;

મરેલા રંક બાળકને, વિધિ તું શીદ રડાવે છે.

હાય ! વિધાતા દેવી ! તારા લખ્યા લેખ પ્રમાણેજ થશે ? મારી સર્વ આશાઓ નષ્ટ થઇ ગઇ, દેવી ! દેવી ! તું ખરેખર મારી વૈરી છે.

ચઢાવી ચઢરે તારા બતાવી આશ તે પુરી;

બતાવ્યો રંમ તે પુરો, મુકી ગરદન પરે ધૂરી.

“ હા ! ઐશ્વરી ત્હારું નિર્મળ સુખ જોવા ક્યારે ભાગ્યશાળી થઇશ ! તારા સ્નેહભર્યા વચનો સાંભળી ક્યું હૃદય આનંદ પ્રકુલિત નહિં થાય ! ” યુવકના નેત્રો અશ્રુથી ભરાઇ ગયાં. આ યુવકનું નામ ચંદ્રશંકર હતું. સુખની આશાએ તે અહીં આવ્યો હતો; પણ દુઃખીના નશીબમાં સુખ ક્યાંથી ? પ્રેમી મનુષ્યોને શાંતિની આવશ્યકતા હોય, એ સ્વભાવિક છે. પરંતુ એવું તો કવચિત્તજ હશે કે વિશ્રાન્તિ મળે, બાકી તો તેને દુઃખ અને ચિન્તારૂપી ચિતામાં બાળનાર અનેક કારણો સંગ્રહીજ મુક્યાં હોય !

એટલામાં કોઈના આવવાનો પગરવ સંભળાયો. તે તરફ દૃષ્ટિ કરી તો સરેદ વસ્ત્રધારી પુરુષની સાથે અન્ય બે નવીન વ્યક્તિને જોઇ તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો. તેનાથી કાંઈ ખોલી શકાયું નહિં. રાત્રી અધારી હોવાથી તે નવીન મનુષ્યો કોણ છે તે ઝાળખી શક્યો નહિ. તે એટલું તો જાણી ગયો કે નવીન આવનાર એક પુરુષ અને,

એક સ્ત્રી હતી. તેઓ કેણુ છે તે બાણુવાને વાંચકને જાણાસા હશે, તો તે આ પરિચ્છેદમાં તેના સ્ફોટ કરીશું. હાલ તો તેઓ શું કરે છે તે તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચીશું, તુરંતજ સંકેદ વસ્ત્રધારી પુરુષ ચંદ્રશંકરનો હાથ પકડી પોતાની સાથે લઈ ચાલ્યો. તે આમ એક-એક ક્રમાં લઈ જાય છે, તે પૂછવાની પણ તેની હિંમત રહી નહિ. ને તે તેમની સાથે મુગોમુગો ચાલવા લાગ્યો. તેની પાછળ પેલો પુરુષ અને સ્ત્રી બન્ને ચાલ્યા ગયા. થોડે દૂર ગયા તો યોગાન આવ્યું જ્યાં દશ બાર સ્ત્રીઓ લાલ લીલા રંગના આભુષણો પહેરી બેઠેલી હતી. બીજી બાણુએ બે બ્રાહ્મણો બેઠેલા છે. જેમની બાણુમાં પોતાના માતા પિતાને બેઠેલા જોઈ ચંદ્રશંકર શરમિંદો થઈ ગયો. ચંદ્રશંકરને વચ્ચમાં બેસાડ્યો જ્યાં તે નીચી દૃષ્ટિ કરી જમીન બણી જોઈ રહ્યો. અગાઉથી કરી મૂકેલા સંકેત મુજબ બ્રાહ્મણોએ લગ્નના કાર્યનો આરંભ કર્યો. તેઓને અહીં પડતા મૂકી ત્રણે જણ ચાલતા થતા.

આ સમયે એક છોળંધ ચેતરા તરફ આપણું ધ્યાન જાય છે. જ્યાં લલિતા સૂતી હતી. તેને અનેક વિચાર તરંગોએ ઘેરી લીધી છે, એટલે તેણે નિંદ્રા ક્યાંથી આવે જેમજેમ નિષ્ફળતા મળતી મઠ, તેમતેમ એ વધારે ઉદાસી થતી મઠ. હજી પણ એના નેત્રોમાંથી મોટાં મોટાં અશ્રુ ટપકતાં હતાં. લલિતા આ વખતે શોકા-તુર દેખાતી હતી. તે વિચારમાં પડી પુનઃ બોલી ઉઠી.

નિરાધાર બાળાની તમે દિલમાં દયા ધરજો,
સ્નેહ સાચો હોય તો બહારે મારી આવજો;
જઉં છું બહાલા દેહતજી તમ વાટ જોતી સ્વર્ગમાં,
પ્રેમ મમ પર હોય તો આવી મળજો સ્વર્ગમાં.

કહેતાની સાથે રગેરગમાં લોહી ઉકળવા લાગ્યું. અને પુનઃ ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ પોતાના બંને હાથ ઉંચા કરી છાતી સાથે અડાળ્યા. તુરંતજ ત્રણે જણ તેની પાસે ગયા, લલિતાની દષ્ટિ તે મનુષ્યો ઉપર પડી, તેનાં નેત્રોમાં અશ્રુ હતાં. તે આવનાર મનુષ્યોને જોઈ રહી હતી. તેના આવા વર્તનથી ત્રણે જણ ધડીભર સ્થંભી ગયા અને બાલિકાના નેત્રોમાં અશ્રુ દેખીને તેમણે અધીરા બની જઈ પૂછ્યું:—“ બહેન કેમ રડે છે ! ” બાલિકા એના કાંધ ઉપર આપી શકી નહિ. પણ એણે ફરીથી પોતાના હાથ ઉંચા કર્યા. તેનું આતું વર્તન જોઈ ગભરાયા પણ સંકેદ વાચકારી પુરુષ સમજી ગયા. એણે હસીને પૂછ્યું:

“ બાળા, તું આમ દુઃખદ સ્થિતિ કેમ ગાળે છે તે કહે ચાલ હવે તારા સુખનો સૂચક ઉદય થયો છે ? ”

આ શબ્દો સાંભળી બાળા ચમકિ અને નિસ્તેજ મહેરે બોલી—
“ અરે ! મહારી કથની શું કહું ? મહારા દુઃખની વાત કહી, અજાણ્યા માણસને નાહક દુઃખી કરવાની મહારી મરજી નથી. ”

બાળા, હું અજાણ્યો માણસ છું, છતાં મહારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તને હરકત ન હોય તો, મને મહારી વાતથી માહિતગાર કર.

મહારાથી બનતા પ્રયત્ને હું તારું દુઃખ દૂર કરીશ

આ નવીન મનુષ્યના લાગણી ભર્યા શબ્દો સાંભળી તેણેનું હૃદય પિંગળ્યું અને નમ્રતાથી બોલી—“ જો તમે મને મદદ કરવા ઇચ્છા રાખતા હો તો તમને મહારી બધી હકીકત કહેવામાં મહેને કાંઈજ હરકત નથી. એમ કહી પોતાનું વૃત્તાંત શરૂ કર્યું

મને બાલ્યાવસ્થામાં મૂકી મારા પિતા સ્વર્ગે સિધાવ્યા. મહારા કાકા કાકીએ ઉછેરી મહેને મોટી કરી, તેમને કાંઈ સંતાન નહિ

હોવાથી તેઓ મહારા પર અધિક પ્રેમ રાખતા હતા. મારા લગ્ન એક રાજનગરના ધનાઢ્યના પૂત્ર સાથે કરવા નિશ્ચય કર્યો. તેમાં હું વિરુદ્ધ પડી. મેં મહારા સધળો પ્રેમ ચંદ્રશંકર પર ઢેલ્યો હતો. જે હકીકત મેં સવિસ્તર કહી સંભળાવી છતાં તે પર કાંઈ લક્ષ આપ્યું નહિં. જેમના પર મારા ગુજરાનનો આધાર હતો, તેઓ મારી સાથે નિર્દયતાથી વર્તવા લાગ્યા. તેઓ પૈસાને બહુજ પૂજનારા હતા. જેથી ગમે તે રીતે મહારા લગ્ન લાંબ કરી નાંખવાનો તેમને નિશ્ચય કર્યો. અને પોતાના વિચારમાં દૃઢ રહી લગ્નનું શુભ મહુર્ત લઇ જન તેડાવી.

મહેને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે હું ત્રાસી ગઇ અને હું મહારા ભવિષ્યના દુઃખદાયક વિચારોની કલ્પના કરતી હતી. તેવામાં એક બાપએ આવી મહારો હાથ પકડી પોતાની સાથે આવવા જણાવ્યું, હું તેની સાથે રાતોરાત અહીં નાશી આવી, અને તે મને અહીં મૂકી ચાલી ગઇ. જતી વખતે મને કેટલાક બોધના વચનો કહેતી ગઇ, અને મને મારા કાર્યમાં મદદ કરવાની સહાનુભૂતિ દર્શાવી પાછા આવવાનું કહી ગઇ હતી. છતાં હજી સુધી તે પાછી આવી નથી. આજે બે દિવસ થયા હું ભુખી તરસી અહીંજ રહી છું. તેણે મહારા સારૂ ખાવાનો બંદોબસ્ત કરેલો છતાં મને ખાવાનું બીલકુલ ભાવ્યુંજ નહિં. અને મહારે શું કરવું હોના વિચારમાં ગરકાવ થઇ રહી હતી, હોવામાં આપ અહીં આવી પહોંચ્યા.

તે બાપ કાણ હતી, તે જાણવાને મગનલાલ ઉત્સુક બની ગયા અને બોલ્યા:

“બહેન તું તે બાપને જોળખે છે !”

લલિતાને કાને સ્વર આવતાંજ ગભરાઇ અને તેને ભય ઉત્પન્ન

થયો. અને વિચાર કરવા લાગી કે:—“ નક્કી પાછું નવું વિધન આવી પડ્યું. તેના પૂર્વના સંસ્કાર પાછા જાગ્રત થયા; ને પોતે આરંભેલા કાર્યમાં કેટલી પાછી હડી ગઇ છે, તેની સ્મૃતિ થતાંની સાથે, તેને એક કારમી ચીસ પાડી. ” સ્તબ્ધ થઇ ઉભી રહી, તેણે બીજે એકે માર્ગ રહ્યો નહિં. અહીં આવી તો પણ “ કર્મહીન જે ખેતી કરે, જળદ મરે કે સુકવર્ણ પડે. ” એ કહેવત પ્રમાણે થયું. તે નિરાશ થઇ ગઇ. જ્યારે તેણે પોતાના કાકાને બરાબર જાણખ્યા ત્યારે તેના મનને લગારે ચેન પડ્યું નહિં તે બહુ મુંઝાઇ ગઇ ! તરતજ તેને ચક્ર આવી. અને બેશુદ્ધ થઇ જમીન પર પડી. તેની આવી સ્થિતિ જોઇ મગનલાલ ગભરાયા. તેને પોતાના બોળામાં લઇ વિલાપ કરતા બેઠાં. તેની જ્યારે મૂર્છા ઉતરી ત્યારે તે બોલી—“હું ! કાકા ? તમે અહીંઆ શા માટે આવ્યા છો ? આ હીનભાગીને આથી પણ વિશેષ દુઃખી કરવા તમારી ઇચ્છા છે કે શું ? ” લલિતાએ કહ્યું.

“ જ્હેન તને વાંધો ન હોય તો મારી સાથે ચાલ, હું તને તારા કાર્યમાં મદદ કરવામાં કાંઇ ઉણપ રાખીશ નહિં.”

“ અરે ! હવે તે તમને ક્યાંથી દયા હોય કે મારા લગ્ન ચંદ્રશંકર સાથે કરવા કયુલ થાવ ! જુઓ તમારી એવીજ વૃત્તિ હોત તો મારે આમ શા સાર નાશી આવવું પડત. હવે મેં જેનો હાથ ગૃહણ કર્યો છે. તેને જ પરણવાની છું અને હજી પણ તમે મારીવિનંતી માન્ય કરશો અને મારા લગ્ન તેની સાથેજ કરશો તેની શી ખાત્રી ? ”

“ જ્હેન હું ઇશ્વરના સોમન લઇને હું કહું છું કે, ત્હારી ઇચ્છાનુસાર તારા લગ્ન કરીશ. ”

લલિતા આ શબ્દો સાંભળતાં આનંદિત બની ગઇ. છતાં તે એટલી બધી શરમાઇ મઝ કે, મોઢેથી એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિં. અને કાકાનો હાથ પકડી ચાલતી થઇ, તેની પૂઠે પેલો સફેદ વસ્ત્રધારી પુરુષ તથા સ્ત્રીઓ પણ ચાલવા માંડ્યું. થોડીવારમાં તેઓ સ્વજન મંડળ આગળ આવી લાગ્યાં. અને જ્યાં ચંદ્રશંકર બેઠો હતો તેની સન્મુખ લલિતાને બેસાડી. તે નીચી દૃષ્ટિએ ચંદ્રશંકરનું મુખ નિહાળી રહી હતી. થોડો સમય વિત્યા બાદ બ્રાહ્મણે હસ્ત મેલાપ કરાવ્યો. આ સમયે બંનેના મુખ કમળ પેરે ખીલી ઉઠ્યાં. તેઓ બહુ ઉત્સાહ અને પ્રસન્નતાથી એક બીજાના હાથ દાખતા હતા. આ શુભ સંયોગ સમયે, સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાવા લાગી. આનંદ પૂર્વક ચંદ્રશંકર સાથે લલિતાનું લગ્ન થયું. કુળદેવતાની પૂજા પુર્ણ થઇ ગયા પછી વરકન્યાયે સર્વેને દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં. સર્વે જણ તેની પ્રશંસા કરી. વરકન્યાને એકે અવાજે આશીર્વાદ આપતા, પરબ્રહ્મની પ્રાર્થના કરતા સકળજનો ધીમેધીમે સ્વગૃહ તરફ ચાલ્યા ગયા.

પ્રિય વાંચક ! તે સફેદ વસ્ત્રધારી પુરુષ ધનલક્ષ્મીનો ભાઇદુર્ગા-શંકર હતો. અને તેની સાથે આવી ચંદ્રશંકર તથા લલિતાને આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં મદદ કરી લગ્ન સંબંધ જોડાવી આપનાર લલિતાના કાકા મગનલાલ તથા તેની કાકી ધનલક્ષ્મી હતી.

વિવાહ થઇ ગયો. વરકન્યા અંતઃપુરમાં ગયાં. ત્યાં શું થયું તે અમે જાણતા નથી, કારણ કે ત્યાં અન્ય વ્યક્તિને જવાનો અધિકાર નહતો. જેથી ત્યાંના સમાચાર કેવી રીતે પ્રકટ કરી શકીએ ! પછીથી જાણવામાં આવ્યું તેનો સારાંશ એ છે કે, બંને પ્રેમીઓ આનંદ પૂર્વક અવિચળ પ્રેમથી રહેવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

પાત્રોની પીછાણ.

સંધ્યાકાળનો સમય હોવાથી સુર્યનારાયણના અસ્તાચળ ગમન સાથે દિવસનો અંત આવ્યો. અલ્પ સમયમાં અંધકારનો પ્રતિકાર થતાં આકાશમાં તારાઓ પોતાનો ઝલુઝલુટ પ્રકાશી રહ્યાં. અત્યારે કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્થી હોવાથી નભોમંડળમાં ચંદ્રનો અભાવ હતો અને તેથી સર્વ દિશામાં અંધકારનો પૂર્ણ પ્રભાવ હતો. આવી નિશામાં મૃગ, રૌઝ, ભુંડ, આદિ પશુઓના ટોળેટોળાં ભમતા હતા. વરૂ જેવા હિંસક વનપશુઓનો ભયંકર અવાજ કાને પડતો, અને અન્ય પશુ તથા જંતુઓ ફરતા હતાં. એવા સમયમાં કેટલાક મનુષ્યો અનેક પ્રકારની વિડંબના ભોગવતા ચાલ્યા જતાં હતાં. પરંતુ તેઓ ચાલતાં ચાલતાં આગળ પાછળ દ્રષ્ટિપાત કરતા હતાં. છતાં તેમની મુખમુદ્રાઓ દેખાતી નહોતી, ચાલો ત્યારે આપણે પણ તેમની પાછળજ ધીમે ધીમે ચાલતા થઈએ.

ધીમે ધીમે સમય વીતવા લાગ્યો રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરના અંત સાથે દ્વિતીય પ્રહરનો આરંભ થયો. ચંદ્ર પોતાનું તેજ ઝાડની ઘટામાંથી જમીનપર પાથરી રહ્યો હતો. લગભગ મધ્યરાત્રિનો સમય થયેલો હોવાથી અને આવા વનપ્રદેશમાં ચોર, લૂટારા, અને હિંસક પશુઓનો ભય હોવાથી અત્યારે કોઈપણ મનુષ્યનો સંચાર ન હોય એ સ્વાભાવિક હતું. તેવે પ્રસંગે એકાએક કોઈ સ્ત્રી રૂદન કરતી હોય એવો ભાસ આવ્યો, અને તત્કાળ તે દિશામાં વીજળીના વેગથી આગળ વધવા લાગ્યાં. કેટલો પંથ કાપી આગળ આવ્યા. ત્યાં એક મોટો સર્પ માગ રાહીને આડો પડેલો તેના મોં આગળ ફફીરનો

પગ પડયો. સર્પે ડુશડો મારી તેણે ડંશ કર્યો. ફફીરે એક-દમ કારમી ચીસ પાડી. જોગીની નજર તે સાપ પર પડી, તુરતજ પોતાની પાસેની લાઠી વતી સાપને મારી માર્ગ નિષ્કંટક બનાવ્યો. ફફીરની નસેનસમાં ઝેર પ્રસરી ગયું હતું. તે શ્વાસો શ્વાસ લેતો ભાગ્યા દુટયા શબ્દો બોલવા લાગ્યો. તેણે આમ એકાએક મોતના પંજમાં સપડાયેલો જોઈ, જોગણે હૃદયેશીને પૂછ્યું; હજી આપણે આ ફફીર કોણ હતો તેનું જોગણણ પડ્યું નહિ. તુરતજ પોલીસ વચમાં બોલી ઉઠ્યો.

મહાદેવી ! તે ફફીર સ્થંભતિર્થીના ડીટકટીવ ચીમનલાલ હતો. તેનું નામ સાંભળતાંજ જોગી તેના મોં તરફ જોવા લાગ્યો. તે વખતે સ્વધામ પહોંચી ગયો હતો. તેણે આમ એકાએક મરેલો જોઈ જોગીને ખેદ ઉત્પન્ન થયો. અને તેની લાશને ઉઠાવી તેઓ બધા આગળ ચાલવા લાગ્યા. થોડીવારમાં તેઓ જ્યાંથી રડવાનો અવાજ આવતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા એટલામાં હૃદયને વીંધી નાંખે તેવા અબળાના ઉદ્દમરો સાંભળવામાં આવ્યા—તે એક ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યા;—

પતિ તજ દેશ છોડી, માત પિતાને કહ્યું નહિ.

હાય મારા હૃદયને, શાન્તિ હવે મળશે નહિ.

હાય ! આ દુર્ભાગીના લલાટમાં સુખ લખેલું ક્યાંથી હોય ! પતિને તજ દેશને છોડી વૃદ્ધ માતા પિતાને સુતા મેલી આ વિકટ વનપ્રદેશ સ્વિકાર્યો, અરેરે ! મેં ઘેર અપરાધ કર્યા. ઇશ્વર મને મારા ગુન્હાની મારી કેમ આપશે ! આમ તે પ્રશ્નાતાપ કરતી. એટલામાં નંદે તેને સંબોધીને કહ્યું :

“ મોહીની, મોહીની તું આમ નિરાશ ન થા, તારા સુખ દુઃખનો સાથી હું છું; આવ તારા બળતા હૃદયને શાન્ત કર. ”

પ્રેમને મ્હાનાર બહાલી, શાથી તું રૂંદન કરે;
હૃદય ત્હારે બાળીને, ક્યાં ઝુરી ઝુરી તો મરે;

મોહીની શાન્ત થા, ત્હારે આટલું બધું ભયને સ્થાન આપ-
વાનું શું કારણ છે. વિધાતાએ ધાર્યું હશે તે થશે. એમાં મનુષ્યથી
એક તુલ્ય પણ હલાવી શકાય તેમ નથી. મોહીની આવા કંડણાજ-
નક શબ્દો સાંભળી રૂંદન કરતાં બેઠી:—

નથી ખ્યારી નથી બહાલી, નંદ એ લવારો છે;
શું કરવા કરે ચિંતા, શરીરનો એ ધસારો છે.

નંદ વ્યભિચારી પુરૂષો અત્યાચારીજ હોય છે. તેઓ બોળી
સ્ત્રીઓને ફસાવી તેમનું સર્વસ્વ હરી લે છે. તેમનામાં લેશ પણ
દયાનું બીંદુ હોતું નથી, આમ તેને રૂંદન કરતી તથા પોતાના આ-
ત્માને ધિક્કારતી બેઠ. બેગી પોતાની ધીરજ ગુમાવી બેઠો. અને
પુનઃ મોટે સ્વરે બોલી ઊઠ્યો;

થયું પીંજર હવે ખાલી, પ'ણી ઉડી દૂર ચાલ્યું !
સ્નેહના માર્ગમાં જતાં, પરાયા પાર્શ્વેએ ઝાલ્યું !

આમ એકાએક કોષ્ટને બોલતો સાંભળી બંને જણે સાવધ થઈ
આસપાસ દૃષ્ટિ કરી તો કોષ્ટને દીઠું નહિં. મધ્યરાત્રિએ આવા વન-
પ્રદેશમાં કોષ્ટને બોલતો સાંભળી તેમના હૃદય ભયથી કંચ્છી ઉઠ્યાં,
શાન્ત ચિત્તમાં અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ ઉપસ્થિત થઈ પૂર્વની વાતોનું
સ્મરણ થતાં તેમનાં હૃદયમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી. હવે શું
કરવું ? એમ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા; બંનેના હૃદયમાં એટલો બધો
પ્રભાવ પડી ગયો કે, કોષ્ટનાથી કશું પણ બોલી શકાયું જ નહિં.
મોહીની પણ થોડીવાર સૂધી ચૂપજ થઈ મઠ અને સાંભળેલા શબ્દો

પર પૂર્ણ વિચાર કરવા લાગી, અંતે તે જમ તેમ હિંમત એકઠી કરીને મોહી;—તમે કંઈ સાંભળ્યું અને તેના કહેવામાં શે હેતુ સમાયેલો હતો ? તે તમે સમજ્યા “ અને પૂછવા કરતાં એ વાત તમારા હૃદયનેજ પૂછી જાઓ ! ” એમ કહેતાંજ નેત્રોમાં અશ્રુ વર્ષવા લાગ્યા.

“ હૃદય કાંઈ પણ નથી કહેતું, ” મોહીનીએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે કદાચિત્ તમારૂં હૃદય નહિ થઈ ગયું હશે ? ” નંદ મોહ્યો.

“ એટલે ! ” મોહીનીએ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

આ પ્રમાણેના વાર્તાલાપ જોગી સ્થિર ચિત્તે સાંભળ્યા કરતો હતો તેના મોઢામાંથી એકદમ ઉદ્ગાર નીકળી ગયા કે;—

નથી તું રૂપને મ્હોતી, નથી કુળવાનને જોતી;

મોહીની કુલટા દેવી, નંદના ફંદને રોતી;

અરેરે! મને આવા ભયાનક જંગલમાં કુલટા કહેનાર કોણ હશે ? તે મારૂં નામ પણ જાણે છે. ખરેખર તે કોઈ ભેદી માણસ તો નહિ હોય. એમ કહેતાં એકાએક ઉભી થઈ ગઈ. તેણે આમ તેમ નજર ફેરવીને જોયું, છતાં કોઈ માણસ નજરે ન પડવાથી અને સર્વત્ર શાંતિ હોવાથી જે બાળુથી અવાજ આવ્યો તે તરફ ચાલતી ચાલતી ઝાડોનો ભાગ પસાર કરીને પેલા મનુષ્યોની લગોલગ આવીને ઉભી રહી તેની પાછળજ નંદ આવી ઉભો હતો, એનું તેને પોતાની લીનતામાં લેશ માત્ર પણ ભાન રહ્યું નહિ. ને પોતાના મન સાથેજ બબડવા લાગી કે;—

“ લોકો કહે છે કે, આત્મઘાત કરવામાં મહાપાપ છે અને આત્મઘાતિને મરણ પછી સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. પરંતુ એ બધી

વાતો અને એ બધા વિચારો પુણ્યશાળીઓ માટે જ છે. પાપીઓ માટે નથી. અત્યાર લગનના મારા કૃત્યો એવાં છે કે, મરણ પછી પણ સદ્ગતિ મળવાની આશા નથી; ત્યારે મરણને શરણ થવામાં શું હરકત છે. દુનિયામાં પાપકર્મ કરી જીવવા કરતાં આત્મધાત કરી મરણ વધારે સાફ છે, તેને પોતાના મનોભાવને બ્યક્ત કરતા જણાવું કે, મારે વધારે વિચાર કરવામાં લાભજ નથી. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રી ભગવાને કહ્યું છે કે:—

‘ સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મિ રણાદતિરિચ્યતે ॥ ’

અર્થાત્ સંભાવિત માણસની અપકીર્તિ એટલે જે આખરે થઈ હોય તો લોકમાં નિન્દા થાય, એ અપકીર્તિ મરણ કરતાં પણ વધારે નફારી છે. હું જે આખરે થઈ, ત્રીઓ માટે કુલટા જેવી બીજ કાઢ ખરાબ બાબ નથી, તે માળમે વર્ષાદ મારા પર વરસવા લાગ્યો છે.

આવા વનપ્રદેશમાં પણ હમણાં મને કાઢએ કુલટા કહી હતી. મારા એક ભવમાં અનેક ભવ થઈ ચૂક્યા છે, તો પછી હવે મારા જીવવાથી શું સાર્થક થવાનું છે. કેમકે જે જન્મ પામે છે, તેનું મોત નક્કીજ છે; તો તેને માટે શેષક કરવો મને ઘટતો નથી.

મોહીની પૃથ્વીને હૃદયીને પુનઃ કહેવા લાગી કે:—“ હે પૃથ્વી માતા મારા જેવી પાપીણીના પદસંચારથી તારે અસહ્ય બોળે વેડવો પડતો હશે, છતાં તું તારી શાન્ત પ્રકૃતિને અનુસરીને મને મારા અપરાધની ક્ષમા આપજે, અત્યારે મારી અવસ્થા મૂઠ જેવી છે—હારણ કે, મેં કર્મમાં મમતા રાખી જતી બ્રષ્ટ કરી હું પાપ કર્મમાંજ પ્રવૃત્ત રહી તેથી જ મેં પોતેજ આત્મધાત કરવાનો વિચાર કર્યો છે—માટે આ દુઃખી બાળાને જોઈ પાપની ક્ષમા આપ

જે ! મારા કરેલા અનેક પાપો મારા અંતર આત્માને સળગાવી રહ્યા છે; અને પાપીઓની અંત સમયે કેવી સ્થિતિ થાય છે. અને તેનું કેવું નહાર પરિણામ આવે છે, એ દુનિયાની દૃષ્ટિએ પાડજે ! હવે મારે તારા સિવાય બીજા કોઈનો આશ્રય નહિ હોવાથી હું તારે શરણે આવું છું, હવે આ નિરાધાર બાળાને તારા ઉદરમાં સમાવી મારા પાપ કર્મોની મને ક્ષમા કરજે ! ” એમ કહી પોતાની કમ્મરેથી ખંજર કાઢી છાતીમાં માર્યું. જોત જોતામાં તેનો આત્મા આ ક્ષાતી દુનિયાનો ત્યાગ કરી પરલોકવાશી થયો. નંદશંકર મૂળથી જ તેણે આહતો હતો. એટલે એકાએક આમ મોહીનીના આપ-ધાતથી મૂર્ચ્છિત થઈને જમીનપર પડી ગયો.

જોતજોતામાં બધા ખળબળી ગયા. ન દે મોતીયું અને સફેદ ઝંભો પહેરેલા હતા, અને માથું ઉઘાડુ હતું. એનો રંગ ધવ્વ વરણો અને શરીરનો બાધો મજબૂત હતો. એના દેખાવ અને પોશાકપરથી કોઈ મધ્યમ વર્ગનો હોવો જોઈએ, એમ કોઈ પણ ધારી શકે

નંદશંકર મૃત્તીમાંથી સાવધ તો થયો, પરંતુ થોડીવાર તેનાથી કશું પણ બોલી શકાયું નહિ. તેની આખ્યોમાં અધકાર છવાઈ ગયો. તેના હૃદયમાં અસહ્ય વેદના થઈ. તે બેભાન જેવો બની ગયો. તેને બોલવા ચાલવાનું લેશ માત્ર પણ બાન રહ્યું નહિ. દુઃખ અને ચિન્તાનો હૃદયમાં કેવો ઠકિન આધાત થાય છે, એનો આજે નંદને પૂરેપૂરો અનુભવ થયો તે પોતાના અત્યાચારો માટે મનમાં પ્રશ્નતાપ કરવા લાગ્યો. જે મોહીનીના આત્મધાતની વાત લોકોના જાણવામાં આવશે, તો પછી લોકો પણ મારા માથે કેવા ભયંકર આરોપો ઓઢાડશે.

“ અસ, આજે આપણી અવધની સીમા થઇ ચૂકી. મોહીનીનો જીવ ગયો. મારી ધારણા ખરી પડી, તો પછી મારે પણ વધારે જીવીને દુનિયામાં વધારે નિંદાને પાત્ર થવું, એના કરતાં મરવુંજ વધારે સારું છે. ”

ચિંતા અને શોકથી નંદ અડધો ગાંડા જેવો, બની, ગયો. હતો. અને તેથી મોહીનીના મૃત્યુ દેહને વળગી પડી ધુસકે ધુસકે રડવા લાગ્યો. તેના અગાડિના વિચારો એકાએક પલાયન થઇ ગયા. તેના અંતઃકરણમાં પોતાના અવિચારી કૃત્યોનો પ્રશ્નાત્પ કરતો મોહીનીની છાતીમાંથી ખંજર ખેંચી લઇ પોતાની છાતીમાં મારી આત્મહત્યાનું સાહસ કર્યું.

જોગી એક ઉંડો નિશ્વાસ નાંખી શય તરફ જોઇ મોહ્યો, “ હા આપણે પરમવમાં મળીશું. ” પણ ખેડની આત્મહત્યા માટે તેના મનમાં અનેક જીદા જીદા વિચારો આવવા લાગ્યા. પણ જો તેઓને આત્મહત્યા કરતા અટકાવવાને ગમે તેમ જીવને જોખમે પ્રયત્ન કર્યો હોત તો તેઓનો જાન બચત, પણ બનવાકાળ હતું તે તો બની ગયું હવે તે ન બન્યું ચનાર નથી ! તે નંદ તથા મોહીનીના શય તરફ તાકીને જોઈ રહ્યો. પણ તેવી આખોમાંનું તેજ ઉડી ગયું હતું, જોગી તથા જોગણ તેમના શય આગળ આવી ઉભા હતા. થોડીવાર તો ખેડ જણા ગુપચૂપ ઉભા રહ્યા, આ મુડદા અહીં પડ્યા છે તેવું શું કરવું છે ! સવાર થશે ત્યારે કોઇના જાણવામાં આવશે તો આપણે ફસાઇ શું ?

ફરી જોગીની નજર મુડદા ઉપર પડી કમકમાં આવ્યાં. તેના ચહેરો તદ્દત કીકો પડી ગયો તેની આવી હાલત જોઇ તે જોગણ બોલી “ અરે, કહો, કહો, શું છે ? ”

કોઇ કાંઇ બોલી શક્યું નહિં, જોગી અને જોગણ જેમ જેમ મુડદા તરફ એકીટસે જોવા લાગ્યા, તેમ તેમ તેમના હૃદયમાં ભય, નિરાશા અને ચિંતાનો વધારે અને વધારે આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. અને તે ભય, નિરાશા અને ચિંતા એટલી બધી વધી ગઇ કે, તેમની છાયા તેમના મુખમંડળ પર પડતાં તેમનું મુખ સ્થામ દેખાવા લાગ્યું અંતે બંનેના હૃદયમાં ચિંતા તથા નિરાશા અતિશય વધી જતાં મૂર્છિત થઇ જમીન પર પડ્યા.

કેટલાક સમય પછી જ્યારે તેમની મૂર્છા વળી અને તેમનાં શરીરમાં ચેતનનો આવિર્ભાવ થયો તે વખતે તેમને માલમ પડ્યું કે, પોલીસ અને સ્ત્રીઓ અટક્ય થઇ ગયાં છે. આ ઘટનાએ તે તેમને અધિક આશ્ચર્યમાં નાંખી દીધાં. આ બનાવથી જોગી અને જોગણ અસહ્ય વેદના કિંવા દુઃખ ભોગવવા લાગ્યાં. અને તેમની શુદ્ધિ જાણે તેમને ત્યાગીને જતી રહી હોય અને તે પોતે ઉન્માદને આધિન થઇ ગયાં છતાં આવી અવસ્થામાં પણ કાષ્ટ લાવી એકચિતામાં ત્રણે મનુષ્યોના મૃતદેહોને અગ્નિદાહ કરી અશ્રુપાત કરતા તેમના શબને પ્રણામ કરી ધધ્ધર સ્તુતિ કરતા પોતાના ગામ તરફ માર્ગક્રમણ કરવા લાગ્યા.

થોડો વખત વિચાખાદ જોગી બોલ્યો; મહાદેવી ! તમારા મુખથી ધર્મ તથા નીતિની મોટી મોટી વાતો ધણીક વખત મને સંભળાવવામાં આવી છે; પરંતુ તે વાતોને હું તો સમજી નથી શકતો; કારણ કે, ધર્મરે આપણું જે સુન્દર શરીર નિપજાવ્યું છે. તે કાંઇ દુઃખ કિંવા કષ્ટના અગ્નિમાં સળગાવી ભસ્મીભૂત કરી નાંખવા માટે આપ્યું નથી. પણ પોતાના શરીરને સર્વ પ્રકારે સુખી રાખવાને પ્રયત્ન કરીએ તોમાં અધર્મ તથા અનીતિ જેવું શું છે વાર ?

જોગણે ઉત્તર આપ્યો, કપટ મહાશય ! હું તમારી પરિક્ષા કરવાને આટલો વખત તમારી સાથે નથી રહી, ફક્ત તમારી અજ્ઞાનતાને દૂર કરીને તમને સુખની પ્રાપ્તિ કરવા માટેજ તમારી સાથે રહી છું, એટલે હૃદયમાં કોઈ રીતે શંકાને સ્થાન આપવાનું કારણ નથી, ખોટી ચરમને છોડી દેજો. એ તો, જુઓને પારકી મા જ કાન વાંધે. પોતાના કાન પોતાના હાથે વાંધી શકતા નથી;

જોગીએ પોતાનું મુળ નામ સાંભળી આશ્ચર્ય અકિત્ત થઈ ગાંભીર્યથી પૂછ્યું. ‘ મહાદેવી ! આપ કોણ છો ? ’

“ હા, સ્ત્રીના સુખનું સાધન જે પતિ તે તમે છીનવી લીધો છે, અને તે તમારી પાસે છે, તેટલા માટે સુખના સાધનને મેળવી લેવાને હું તમોને ઉપદેશ આપી રહી છું, ” જોગણે ક્રોધાવેશમાં બોલી.

“ પુરુષો પોતાની પત્નિ જીવતિ છતાં પોતાના ક્ષણભંજુર સુખ માટે પર સ્ત્રીને પ્રેમ સમર્પિતિ આનન્દને મેળવવાને યત્ન કરે, એટલે બિચારી સ્ત્રીની બધી આશાઓ નષ્ટ થઈ જાય છે. ”

મહાદેવી ! આપ આ બધું શું કહો છો તે હું સમજી શકતો નથી. ‘ શું મેં ’ આપના પતિને છીનવી લીધો છે ? ’

હા.

તે ક્યાં છે ? જોગી બોલ્યો;

એ આ રહ્યા. જોગણે ઉત્તર આપ્યો.

જોગી મુસ્સાના આવેશમાં બોલ્યો; ‘ બતાવતો તે ક્યાં છે ? ’

જુઓ આ રહ્યા. એમ કહી જોગી તરફ આંગળી કરી પોતે જાહેરમાં આવી. સુલોચનાને જોતાંજ જોગી આશ્ચર્યથી બોલ્યો.

“ કોણ પ્રિયે સુલોચના ! ”

“ હા, મારા નાથ આપની ઠસી સુલોચના, ”

કપટશંકર ધડીબર રથંગી ગયો અને સુલોચનાને અનિમિષ નેત્રોથી નિહાળવા લાગ્યો. સુલોચનાના નેત્રોમાં અશ્રુ દેખી તે અધીરો થઈ ગયો, અને તેણે પુછ્યું:—“ પ્રિયે, કેમ રડે છે ? ”

સુલોચના એનો ઉત્તર દઈ ચકી નહી, પણ પોતાના બંન્ને હાથ ઉંચા કરી તેની ડોકે વળગી પડી. કપટશંકરે તેના નેત્ર લોહી નાંખતાં વિરકતભાવે પુછ્યું:—તારે આટલું બધું કષ્ટ શા સારે વેઠવું પડ્યું.

તમારા માટે, તમારા માટે,

“ અહા, ઇશ્વરની લિલા વિચિત્ર છે; એનો મહિમા અગ્રાધ છે જેને માટે તું દુઃખી થઈ જંગલ ભટકી તેની આજે સ્થેનમાં ઝાળખાણુ આપી. અહાહા, તારા જેવી સતિસાધવી મળ્યા છતાં પણ અત્યાચારમાં પડી, તારો ત્યાગ કરી તને રખડતી મૂકી ચાલ્યો ગયો. તેનું ણ અવસ્ય મારે ભોગવવું પડશે હું ઇશ્વરના દરબારમાં ઘેર અપરાધી હોયો છું. એમ પ્રશ્નાતાપ કરતો હતો તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. આમ પોતાના પતિને દુઃખી થતો જોઈ આશ્વાસન આપતી સુલોચના બોલી:

“ સત્યનો માર્ગ એક વાર ચુક્યા હોઈએ તોપણ પ્રયત્ન કરવાથી શરીરે મળી શકે છે, એ એક નિઃસંશય વાત છે; ખરાબ કર્મ કરવાથી નીચ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સારા કર્મ કરવાથી ઉચ્ચ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સારા અને નરસાં બંન્ને કર્મોના શળતો મળે છે જ તમારી આ ઉર્દૂગામિની પ્રવૃત્તિનો સંયમ કરો, ચલિત ચિત્તને સ્વીકારી સ્થિર કરી લો અને અશાંતિને ત્યાગી શાંતિને સ્વીકારી લો. કારણ કે, જેઓ ભગવત સ્વરૂપથી અન્નપ્રયા છે છતાં નિશ્ચાર્યપણે ઇશ્વર ભક્તિ કરે છે તેઓ સત્યમાર્ગમાંથી વિચુપ્ત થતાં નથી. ઇશ્વર ભક્તિનું એવું શુભ કર્મ છે કે તેને પરિણામે પરમાત્મા અને આત્માના અભેદનું જ્ઞાન થાય

છે. થોડી જે કામ થોડીની પ્રક્રિયા વડે કરે છે તેજ કાર્ય મનુષ્ય હથિર ભક્તિથી પ્રાપ્ત કરે છે. ” આમને આમ માર્ગક્રમણ કરતા બીજે દિવસે સ્પર્શસ્ત સમયે આમની નજદીક આવી પહોંચ્યાં.

જ્યાં મંદ મંદ શીતળ પવનની લહેરો આસ્વાદ આપી રહી છે. અને હથિર ભક્તિની વાતો કરતે કરતે. સુલોચનાએ કહ્યું— “ નાથ આતો આપનું ધર આવ્યું ! ” બંન્ને જણ ધરમાં દાખલ થયા ડોસા ડોસીની નજર તેમના પર પડી અને તરતજ બોલી ઉઠ્યા:—“ શું અમે આ સ્વપ્ન જોઈએ છીએ ! ” કોણ મારો કપટ, અને સુલોચના છે કે કોઈ બીજા ! કપટશંકરની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં; તે માતા પિતાના ચરણમાં નમી પડ્યો અને બોલ્યો “ હા ! મારા વૃદ્ધ માતા પિતા, હું તેજ તમારો કપટશંકર છું કે જે તમોને તરછોડીને નહાસી ગયો હતો ! મારા દયાળુ માતા પિતા હું તમારો અપરાધી છું. હું ધણો પસ્તાઉં છું ? ”

ડોસાએ પુત્રને ઉઠાડીને હૃદય સરસો આંધ્યો, અને તેના આંસુ લોહી નાંખ્યાં, તેની માતાનું નામ રત્નગવરી ને પિતાનું નામ કર્ણાશંકર હતું. તેઓ ધણુ શાન્ત ને ધાર્મિક હતાં. કપટશંકર અને સુલોચના નિરંતર પ્રસન્ન મુખે ધરમાં રહેતા હતા. સુલોચના સાસુ સસરા વજેરેની સેવા કરતી અને તેને અને તેના પતિની વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ સંધાયો. ડોસા ડોસી સુલોચનાના વખાણ કરવા લાગ્યાં. જે પુરૂષને આવી સ્ત્રી મળી હશે તેણે આ દુનિયામાં પણ સ્વર્ગજ મળ્યું સમજવું તેવા સુખને દેવો પણ ચાહે છે ! ધન્ય છે ! આવી સુલોચનાને અને ધન્ય છે તેના મા બાપને ! અસ્તુ:

